

નવા ધોરણ પ્રમાણે.

ધોરણ ત્રીજાની નોટ

તથા ખુલાસો.

છાપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

સોમચંદ ભગવાનદાસ શાહ.

પ્રમુખચાલક, પંજાબીશાહ એન્ડ કમ્પાનીશન એજન્ટ.

કુ. નં. ૨૮૬૫ પાનપ્રાચીના નાદિ-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ત્રીજી.

પ્રત ૩૦૦૦

શ્રી કૃત્યવિનય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સાંકલચંદ હરિલાલે છાપ્યું.

પાંચકુવા નવા દરવાજા-અમદાવાદ.

દીર્ઘત ૦-૭-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
સમઘણદ
મુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

ત્રીજી ચોપડીના પાઠના શબ્દોના અર્થ.

ભાગ ૧ લો.

પાઠ ૧ લો.

ચાર્તા=ચાત.
સામાન્ય=સાધારણ.
મુળાક્ષરો=મુળના અક્ષરો, સ્વર,
અને વ્યંજનો.
બારાખડી=પદ, બાર અક્ષરની હાર.
રમુજી=આનંદી, ખુશી ભરેલી.
લાભ=પાવદો, નફો.
પદાર્થો=વસ્તુઓ.
જાણવાજોગ=જાણવા જેવી.
ઉમંગ=હોશ, ખંત.
સરસ=સારી, સુંદર.
ચીજો=જાતો.
આનંદ=ખુશી.
બોધ=શિક્ષામણુ.
હર કોષ્ટ=કોઈ પણ.
વસ્તુ=ચીજ.
બારીક=ઝીણી.
તપાસ=શોધ, ખોળ.
મુઠાખલો=સરખામણી.

ભૂગોળ=ગોળ જમીન પૃથ્વીનોગોળ.
અધિકારી=કપરી અમલદાર.
માદિતી=સમજણ, ખબર.
નકશો=કોષ્ટ પણ આકારનો ચિત્રો.
ત્રેલો નમુનો.
મજાની=સારી, ગમ્મત ભરેલી.
રસીલી=ગમ્મત ભરેલી આનંદી
રસવાળી.
પુસ્તકો=ચોપડીઓ.
સંબંધી=વિશે, બાળત.
નદી=સરિતા.
હરીઓ=સમુદ્ર, સાગર.
મેદાન=ખાડા ટેકરા વગરની જમીન.
નમુના=ઘાટ-આકાર.
વર્ણન=વિવેચન, વિગતવાર કહેવું તે.
ગુણ=સ્વભાવ, ક્ષાપદા.
ઉપયોગ=ખપ, કામ, જરૂર.
તોળવા=જોખવા.
મોદો=માસ.
છેતરાશો=કમાશો.

હિતાવળે આંખા ન પાકે=ગોટલો.
 વાળ્યો એટલે જલદીથી ફેરી થઈ
 જતી નથી.
 ધ્યાન દષ્ટ=ચિત્ત રાખી.
 આતરી=ચોકસ તપાસ.
 મહેનત=શ્રમ, વગરનું.
 પોપટીઈ=પોપટના જેવું સમજણ
 માન=સમજણ, બુદ્ધિ

પાઠ ૨ જો.

ભાગ ૨ લો.

લિપિમ.=ભ.વામા, બોલીમાં.
 સિવાય=વિના વગર.
 આલણી=માળમેધ, શાસ્ત્રી અક્ષર.
 જુના=પુરાતન, પ્રાચીન, અસલનાં.
 ચંક=આકડા, સખ્યા
 પંડિતે=દાણું બણેલા વિદ્વાનો.
 અજગુ=હસ્તે કં દીર્ઘ.
 વરડુ=હસ્તે કં દીર્ઘ.
 અનુસ્વાર=માથે મીડું.

પાઠ ૩ જો.

ભાગ ૨ જો.

ફક્કડ=કેલ હાડકાલ, સ્થેલાણી.
 હેલે=હેવડે.
 નીપજે=કેવડે પેટ થાય.
 લહીઓ=સારા અક્ષરે લખનારો.
 લપટાવું=રસાવું પડવું.
 લાલચ=લેખ, ખોટી આશા.
 જાતે=પોતે

નર્યા=નીરોગી, સાજો, તંદુરસ્ત.
 શ્રદ્ધા=ભરેસો, વિશ્વાસ, આસ્થા.
 હોગી=મહેનત, કામગરો.
 ચેન=મજ, ગમત.
 ખાલી=નકામો, ફામટ.
 હાલ=ડોળ, ભપકો.
 અજગુ=અધરિત, ગેર વ્યાખ્યા.
 કદી=કોઈ વખત.
 માડું=ખોડું, ખરાબ.
 અસલના=પહેલાંના, અમાઈના.
 વિધાન્યાસ=મન્યું તે.

પાઠ ૪ થો.

ધરડો=ટુક.
 ટટું=નાનો ઘોડો.
 બજાર ભરાતું=મજારમાં વેપારીઓ.
 માલ વેચવા આવતા.
 છતે ટટુંએ=ટટું હોવા છતાં.
 મૂર્ખ=મેવકુદ, અક્ષલ વગર.
 ખરેખર=ખચિત, નક્કી.
 હડહડતો=પૂરેપૂરો.
 કળિયુગ=ખરાબ વખત.
 દૂર=આથો.
 ખૂમ=હાંક, ઘાંટો [રહી છે.
 બુદ્ધિ ફરી ગઈ છે=અક્ષલ જતી
 મોજથી=આનંદમાં.
 ખર્ચું પાન=વૃદ્ધ, ધરડો.
 માદો=આજારી.
 શીકર=ચીતા.
 શરમાઈ=લજવાઈ.

જોસખંધ=જોરથી કપાટાખંધ.
 સંધ=જત્રાએ જનારાઓનું ટોળું.
 જાતે શ્રાવક=(શ્રાવક લોકો પશુ
 પંખીઓ તરફ બહુજ દયારાખે છે.
 ધાતકી=કુર, પાપી, દયા વગરના.
 હાટ ભરાય છે=દુકાનો મંડાય છે,
 બજાર ભરાય છે. | પડીજશે.
 વીખરાઇ જશે=વેરાઇ જશે, છુટું
 ખભે=ખાંધપર. [વખતે
 વખતસર=ટાઇમ મુજબ ખરાખર
 પૂલ=નદી કે ખાડીપરથી આવવા
 જવાને માટે બાધેલો રસ્તો.
 શીકે મોઢે=દીલગીર ચહેરે.
 પસ્તાયા=અફસોસ પામ્યા, દીલ-
 ગીર થયા.
 અક્કલનો=મુદ્દિનો.
 ઉપયોગ=અપ.
 સલાહ=મત વિચાર.
 દશા=ચલે, હાલત.

પાઠ ૫ મો.

પરગણુ=પારકાનું બહુ કરનાર.
 ધણી ધણિયાણી=ચર અને વહુ.
 મધિર ભક્તિ=ભગવાનનું ભજન,
 પૂજન.
 ગાળતાં=ગુમાવતા, કહતાં.
 નરસિંહ ચૌદશ=વૈશાખ સુદિ ૧૪
 તે દિવસે ભગવાન થંભલામાંથી
 પ્રગટ થયા હતા. તેમનું મોં સિંહ
 જેવું અને હાથે પગે નહોરવાળાં

સીંહના જેવા આંગળાં અને બા-
 કીનું શરીર માખસ જેવું હતું
 માટે તે નરસિંહ પ્રભુ કહેવાયા.

પુત્ર=છોકરો.
 બંદાર=અખતો.
 વાણી=ખોલ.
 રાજુ=ખુશી.
 પેદા=ઉત્પન્ન.
 ઉપકાર=આભાર, પાડ.
 બુદ્ધિ=અક્કલ.
 ગુજરી=મરી.
 ઉછેરવાનું=નાણી પોષી મોટો ક-
 રવાનું.
 સ્વભાવ=લક્ષણ.
 ગુણુ=ટેવ.
 સલાહ=શીખ, અભિપ્રાય.
 મદદ=સહાય, આશરો,
 અસર=લાગણી.
 પરગણુ=ખીનઓપર ઉપકાર ક-
 રનાર.
 નીવડ્યો=નીકળ્યો, થયો.
 માનીતો=વહાસો, પ્યારો.
 વર્ગના=કલાસના-ધોરણના.
 નાનીમોટી=સહેલી, અધરી.
 દ=છે=ચાહે.
 માંદ=ગોધા, આખલો.
 ખડખડ હસના લાગ્યા=મસ્કરી
 કરવા મડી પડ્યા.
 અંતઃકરણના=મનમાં, દીત્રમાં.

એકદમ=અચાનક, ઓચિંતી.
 ફેરા=માથે બાંધવાનું લુગડું.
 ધા=જામ.
 વખાણ=રુતિ-ગુણ ગાવા તે.
 વેદ=દેશી દવા કરનાર દાકતર.
 શુદ્ધિમા=ભાનમાં.
 પરગણુપણું=પરોપકારીપણું.
 આશ્ચર્ય=નવાઈ અચંબો.
 જીવતો ઘેર આવત નહિ=નક્કી
 મરી જત.

પાઠ ૬ ઠો.

લક્ષ=વિવાહ.
 ઉમર=વય.
 અબાસ કરતાં=ભણતાં ભણતાં.
 જુજરાત=મરણ પોષણ.
 ધધે વળગવાની=કામે લાગવાની,
 નાતજાત=નાતને પરનાતનાં માણસો
 પ્રીતિ=હેત, પ્યાર,
 દયાળુ ઉમરાઈ આવતું=અહુજ
 દયા ઉત્પન્ન થઈ.
 મેદાનમાંથી=જંગલમાંથી.
 ખડ=ધાસ (આવી.)
 જીવ આબે=ચેતન આબું, શુદ્ધિ
 આશીશ=આશીર્વાદ, દુઆ બહું
 હજવું તે.
 નજર=નિહત પાસે.
 કાદરમાં=કચરામાં.
 જુભને=મુડતો.
 કાઠે=કિનારે

ટંગાવી=લટકાવી.
 પાડ=રૂપકાર.
 પરોપકારી=પરમાર્થી.
 ધનામ=ભેટ, બક્ષીસ.
 થોભાય=અટકાય રહેવાય.
 ધાડું=ધાડું, ખીચ.
 જંગલી=જંગલનાં.
 કૃપાથી=મહેરબાનીથી.
 ઇજ્જત=આય, પીડા, હરકત, તુકશાન.
 સહોસલામત=ક્ષેમ કુશળ, સુખેથી
 કોઈ પણ જાતની અડચણ વિના
 વિવાહના=લગ્નના. (થયો.
 સામેલ થયો=સાથે મળ્યો દાખલ.

પાઠ ૭ મો.

અદલ=તેજ, બ્યાજખી, ચોકખો,
 ઇનસાર=ન્યાય.
 પૈસાદાર=ખડુ પૈસાવાળો.
 હાલત=પૈસા સંબંધી સ્થિતિ.
 ગામડી=ખાનગી, જુની રીત
 મુજબની.
 અક્કલવાળો=મુદ્ધિશાળી.
 નસીબદાર=ભાગ્યશાળી.
 ધન=પૈસો, દોલત.
 શાવતો થયો=લાભ પામતો મયો.
 મકાન=મકાન, બંગલા.
 કીમતી=મોંઘેરી કીમતનાં.
 દોલત=દ્રવ્ય, ધન.
 ખરીદા=વેચાતા લીધા.

આખર=કીર્તિ, ધન્ય.

મરણ પચારી=મરવા વખત.

મરણુ=મોત.

મિલકત=જર, જમીન, દાગીના,
ઘરખાર વિગેરે પુંજ.

ભાગ=હિસ્સા, વહે ચણી.

વર્તીશું=ચાલીશું.

કબુલાત=વચન. (ખર્ચ

દહાડોપાણી=મરણ પછવાડેનું ક્રિયા

તોડ=નિકાલ, ફેંસલો.

દિવાન=પ્રધાન, વજર, કારભારી.

અક્કલની=ચતુરાઈની, હેંશીયારીની

વાહવાહ=વખાણુ.

પાઠ ૮ મો.

પોળમાં=શેરીમાં મહેલ્લામાં.

લખોટા=કાચની કે પથરની રમ-

વાની નાની મોટી ગોળી.

સુંદર=સારા, રૂપાળા.

સુશોભિત=સારા શોભિતા.

ચોર=કોઈની કાંઈ ચીજ છાનીમાની

લેધ લેનાર.

અટકાવ્યો=ચોરો, રોક્યો.

નજવી=નકામી, નમાલી.

ટેવ=હેવા, આદત.

પાપ=નારાં કામ.

સળ=શિક્ષા.

શરમાઈ ગયો=લજવાઈ મથો.

પાઠ ૯ મો.

દર=ભોંયમાં બાકું હોય છે તે.

છાંચે=છાંચડે.

સિંહ=વનનો રાજા,

પંજ=હાથનો થાપો.

સપડાયો=પકડાઈ ગયો.

કાલાવાલા=આજીજી.

શુનો=ચાંક.

માફ=ક્ષમા.

આફત=દુઃખ, આપદ.

સેવક=ચાક, દાસ.

જીવતદાન=જીવ અચાવવો તે.

મગરૂરી=અભિમાન, ગર્વ શેખી.

બાન=સમજ, અક્કલ, ખખર.

વનનો=ગંડાલનો.

તળે=નીચે.

બળ=ક્રાંસો.

કાંકાં=ગોથાં, નકામી મહેનત.

અકળાયો=ગભરાયો, મુંઝાયો.

બદલે=સાદું.

વાળવાનો=આપવાનો.

મહારાજ=મોટા રાજા.

શીકર=ચિંતા.

બળવશે=કરશે.

સેવા=ચાકરી.

કાતરી=કરડી.

સાંભરતી=પાદ આવતી.

તરણાસરખું=તરખવા જેવું, નકામું.

જેરનો=ખળનો.

ગર્વ=અહંકાર.

પાઠ ૧૦ મો.

ફેર=ફરિત=છુટક વેચીને.

ધરાક=માલ લેનાર.

છેતરતો=ઠગતો.

શ ખ=આખર.

હરાન=વગર=નક્કી કર્યા સિવાય.

સામાન=માલ, ચીજો.

છેતરવાનું=ઠગવાનું.

પ્રમાણિક=સાચો, સારી વર્તણૂકવાળો.

મોહનમાળા=ડોહમાં પહેરવાની સો-

નાના મણકાની માળા.

લોખાતાં=લલચાતાં, ફસાતાં.

પોલીઅથાણું=ગેટ, ચોક્કી.

અમલદાર=કેપરી, અધિકારી.

ફરજ=જરૂર, અગત્ય.

ચાહતાં=મંચિતાં.

માફક=પેડે, મુજબ.

ફેરી=માલ લઈને વસ્તીમાં, યોગો-

મા વેચવા નીકળવું તે.

કમાયો=પેદા કર્યું.

ભાવ=મૂલ્ય.

જાત્રા=તિથિ.

દીક=સારો.

આગ્રહ=ખેંચતાણું.

કોલેરા=ગ્રાહો ને ઉલટીનો રોગ.

લાણ પડવાથી=લાગવાથી.

મહા મુશ્કેલીથી=મહુ મુશ્કેલીથી.

વિધવા=જેનો વર મરી ગયો હોય.

તેવી બેરી, રાંડેલી ખામડી.

ધન્ય=શાખાશ.

પાઠ ૧૧ મો.

ખેડી ખાવાને=ખેતી કરી ગુજરાન ચલાવવાને.

ભારી સગ્ન=મોટી શિક્ષા, ચારપાંચ

વરસ કે તેથી વધારે મુદત મુધી

સખત કેદની સગ્ન કરવામાં

આવે છે તે ભારે સગ્ન કહેવાય.

તુરંગ=જેલ, કેદીખાનું, બંદીખાનું.

છંદ=નકારી ટેવ.

જામો=ચોકસાઈ, અંદોજસ્ત.

લાગ ફાવતો=દાવ આવતો, વખત

મળતો.

ધનવાન=મહુ પૈસાદાર. (ટાણું.

સંધ=જત્રાએ જનારાં માણસોનું

વિકટ=ખિદામણી, બચકર.

રાહ=વાટ.

સંતાપ=જુપાપ.

તુટી પડ્યા=હુટી લેવા કુદી પડ્યા.

ચોક્કીદારો=ચોક્કીઆટ, ચોક્કી, રક્ષણ

કરનારા.

મુખથી=નિરાંતેથી.

દ્રવ્ય=ધન, પૈસો.

ગમી=પસંદ પડી.

કદોષ=મુખડીઓ.

તાલવત=પૈસાદાર.

નસીબ=ભાગ્ય.

ઝેર=વિષ.

મેળવ્યું=મેળવ્યું.

ઝાડી=ચોખીખીચ ઝાડોનો જથ્થો.

ભુંડું=નકારું.

તાકયું=ધન્ય.

વાવે તેવું સણે=ખેતરમાં જે અનાજ વાવીએ તેજ સણવાનું થાય થકું વાવીએ તો થકું, ને બાજરી વાવીએ તો બાજરીજ સણવાની થાય પણ બાજરી વાવેથી થકું કે ડાંગર સણવાની નહિ થાય પણ બાજરીજ થશે.

કરે તેવું પામે=જેમાં કામ કરીએ તેવાં ફળ પામીએ, સારાં કામ કરીએ તો સુખી થઈએ અને નકારાં કામ કરીએ તો દુઃખી થઈએ.

પાઠ ૧૨ માં.

પાંડવો=(પાંડુ રાજાના છોકરા માટે પાંડવો કહેવા) તે પાંચ બા-
ઈઓ હતા.

સદા=ક્રમેશાં.

ક્રોધ=ગુસ્સો.

વર્તણૂક=ચાલસમત.

પીતરાઈ=કાકાના છોકરા બાઈ.

સહન=સહેવું, ખમવું, વેઠવું.

ઝેરદહને=ત્રીષ ખવરાવીને [સાવીને
ફાસલાવી=સમજાવી પટાવીને, ફ-

ગુગાર=ગુમટું, હારજીતના બાજી

દગો=જીતકપટ, લુચ્ચાઈ

ગુલમ=ગાસ, બળાટદાર

ફરજપાડી=જરૂર પાડી

ઝુપડીમાં=ધાસ પાદડા અને ઝાડની

ડાલીઓથી બાધેનાં મદુલીમાં

ગાળવા=ગુમાવવા.

ફયતી=ગમતી, પસંદ પડતી.

કંઈ બાકી રાખતા નયાં=જેટલું કરી

શકાય તેટલું બધું કરે છે

આનંદ=મજા.

કૌરવો=(કુરુક્ષેત્રમાં કિતપન્ન થયેલા

માટે કૌરવો તેઓ સૌ બાઈ હતા.

અને તેમના બાપનું નામ ધત-

રાષ્ટ્ર હતું તે અધબો હતો.)

બહાને=નિમિત્તે, ઢેગથી

મંધવું=(સારામાં સારી ગાયન

અને વાદ્યવદ્યમાં પ્રવીણ થયેલા

સંગીતના શોખીન દેવસેકાંનાં

ગર્યાઓ મંધવું કહેવાય છે.)

ક્ષમા=મારી.

લાગણી=અસર

અપકાર ઉપર ઉપકાર=અવગુણ

ને બદલે ગુણ.

લુચ્ચા=સોફર દમલખાજ.

અદેખા=ધર્મિણુ

ગળગળા=ઢાતીભરાઈ આવેથી નરમ

આપ્તો=દુઃખો.
ગુરુસે=કોધે.
વેર=શત્રુતા.
કમવું=પાછું હઠવું.

પાઠ ૧૩ મો.

મક્તિ=પ્રભુના ગુણમાન, સ્તુતિ,
પ્રાર્થના.
હઠાપણ=હોશિયારી, ચાલાકી,
ખરખોટુ=સાફ ને નકાફ.
પારખી=પિછણી, ઓળખી, જાણી
અદલ=સાચો, બ્યાજખી.
ઇન્સાફ=ન્યાય.
પ્રજાની=રૈયતની.
પ્રીતિ=હેતુ, પ્યાર
ધૈર્યપાથી=પ્રભુની મહેરબાનીથી.
રાજકાજ=રાજ્યના કામે, રાજને
કરવાના કામ.
કચેરી=દરબાર, સભા.
કારબારીએ=અમલદારો, જુદાજુદા
ખાતાના અધિકારીઓ.
ચર્ચા=સૌનાસત મેળવવા સંબંધી
વિચાર. [માણસ
સાક્ષી=સાહેબી, પુરાવો આપનાર
અધરૂં=વિકર, વસમું, કઠણ.
ચતુર=હોશિયાર, ચાલાક.
અદલઇન્સાફ=સાચો ન્યાય.
અચરજ=અચંખો, નવાઇ.

હુકમ=આજ્ઞા, આદેશ.
છાનીમાની=ગુપત્યુપ બોલ્યા વિના.
હક=દાવો, કબજો, ભોગવટો, મા-
લકીપણ.
વિચાર્યું=ધાર્યું, નક્કી કર્યું.
ગળેપડું=ખોટી રીતે હક બતાવનાર
સળ-શિક્ષા.
પુરાહાસ=ખરાબદશા.
ડાહો=શાણો, ચતુર, [આપનાર.
ન્યાયાધીશ=ન્યાય કરનાર, ઇન્સાફ

પાઠ ૧૪ મો.

ગરીબ=રાંક, કંગાલ.
ધનવાન=પૈસાદાર.
ગુરુસ્થ=સારો માણસ.
કકડીને=સખત, બહુજ.
નિસે=દુઃખથી નિષાસ નાખવોતે.
નોકરો=ચાકરો, સેવકો.
મઝા=આનંદ.
અભાગીઆના=અકરમીના.
આવ્યહીનના, કમનસીબના [પડીગયું
કરમાઇ ગયું=પીકડું પડી ગયું વીણું
હાલત=દશા, રિથતિ.
ફરમાવ્યું=હુકમ કર્યો.
ટેકારિના=આધાર વગર.
લંગડા=લૂલા, પાંગળા.
પારકાના=પત્નાં, ખીજનાં.
મહેનત=કિશોમ.

કાયમ=નિરંતર.
કદાપિ=કદાચ.
તંગી=ઝાણુ, બીડ, ટોટો.
મટી=નાશ પામી

પાઠ ૧૫ મો.

મહોદ્ધા=પોળો.
મધો=કામ.
મસ્કરી=હાંસી.
ટેવ=આદત.
નોતડું=જમનાનું આમંત્રણ તે.
રંગીત=રંગેલા.
હરાવેલે=નકી કરેલે.
સુશોભિત=સારે. શોભાયમાન.
થાળ=મોટી પહેાળી થાળી.
પીરસી=મુકી.
ફાંફાં=ગોથા.
છાછરો=જરા ઉડે ને પહેાળો
ખુમચા જેવો.
ચપચપ=ઝડપઝડપ.
રસોધ=જમવાની વાનીઓ.
જાણ્યું અજાણ્યું=પેતે સમજી ગયા
છતાં ન સમજ્યારેડોળ કરવો તે.
ખામી=ખેડ, ખાંપણ.
બાવ=હેત, પ્રીતિ.
ભોળા=કપટ વગરના. નિખાલસ
સ્વભાવના.
ખાતર=અરદાસ, મેમાનગીરી.
શિરેકા=જાંખી ડોકવાળું ઉંડું વાસણ.

સાહું=મદ્યો.
મલકારી=હસી.
સ્વાદે=લહેજતથી.
શરમાયું=લજવાયું.

પાઠ ૧૭ મો.

હંમેશના=દરરોજના
રિવાજ=નિયમ.
વર્તમાનપત્ર=છાપું.
છાયાતળે=છાંચડા નીચે.
ખાંકડો=ખુરશીના પાટની લાંબી બેઠાક
ચિત્રે=કાપીઓ, ફેાટા.
તંબુ=જડા લુગડાનાં ધર ઉદરા.
સપાટ=સરખી, ખાડા ટેકરા વમરની
સ્વારી=સફર, મુસાફરી.
ઝુપડાં=ઝાડની ડાળીઓ અને ધાસ
પાંદડાંના નાંનકડાં ધરે.
પાકાંધર=ચુનો ઇંટને પથરથી બા-
ધેલાં મજબુત ધરે.
નેસ=રખારીવાડો, વગડાંમાં જ્યાં
બારે માસ ધાસપાણી મળી શકે
તેવી જગામાં ભરવાડ લોકો પાકા
ધર બાંધીને રહે તે નેસ કહેવાય.
બહુમત્રા=ધણી સારા. [ચાલનારા
મીલનસાર=મલતાવડા, હળીમળીને
પરોણા ચાકરી=મહેમાનગીરી.
ગમસાલ=મધે વર્ષે.
પરોણો=મહેમાન.

આરી=મોજાન.
 ચામડીઆ=કાઠિયાવાડની એક મ-
 ઠકલી જાત, સરાણીયા.
 સામાન=વસ્તુઓ, ચીજો.
 ખરીદવામાં=વેચાતાં લેવામાં.
 વિદ્યાર્થી=વિદ્યા ભજનાર.

પાઠ ૧૮ મો.

તમાશો=ખેલ, રમત.
 શલુગારી=શલુગાર પહેરાવી.
 ખેલવા=રમવા.
 રવચ્છ=ચોકખું.
 ખેલાડીઓ=રમનારા.
 રૂપવાન=રૂપાળો, સુંદર.
 વરખ=સોનારૂપાના પાતળા કાગળ
 જેવા પતરા.
 વાળુ=રાત્રિનું ભોજન.
 મનચયું=ધચ્છા યજ્ઞ.
 ખેભાન=માનવિનાનો. શુદ્ધિવગરનો.
 રડારોળ=રોવું, કુટવું તે. કકળાટ.
 નવાઇ=અચંખો આશ્ચર્ય.
 કરકરું=ખરચયું.
 ઢાંકણુ=ઢાંકણું.
 શલુગાર=પોષાક, શોભા.
 લોચા=લયકા.
 કંટાળો=સુખ. ચીડ.
 છિદ્રો=કાણાં.
 પસરે=ફેલાય.
 ખરસેબો=ખદારો.

મોત=મરણ.
 રજકણો=ત્રીણી ધુળ જેવી કળીઓ.
 ભિનાશ=ભેજ.
 ચોટી=વળગી.
 ખુશાં=કેશાડાં.
 સાફ=સ્વચ્છ.
 સમજુ=સમજવાળાં.
 સમજ=અક્ષત, સમજણ.
 મુખ્ય=મેટી.
 નતલજ=હેતુ, ધારણા.

કરકરું કપડું=વેળ કે જાડા ટુવાલ.
 પાડોશજી આવીને શીખામણની
 વાતો કહેવા માંડી તે કરતાં સ-
 મય સુચકતા વાપરી છોકરાને
 એકદમ નવડાનીને શરીર તદ્દન
 સાફ કરાવી દીધું હોત તો તેના
 જીવનની કાંઈક આશા રાખી
 શકાત.

પાઠ ૧૯ મો.

વિદ્વાન=વધારે ભણેલા, પંડિત.
 પ્રમાણિક=સાચી વર્તણૂકવાળા.
 ઉઘોગી=મહેનતુ.
 સહેજ આળસુ=જરાક આળસુ.
 ભાષ્માંકુ=સગાંવહાલાં, ભાષ્ ખેત
 વિગેરે.
 ઉપજ=પેદાશ, આવક.
 દુકાળ=વરસાદ ન વરસવાથી અ-

નાજ ન પાકવાથી મોંઘવારીનો
વખત આવે છે તે.

ખેડ=ખેતી.

પાક=અનાજની પેદાશ.

સારા વરસમાં=જે વરસમાં વરસાદ
જોધએ તેટલો વરસે ને તેથી
જોધએ તેટલા ધાસ દાણો નિપજે
તે વરસમાં.

કરકસર=ત્રેવડ, ખપ જેટલું વાપ-
રીને કાંધક બચાવ કરવો તે,
ખાસ ઉપયોગનું અરચ કરવું તે.

ચર=કંડાંવાળો તાંબાનો દેગડો.

સોનામહારો=સોનાનાસિકા, (એક
સિકાની કિંમત ૧૫ રૂ. થાય.)

ઉતરે=પાછો હટે.

અઘાટ=ધણીપણાના હક સાથે.

ફેંસલો=તોડ, નિકાલ નિર્ણય.

ચુકાદો=ફેંસલા નિકાલ.

નિર્ણય=નિકાલ. નક્કી કરવું.

પસંદપડી=ગમી, ધ્યાનમાં આવી.

સારો પાક=ધણી પેદાશ.

પાઠ ૨૦ મો.

ધનામ=મેટ બક્ષીસ,

પ્રખ્યાત=પ્રસિદ્ધ, નામીઓ બહુ
તો થયેલો.

પાદશાહ=પાદશાહ. (મુસલમાનરાજ)

પરાક્રમી=પરાક્રમી શરો.

શોખીન=શોખવાળો.

આશરો=આધાર, મદદ.

ઉમરાવો=અમીરો, સભાસદો, મોટા

બગીચારો, અમલદારો.

સભા=દરબાર, કચેરી.

વિષયો=માળતો.

કવિ=કવિતાઓ બનાવનાર.

મોં ઉતરી ગયાં=ઝાંખા પડી ગયાં.

મોઢાં વીલાં થઇ ગયાં.

સારું જ્ઞાન=સારી સમજ શક્તિ.

પાર=અંત છેડો.

ખુશીનો=આનંદનો.

ખજાનચી=ધન બંડારી, ખજાનાનો

ત્રિજેરીનો ઉપરી.

નામદાર=રાજ, મહારાજાઓ અને

અમીર ઉમરાવોના સાથે નામદાર.

એ સંબોધનથી વાત કરવામાં

આવે છે, નામદારનો અર્થ

“ સારું ઠામથી ઝોળખાયેલા,

માન પામેલા માનવંતા, ” એવો

થાય છે.

ખરેખરા=જોધએ તેવા.

મરજી પડે=મરજી હોય તે.

ફટાક=ચાલુક સપાટા.

હંદ=મમત, જક્.

આજીજી=કાલાવાલા.

બાગીદાર=બાગીઓ, બાગવાળો.

ખુદાવંદ=મીટો માલીક (મોટા ધ-

જતવાળાને માટે ખોલતાં કે લ-

ખતાં એ શબ્દ વપરાય છે.)

સરત=કરાર કબુલાત.
 હજુરમાં=રૂબરૂમાં.
 લાંગીઆ=લાંચ લેનારા, ફાગટનો.
 પેસો પડાવી લેનારા.
 ડરાવ પ્રમાણે=સરત મુજબ.
 વાંસામાં=ખરડામાં.
 દબ=નાણું
 માનીતો=વહાલો.

પાઠ ૨૧ મો.

આખલો=ગોધા, સાંઢ.
 તોફાની=મસ્તીખોર.
 કાયર=હેરાન.
 આંહી=નિશાની કરી.
 ચરે=ધાસ ખાય.
 ચોમાસું=વરસાદની મોસમ.
 ચોમાસું ચર્યો=ચોમાસાનું લીધું લી-
 લું તાળું ધાસ ખાઈ પહેલવાન
 થયે.
 શટયો=અલમસ્ત થયો.
 માટેલા=ખાઈપીને લઈ થયેલા.
 મર્=અબીમાન, અહંકાર.
 નીચ=હલકા, નિર્મળ.
 નખળા=ખળ વગરના, કમજોર.
 હાથ ચલાવવો=મારવા માટે હાથ
 ફેરવવો.
 ઘટતો નથી=લાયક નથી.
 પલકમાં=જરા વારમાં.
 કચરી=છુંદી.

મુક્તિ=ખુબી, કળા.
 તોબાતોબા=કાયર કાયર.
 પોકરાવી=ખૂંટોપડાવી.
 કાલાવાલા=કરગરવું તે, આજીજી.
 ફુલાઈ મયો=મગર થઈ ગયેલ અ-
 બિમાનમાં વહી ગયો.
 અહા=અરે.
 જખરો=જોરાવર.
 સપડાયો=પકડાયો, ફસાયો.
 હલકા મનનો=નીચ સ્વભાવનો.
 નત્ર=નમનતાઈ, ગરીબ, દીન.
 માઠાં ફળ=ખરાબ પરિણામ.

પાઠ ૨૨ મો.

મિત્ર=ભાઈખંઘ, દોસ્ત.
 પુસ્તકાલય=લાયબ્રેરી, પુસ્તકો રા-
 ખવાતું ઠેકાણું.
 વૃત્તાંત=હેવાલ, હકીકત, અંદગી-
 નો ઇતિહાસ.
 બાળપણ=મયપણ, નાનપણ.
 અબ્યાસ કરતા=મજાતા.
 જાણવાજોગ=જાણવા લાયક.
 ધાર=અણી.
 ડહાડી=લાકડાં ચીરવાનું લોહાનું
 લાકડાના હાથાવાળું હથીયાર.
 આંગણમાં=ધર આંગળની છુટી.
 જમીનમાં.
 કરમાઈ=ચીમળાઈ મુકાઈ.
 ધમકાવ્યા=ભયખતાવ્યા, ડપકો આપ્યા.

હિંમત=ધીરજ, સચ્ચરી.
 દીલગીરી=ખેદ, ચિંતા, શોક.
 અત્યારે=આ વખતે.
 હજારણો=મહુજ (રંગની)
 રૂપેરી=રૂપાની (રૂપાના જેવા સફેદ
 કળીઓ=ખીલ્યા વિનાના ફુલ.
 સોનેરી=સોનાની-(સોનાના જેવી
 પીળા, કેસરીઆ રંગની.)
 પુત્રનાં=છોકરાનાં
 લક્ષણુ=ગુણુ ટેવ.
 પારણામાંથી=ઘેડીઆમાંથી.
 જાંચા ગુણો=ક્રમદા, સારા ગુણો.
 અધિકારી=અમલદાર.
 પંકાયો=વખણાયો પ્રસિદ્ધ થયો.

પાઠ ૨૩ મો.

સુલતાન-પાદશાહ.
 ઇર્ષાખોર-અદેખા.
 ઉમરાવો-અમીર.
 શિકાર-જંગલીજનાવરોને મરાવવાંતે.
 ઝડપથી જલદીથી.
 આરામ-વિશ્રાન્તિ, વિસામો.
 ફકીર-મુસલમાન લોકનો સાધુ સાં-
 ધ, મૈલા.
 ખંડમી-પ્રાર્થના, સ્તુતિ,
 પાક-પાવન, પવિત્ર.
 અસહનુ-પ્રશુનુ, પરમેશ્વરનુ.
 એકસાન-આભાર, ઉપકાર.

લાયક-યોગ્ય.
 ખોરાક-ખાવાનું.
 ડોલયું-ડોલ.
 ભાવથી-હેતથી, હેંસથી.
 શાંત-હડો.
 વિનંતી-અરજ.
 જાગીર-ઇનામી જમીન કે મામ
 મોટા માણસ-મારે દરજ્જવાળક
 અમીર, ઉમરાવને શ્રીમંત, શે-
 હીઆઓ.
 લાભ-શાયદો.
 નુકસાન-હાની.
 સાન-માન, સમજ.
 સાંધાવા-ફકીર બાપુ.
 અદેશે-શક, વહેમ, શંકા.
 માનીતો-વહાલો.
 ઝવેરખાનું-જ્યાં હીરા, માણેક મો-
 તી વગેરે કિંમતી જવાહીર રાખ-
 વામાં આવે છે તે.
 ઉપરી-અધિકારી, સરદાર.
 અદેખાઇ-ઇર્ષા.
 ઉલાજ-ઉપાય.
 કાનબંબેરવા-ખોટું ખોટું સમ-
 જવવા.
 જુનાં-પહેલાંનાં.
 આશ્ચર્ય-નવાઇ.
 અસહસ્થિતિ-પહેલાંની હાલત.
 હેતથી મેટયો-ધ્યારથી બતી સાથે
 દાખ્યો.

પ્રધાન-તજ્જર, દિવાન.
દેશનિદાલ-દેશની હદ બાહાર.

પાઠ ૨૪ મો.

ગુનાની-વાંકની, કસરની.
કબુલાત-કબુલ કરવું, માની જવું તે
આરસો-આયનો, કાચનો તખતો.
કુટીંગયો-ભામી ગયો.
કસુર-વાંક, ગુન્હો.
જાણુઅજાણુ-જાણીજોઈને કે અજા-
ણપણે. ગફલતીથી.
ગુનેમાર-અપરાધી, દોષિત.
નારાજ-નાખુશ.
સામેસાયું-ખરેખરું.
ઉદાસ-દીલગીર, લાચાર, ગમગીન
શોકવાન.
કશી-ઠાંધપણ.
દોષ-વાંક.
સંતાડવા-છુપાવી રાખવા.
સળ-શિક્ષા.
સહન કરે-ખમું, સહ.
સદ્ગુણી-સારા ગુણવાળો.
નીવડે છે-નિષ્ફળ છે. ચાપ છે.

પાઠ ૨૫ મો.

પ્રદર્શન-નમુનાદાર ચીજો દેખાડવા
માટે એક ઠેકાણે ભેગી કરી
રાખવી તે.
હોસેહોસે-પ્રીતપ્રીત, ખુશીયા.

બાળાઓ-કન્યાઓ, છોડીઓ.
સારેરાએ-મધુર સ્વર.
શીવલુકામ-શીવવાનું કામ.
રંગબેરંગી-જુદાજુદા રંગ.
ગલપટા-એણે બાંધવાના પટક.
શોભામાં-સુંદરતામાં
સાદડીઓ-ચટાઈઓ.
ચિત્રકામ-ટ્રાઇગનું કામ.
તાક્ષીન-એક, ચિત્ત.
કેળવાય છે-કસાય છે, અનુભવી
ચાય છે.
સંખ્યા-નંબર.
મહેતીજી-કન્યામાં મોટા સ્ત્રી
શિક્ષક.
ગુણી-જીવાન.
શિક્ષકો-આસીસ્ટન્ટો.
વર્તે છે-ચાલે છે.
સલાહસંપ-હળી મળીને ચાલવું તે.
માનુ શિક્ષણ-મા તરફની કેળવણી
મા બચાવે તે.
લાભ-શાયદા, ગુણ.
વિલાપતમાં-સાહેબ ભોકોના દેશમાં.

પાઠ ૨૬ મો.

સંધરો કરવા-એકઠું કરવા.
મહેતાજી-હેડમાસ્ટર.
કુદરતનું-પોતાની મેળે ઉપજેલા
જમીન, દરિયો, નદીઓ, પર્વતો
ઝાડપાંન, સુરજ, ચંદ્ર તારા.

વમેરેતું.

અવલોકન=આરીક તપાસ, ધ્યાન
દષ્ટને જોવું તે.

રાજધાની=રાજગાદી રાજને રહે-
વાનું મથક.

ધમારતો=ઉંચી બાંધણીનાં, મોટા
મકાનો હવેલીઓ, બંગલાઓ.

કિલ્લો=ગઢ

રચના=મનાવટ યોજવણ.

બાંધણી=બાંધ કામ.

બાણો=અનાજ ભરી રાખવા માટે
જમીનમાં ખોદી રાખેલા ઉંડા
ખાડા.

અસલના=પહેલાના.

નર-જીવાર.

દેશમાં=મુલકમાં.

ખાનગી-પોતાની. [રેતી

જુકરો=એક જાતના પોચા ખતરની
ખડ-ધાસ.

ગંજ-ઢગણ.

સવાસ-પ્રશ્ન.

અથત્યની=જરૂરની,

આગગાદી=જમીનપર ચાલતી રેલવે

આગખોટ-પાણીમાં ચાલતાં વહાણ.

સાધન-સાહિત્ય.

પુલકળ-ધણુંજ.

દાણા=અનાજ.

નાણાં-દ્રવ્ય.

સંગ્રહ-સંઘરો.

સુકાળના=સારા વખતના.

અવારનવાર=કરતાકરતી.

દરમાં=પોષકામાં.

કણુ-કણીઓ.

જંતુ-જીવડાં.

વસે=રહે.

સદા=હમેશ.

સર્વ=બધાં.

સંઘાત=સાથ.

જીવો જીવડાંની જાતમાં કીડીઓ

પણુ અનાજનો સંઘરો કરે છે.

અને હમેશાં બધી હળી મળીને

સાથેજ રહે છે.

પાઠ ૨૭ મો.

પરખ-રસ્તાઓ પર જતાં આતતાં

મુસાફરોને માટે પાણી પાવા

નક્કી કરેલી જગા.

ચળકાટ-પ્રકાશ, ઉજાસ, તેજ.

વારાકરતી=એક પછી એક.

કડિઆરા-લકડેફોડા, લાકડાં કાપીને

વેચી ખાનારા.

કુંગરામાં=પહાડોમાં.

વિસામો=વિશ્રાંતી, આરામ.

ધર્મદાના=પુણ્યનાં.

ઉપજનો=આવકનો, પેદાશનો,

ખરાદીલથી=શાફ મનથી.

આશીર્વાદ=આશીર્ણ, દુવા.

ટાળવામાં=નાસ કરવામાં,

મનોહર-મનને ખુશી કરી નાખે
તેવી.
શીતળ-ઠંડી.

પાઠ ૨૮ મો.
તરંગ-ખેટા ખેટા વિચાર.
ગુરુ-વીઘા બણાવનાર ભારતર.
કામે વળગ્યો નહીં-ધર્મે લાગ્યો
નહિં.
રોજ-હમેશાં.
તર્ક-વિચાર.
ઉઠાવે-કરે, મેઠવે.
છતાં-શીકર.
કરાવી-નકી કરી, કચ્છલાવી.
મરઘી-કુઠડી, મરઘડી.
પુત્ર-છોકરો, દીકરો.
ધુણાવી-હલાવી.
કપડો-ધમકી, બચબરેલી શીખામણ
ધાડવો-ધી બરવાતું માટીનું વાસણ
ધર બાગ્યું-મરખાર અને ખેરા
છોકરાંની આશા જતી રહી.
નકામે-ફાગટ.
ગાળી-શુભાખી.
માફક-મુજબ.
સભા-કચેરી.
આખરૂ-હીતી,
ધન-પૈસા, દોલત.
ચેતવ્યો-ખબર આપી સમજાવ્યો.

પાઠ ૨૯ મો.
નારાજ-નાખુશ.
ફરીથી કરો-બીજી વખતે કરો-
સપાટાથી-જેસથી ઝપાટાથી.
દોષ-નાંક, કસુર
મદદ-સહાય.
મેથું-ચક્રર.
ગુરસે ચાક-કોધે ભરામ,
કાચર-હેરાન.
પ્રયાસ-પ્રયત્ન, મહેનત.
ફાવ્યો-પાર પામ્યો.
આસમાન-આમ, આકાશ.

પાઠ ૩૦ મો.
વડોદરાના-ગાયકવાડ સરકાર શ્રી
શીયાળરાવનો મુલક.
વંશપરંપરા-છોકરાનાં છોકરાં ખાત
ત્યાં સુધી.
ભોગવટા-કપળ હકક.
સાંતીની-હળની.
ઉંચા પ્રકારની જમીન-જેમાં સા-
રામાં સારો પાક થાય તેવી, બા
ગાયત જમીન.
નાનપણથી-ખચપણથી.
ઉછરેસો મોટો થયેલો.
સાથી-ખેતીના કામ માટેના મદદ
માર માણસો.
બે પ્રકારનું-બે જાતનું.

સાથીઓનાં ઘર બરમાં=સાથીઓ
પેસાદાર થયા.

સારી પુંછ=સારો પંસો દોલત.

કન્કતા હો=મરજી રાખતા હો.

માત્ર=ફક્ત.

સાલી=વળ.

જાગ્યો= 'જાગ્યો' કહેવાથી દહાડી
આગ્યો ખેતરમાં જઈ ધણીના
દેખરેખ વિના મરજી પ્રમાણે
કામ કરે.

ચાલો= 'ચાલો' કહેવાથી દહા-
ડીઆગ્યો સાથે સાથેજ આવે
અને ધણીને પોતાની સાથે કામ
કરતો જોઈ તેમને સખત કામ
કરવું પડે.)

હાલો=મોટા દરવાજાવાળું ઘર.

બરોસા=વિશ્વાસ.

સમાન=સરખું.

મેંચ=વરસાદ.

બળ=જોર.

જળ=પાણી.

આપ સમાન જલ નહિ=આપણું
કામ આપણે જોટલા બળને ઉ-
ત્સાહથી કરીએ તેટલું બીજાઓથી
બની શકતું નથી.

મેંચ સમાન જલ નહિ=વરસાદ
સરખું પાણી નહિ (નદીઓ સરો-
વરો અને કુવાઓતું પાણી ગમે
તેટલું લકષ્યે તો પણ વરસાદના

પાણીથી કેપડાના પાકની બરા-
બરી દરી થ: નહિ.)

પાઠ ૩: મો.

બેનપણી=સહીપણી, સખી, સાહેલી,
પિતામ છે=દુ:ખી થાય છે.

મંદવાડ=બિમારી.

મંદગી=મંદવાડ.

મુળ નાંખાય=શરૂઆત થાય.

નીરાગી=સાબું, આરોગ્ય, તંદુર-
સ્ત, સખી.

દામ દામ=ઠોકાણે ઠોકાણે.

જંતુઓ=ઝીંઘા જીવડા.

પાકે છે=પેન થાય છે.

શાસ=મ, શરીરમાં લેવાતી હવા

ઝેરી=ઝેરવાળી.

ખુણાં=કિચાડાં.

બિનાશ=બેજ.

બિહાનાં=પાયરણાં.

મચ્છર=ડાંસ.

ભોંયમાં મરે છે=જમીનમાં મળે છે.

લકવો=એક જાતનો રોમ છે કે

જેનાથી શરીરનો કોઈ ભાગ જુ-

ઠો પડી જાય છે.

ઝીણોતાવ=કાડતો તાવ. (આ તા-

વથી શરીરની શક્તિ ધણી ઓ-

છી થઈ જાય છે.)

મોરીઓ=મોટી ખાળ, ગટર, નીક-

નજર=સંડાસ, ટટો, પાયખાતું.

ઝાડી ઝુડી=વાળી ઝાપટી.
 દુર્ગંધી=મદમા, નહારી વાસ.
 ચકલી=પિત્તળ કે લોઢાની પેચવાળી
 વાંકી નળી.

પાઠ ૩૪ મો.

રાણી=રાજની વહુ.
 પુત્રો=છોકરાઓ, દીકરાઓ.
 ઉંચા ગુણવાળા=સદગુણી.
 પ્રાણુથી=જીવથી.
 વૃદ્ધ=ધરડા.
 પાંટની=મોટા, ડીલાટ, યુવરાજ.
 સમાચાર=સંદેશો, ખબર.
 ફેલાતાં=પ્રસરાતાં.
 મોસાળ=માને પિયર, મામાને ઘેર.
 દાસી=રણવાસમાં રાણીઓ પાસે
 કામ કાજ કરનારી સ્ત્રીઓ બાદી
 અદેખાઇ=ધર્ષા.
 ઉથાપશે=ફેરવશે.
 ઓળખતાં=(આ ઠેકાણે એવો અર્થ
 થાય છે કે કૌશલ્યાની કુટિલતા
 એટલે તેની સ્વાર્થ વૃત્તિ ઓળ-
 ખતાં નથી ?)
 ફળ=પરિણામ.
 સંદેહ=શંક, વહેમ.
 સલાહ=મત અભિપ્રાય.
 વરદાન=આરોગ્ય વચન.
 વનવાસ=જંગલમાં જઈ રહેવું તે.
 હૃદ=મમત, જક.

અણસમજી=સમજણ વગરની મુખ
 શોક=દીલગીરી.
 વનમાં=જંગલમાં.
 દેહ મુક્યો=મરણ પામ્યા.
 પ્રજાએ=રૈયતે.
 ધિક્કાર=દિટકાર, તિરસ્કાર,
 ભોગવી=વેડી.
 તપ=વનમાં રજ મુળ ખાઈને ઝૂંપ-
 ડીમાં રહી પ્રભુ ભક્તિ કરવી. તે
 ઠરાવ કર્યો=નક્કી કર્યું.

પાઠ ૩૫ મો.

નટ=ગોંડીઆ, બળણીઆ અંગક-
 સરત કરનારા ખેલાડીઓ.
 અંગકસરત=શરીરના ખેલ કરતી
 કર્મી, દોડવું, શરીર વાળવું વિગેરે.
 ખુબીયા=ચાલાકીથી, યુક્તિથી.
 ઉપાડી તરવાર=મ્યાનમાંથી બહાર
 કાઢેલી તરવાર.
 ચક્રર અક્ષર=ગોળ ગોળ.
 ઝંખકારા=ચમકારા.
 અંગકસરત=શરીરની કેળવણી.
 દરકાર=પરવા, ગરજ.
 સ્થિર=હાલ્યા ચાલ્યા વગર ટટાર.
 સરાઈથી=ખુબીથી, ચાલાકીથી.
 ચમત્કારવાળા=અજાયબી પમાડેતેવા
 નજરબંધી=નજીથી જોનારની આં-
 ખને જીલાવામાં નાખે છે તે.
 ખુબીદાર=રખાણવા લાયક.

કેળવે છે=કસે છે, મજબુત કરે છે.
ખેલો=રમતો.

પાઠ ૩૭ મો.

ઉપજવે છે=પેદા કરે છે.

મડમ=સાહેબલોકની સ્ત્રી,

જંગલમાં=વનમાં.

પાદરી=ખ્રિસ્તી ધર્મના ઉપદેશક.

મોધ=કપદેશ શિખામણ.

વસાવું=ઉપજવું.

વસ્ત્રીથી=માણસોના રહેઠાણથી.

ધમારતી લાકડાં=મોટાં મકાનો

બાંધવાના કામનાં લાકડાં.

અબણુ=ઠોઠ મુખ, બળ્યા વગરના

દેવળ=દેહરૂં, મંદીર.

કુશળ=ચાલાક, હેંશીઆર.

કાટખુણો=બાંધકામના ઉપયોગનું કાટ

ખુણાના આકાર બનાવવા માટે

લાકડાનું ઓળર.

ઓળરોની=હથિયારોની.

અચરજ=નવાઈ, અચંબો.

પોકારવાં=પ્રુમ પાડવા.

ત્રીજી ચોપડી ભાગ ૨ જો.

પાઠ ૩૮ મો.

મુસાફરી=સફર.

ભાટ=ચારણની એક જાત છે.

અગાઉના=પહેલાંના.

બહાદુરી=પરક્રમ, શુરવ.

ઓળંગી=વટાવી, એક કાંઠેથી

બીજે કાંઠે ગયા.

વહેણ=પાણીનું વહેવું તે.

ખડેર=પટ્ટી ગયેલી જગા, ભાગેલી

ધમારત.

ટાય=શિખર, મથાણું.

સપાટ મેદાન=સરખી જમીન.

મુસ્કેલ=અધરું મુસીબત.

ચઢાવ=ઢાળ.

પુરજ=મિનારા કિલ્લાના કંચાને

ગોળ ચણી લીધેલા ભાગ.

પેલીમેર=પેલી બાળુ.

તળેટી=ડુંગરના મુળઆગળની જગા

ખીલ=તેળ, એ ડુંગરોની વચ્ચે

આવેલો જમીનનો સાંકડો ભાગ.

પગથી=પગરસ્તો.

રમણીય=સુંદર, શોભીતો.

સપાટાખંધ=ખડ જલદીથી.

નકશો=નકસો, ઘાટ જેવું ચીત્રામણ

આકૃતિ=આકાર, ઘાટ, ડાળ.

પાઠ ૩૯ મો.

મેદાન=ખાડા ટેકરાવગરની સપાટ

જમીન.

(હોય તે.

ટેકરો=જમીન વધીને કંચી થઈ.

ડુંગરી=કંચા ટેકરા.

ડુંગર=માટી ડુંગરી. (ડુંગરા.

પર્વત=કંચાને ધણે સુધી વધેલા.

તળેટી=ડુંગરના મુળ આગળની જગા

ખીલ=નજીકમાં આવેલા એ ડુંગર

વચ્ચેની નીચી જમીન.

ખોડ=ઝાડપાન વગરના.

લેખડે=મોટા ટેકરા.
 મલક મન=ખેચાઈ, તણાઈને.
 દેવસ્થાના=દેવ મંદિરો.
 મેદન=તે જમીનમાં ઉંચા ટેકરા
 કે ડુંગરા હેતા નથી તે.
 પા=પટ, પોપડો.
 પીગળેલો=ઘોળેલો.
 ઝન=ઝણાં, પાણીનાં વહેણ.
 ઉપસી આવે પે=કુડી આવે છે.
 ઉપમેલે=કુમેલો.
 મિંમય છે=પતળે છે, ભીતી થાય છે
 ઉપયોગી=કામના, ખપના.
 દેવકીકેનાઈ=સુરત એજા-સમાં વાં-
 સદાની પાસે ઉનાપાણીનો કુંડ છે.)
 લસું-દા=(મેકા છલામાં કપડવણ-
 જની પાસે ઉનાપાણીનો કુંડ છે.)

પાંઠ ૪૦ મો.

ફરફર=વરસાદનાં ઝીણાં ફેરાં.
 મેળાપ=મુલાકાત.
 અથડાઓહો=ટીચાઓ છે, બટ-
 ટાઓ છે.
 નકામા=ખીન ઉપયોગનાં.
 જનમ=અવતાર.
 પચીમય છે=ઉતરી જાય છે, સ-
 માઈ જાય છે.
 વહેલ=નાની નાની નદીઓ.
 પ્રવાહ=પાણીનું મોટું વહેણ.
 નિયાણુ તરફ=નીચેના ભાગમાં.

ધોધ=કંચેથી મોટા જથામાં પડતું
 પાણી.
 ખડકો=પાણીમાંના ટેકરા.
 ભુકે ભુકા-ચુરેચુગ.
 કાતરી-કોની.
 ઠાલવીએ-મુડીએ, નાખીએ.
 ખેટ-જનનના ચારે બાજુએ પાણી
 ધરી વળેલું હોય તે.
 નદીચાટે-નદીને રસ્તે.
 સરોવર-પાણીનામેટાને ઉડાખાડા.

પાંઠ ૪૧ મો.

દરીઓ=સમુદ્ર, સિંધુ, સાગર.
 મહાસાગર-મોટો દરીઓ.
 ખલાસી વહાણ ચલાવનાર ખારવો
 કપતાન.
 દૂરદેશ-આધેના મુલકમાં.
 બહોળા-મોટા વિસ્તારવાળો.
 જયો-દગલો, ભાગ, ગંજ.
 તળીએ-નીચેના ભાગમાં.
 ભરતીઓટ-સમુદ્રના પાણીનું ચઢવું
 ને ઉતરવું.
 મોળાં-તરંગ, પાણીની છોળો,
 ખડક-ટેકરા.
 પછાડે-ટીચાવે, બટકાવે.
 છાયા-ઓળો, પ્રતિબંબ.
 અથડાય છે-બટકાય છે, પછડાય છે.
 છીપો-છીપોલીઓ, પાણીમાં રહેતાં
 છપડાઓનાં ઘર.

ખોટ-વહાણ. આગખોટ.
શંખ-શંખલાઓનું ધર.

પાઠ ૪૨ મો.

હજીરે-મીનારે, સુરત જીલ્લામાં તાપી
નદીના કાંઠાપર 'હજીરા' નામનું
હવાખાવાનું સ્થળ છે.
મછવો-નાની હોડી.
દૂપકદપ-જેની ત્રણ બાજુએ પાણી
અને એક બાજુ કોરી જમીન
હોય છે તે.
માહીતી-ખપર, સમજ, વાકેદગારી
પુરતી. બેઠકએ તેટલી.
મગીઆ-મગના દાણા જેવડી.
જૂગોળનિધા-પૃથ્વીના ગોળ ઉપરની
વિદ્યા.
જૂશિર-જમીનની અણી લાંબી થ-
કને રામુમાં ગયેલી હોય તે.
ધુસે છે-પેસી જાય છે.
અખાત-સમુદ્રનો ફાટો લાંબો થકને
જમીનમાં ધુસી ગયો હોય તે.
ઉપસાગર-પહાળા મેનો અખાત.
કાંપ-કચરો પાણી કરતાં નીચે
બાજેલો કાદવ.
ક્રિયા-કાર્ય કરવાનું કામ.
સામુદ્રધુની-પાણીના બે મોટા બા-
ગને સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ

પાઠ ૪૩ મો.

કારીગરો-સુતાર, લવાર, સલાહ,
સોની, દરજી, કુંભાર વિગેરે હુ-
ન્નરી લોકો.
વસવાયાં-સુતાર, જુહાર, કુંભાર,
માળી વગેરે ગામના લોકોનું કામ
કરનાર.
આરામ-વિશ્રાન્તિ. વિસામો.
આરા-પૈરાની વચમાંના કિલા લાક-
ડાના કકડા.
વાંસલો-લાકડાંના ઘાટ થકવાનું સ-
થારનું લોકોનું ઓળખ.
છોડું-છોતરું છાલ.
ટકાઉ વધારે ટકી શકે તેવું, મ-
જબુત
ધમણ=જુહારને ત્યાં વા ફુકવાની
ચામડાની કોથળી હોય છે તે.
તણખા-સળગતી ચીજુગારાઓ.
ચોપાસ-ચરે બાજુ.
રાતાચોળ-ધણા કિના લાલ લાલ,
ધમધમતા.
સજ્જડ=મજબુત, સખત.
લોદા-લયકા.
કોસમાં-ગાઉમાં
શીળકા-શીરકા, કોદડા ઉપરથી જેના
ઉપર સુતર લેવાય છે તે.
વાટ-લોદાનો ગોળપાટો.
તાણીવાણી-વણવાની સાળ ઉપર

જે ઉભાને આડા દોરા રાખવામાં
આવે છે તે.
ખાદી-ગજીઉ, જાડું લુગડું.

પાઠ ૪૪ મો,

ધુટીના-રખના
ખેલતા-રમતા.
મિલ્લીદંડા-મોઢ દંડો.
નાળ-મેડા.
કિલ્લા-ગઢ.
રોજન-કપર ઉપર પાંધિલાં મકાન.
કોતર કામ-ચીત્રકામ નકસીકામ.
મસીદ-મુસલમાન લોકોને નિમાજ
પઢવાનું મકાન.
ટપાલ ઓફિસ-પોષ્ટ ઓફિસ.
વરાળચંત્ર-વરાળથી ચાલતા સંચા.
કારખાનાં-કારીગરીનાં કામ કરવાની
જગ્યાઓ.
કારીગર-કારીગરીનું કામ કરનાર
માણસ.
તાલુકો-પરગણાં, કસ્બો, ધણું ગા-
મકાનો જથ્થો.
કચેરી-સભા, ઓફિસ. કોર્ટ.
તગાડી-ખેડુતને ખેતી કરવા માટે
સરકાર તરફથી વ્યાજે આપેલી
રકમ.
મેહસુલ-જમીન ખેડવા બદલ સર-
કારને જે રૂ. ભરવા પડે તે
વીધેટી.

વસુલ થયા-આવ્યા, જમા થયા.
હદ-નાપ, સીમાડો, સીમા, મર્યાદા
નિશ્ચાન-એધાણ.
ફેરણી કારકુન-સરકલ ઇન્સ્પેક્ટર.
દુરસ્ત-ભાંગી ગયેલું સુધારવું તે.
ઓવર સીયર-સરકારી મકાનો.
બંગલાઓ ઓફિસો, અને ધર્મ-
શાળાઓ વિગેરેનું ભાંધકામ ચ-
લાવનાર.
તજવીજ-તપાસ, ખાત્રી.
ફોજદાર-પોલિસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર.
મામલતદાર-તાલુકાનો જમાખંધી
તથા જમીન મહેસુલ કરી જી-
લ્લાના કલેક્ટરને મોકલનાર, તાલુ-
કાના ઉપરી અમલદાર.
મુકરમો-ચુકાદો, ફેસલો.
હેરાન-કાયર.
અવલકારકુન-મોટા કારકુન.
સખ્તી-ગળાતકાર, જોર જુલમ.
કમરે-કેડ ઉપર.
લપેટી બાંધી.
નાયક-મોટા પટ્ટાવાળો.
તિજોરર-ટ્રેઝરર, તિજોરીનો ઉપરી.
રસીદ-પૈસા મળ્યા બદલની પહોંચ.
કારકુન-લખવાનું કામ કરનાર.
નાયક-સિપાઇનો ઉપરી.
છોખંધ-ચુનાવાળું.
દવાખાનું-ઇસ્પીતાલ.
શીતળ-શીળી, સૈયડ.

ચેપ=રસી.

સાક્ષી=જુવાની.

વેકસીનેટર=ખળીયા ટાંકનાર.

પાઠ ૪૨ મો.

વિભાગ=નાનો ભાગ. પ્રાત.

જીલ્લો=પાંચ સાત કે તેથી વધારે

જોછા તાલુકા મેળવીને નીમેલો જયો.

કલેક્ટર=જીલ્લામાં લગતાં સરકારી કામકાજ કરનાર અમલદાર.

મન્સેફર=કપરી.

મુનસફ=સબોર્ડિનેટ જડજ, સબ-જડજ.

કમિશ્નર=પ્રાંતનાં સરકારી કામકાજનો વહીવટ કરનાર અમલદાર.

દેખરેખ=તપાસ, નજર.

દરાવ=ચુકાદો, ફેંસલો કબુલાત.

અરજી=દ્રીઆદ.

માફ કરવા=છોડી દેવા, ક્ષમા કરવા.

મુલતવી રાખવા=ચોડા વખત બંધ રાખવા.

અગત્યનાં=જરૂરનાં.

જોછો વત્તો=વધારે જોછો.

કેળવણી ખાતાનાં=નિશાળ સંબંધી કામકાજનાં.

સુખાકારી=આરોગ્યતા.

વડા=મોટા.

મુખ્ય=મોટા.

બાંધકામ ખાતું=મકાનો વિગેરે બાંધવાનાં કામકાજ.

જળવવાનાં=સાચવવાનાં.

ઇંજનેર=બાંધકામ ખાતાનાવડા અમલદાર.

તાલુકા ઓર્ડ=લોકલ ઓર્ડ. નિશાળ ઉઘાડવી કે બંધ કરવી વિગેરે કામ કરનારી સભા.

સંમતિ=સલાહ, મત, મંજુરી.

લેણદેણ=લેવું દેવું.

મુન્સફ=લેણ દેણ સંબંધીના દાવા ચુકાવનાર ન્યાયાધીશ.

જડજ=મધ્ય મુન્સફના ઉપરી તે જીલ્લામાં રહે છે.

વહીવટ=કારભાર.

દાકતર=દવા કરનાર.

પાઠ ૪૭ મો.

અધિકારી=અમલદાર.

પરીક્ષા લેવા=તપાસણી કરવા.

ખીના=હકીકત.

રેલ=પુર.

તીડે=અનાજના છોડને તુકશાન કરનાર ઝીણાં મીઠાં જીવડાં.

પાક=અનાજનો મોલ, ઉપજ.

મહેરબાની=કૃપા, રહેમીઅત.

પરવાનગી=રજા, છુટ.

દયાળુ=દયાવાળો.

હરકતો=અડચણો, પીડાઓ.

દૂર થવા=નાશ પામવા.

આશ=છા, ઉમેદ.

બલામણ્ય=સીંદૂરસ.

હાલ=હાલમાં.

કન્યાશાળા=કોડીઓની નિશાળ.

શોધવા=તપાસ કરવા ખોળવા.

છાની=ચુમ, છુપી.

ખમરો=સમાચારો.

નલાયક=ત્રાયક નહિં તે.

નિરાશ=આશાભંગ, નાકિમેદ.

મિત્ર=દોસ્ત ભાઈબંધ.

કોરટમા=કચેરીમાં. [મડદાનો.

ખુનનો=માર્ગમારીનો, મરી ગયેલા

મુકરદમો=કેસ.

નોમ્યા=ગોઠવ્યા છે, નક્કી કર્યા છે,

ત્રીજી ચોપડી સામ ૩ જો.

પાઠ ૪૮ મો.

શિક્ષકે=માસ્તરે.

રસ્તા=માર્ગ.

ચીરાય=શરે.

વહે છે=વહી જાય છે.

નદીનું મૂળ=જે જગાએથી નદી

નીકળે છે તે જગા.

નદીનું મુખ=જે જગાએ નદી સ-

મુકતે જાય છે તે.

હલેળું=પાદરવાળું.

ચિરકાન્ત=મેક કઠેથી બરપુર.

ચતુ=પણી કરી નીચે મેલ, કાંપ,

કચરો વીગેરે જામે છે તે.

કિનારાની=કાંઠાની.

નદી વાટે=નદી મારફતે.

તણાઈ=ખેંચાઈ, ઘસડાઈ.

ઝરણુ=ઝરા, સેર.

સખત=કઠણ, મજબુત.

બરફ=ઢરી ગયેલું પાણી.

કરા=પરફના ઝીણા કકડા.

થીજીને=ઢરી જઈને.

બાફ=વરાળ.

કરચો=કણીઓ.

છવાઈ=ઢકાઈ.

હિમ=ઝાકળ.

કિરણ=સૂર્યનો પ્રકાશ.

ઝાકળ=પણીની વરાળનાં ઝીણાં

ઝીણાં ટીપાં, ફારાં.

પાઠ ૪૯ મો.

હરકોષ=કોષપણ.

કશાની=કોષની.

અંગારા=તારા.

ચેનાવવ=મળાવવા.

કુંકણી=વાંસની ભુંગણી.

ગતિમ=વેગમાં, ચાલતો.

કાલવી=નાળી.

બાગુના=પડખાના.

ભુંગણાઈ=અકળાઈ, અમુઝાઈ.

જોત=પ્રકાશ, બડકો.

વરાળયતો=વરાળના બગથી ચા-

લનારા સંચા, રેલવે, આગખેટો

વિગેરે.

ઠરે છે=જામે છે, બાઝે છે.
ચક્રમક્ર=એક જાતનો પથર છે તેને
સામ સામે ધસવાથી દેવતા ઝરેછે.
દવ=લાલ, અગ્નિ.

પાઠ ૫૦ માં.

કંટાળતો=કામર થતો.
પુષ્કળ=મહુ.
ભાવતું=મમતું.
મેસ્વાદ=શીઘ્રી, સ્વાદ વગરની.
રંક=ગરીબ.
નિરોગી=તાજાં, આરોગ્ય.
ધુંટણ=ઢીંચણ.
સમાન=સરખા.
સાંભરી લઇને=એકઠી કરીને.
મેટા જુઆળે=મેટી ભરતી વેળાએ.
સુસ્કલ=અધડું.
સિંધવ=ખાનમાંથી નિકળતું મીઠું.
જથાળંધ=દમજાળંધ.
પરદેશ=ખીજે દેશ.

પાઠ ૫૧ માં.

વિવસ્થા=અજાણ, અશ્ચર્ય.
કારખાનું=ખાન માણસો કામ કરી
હુનરીચીજ બનાવતાં હોય તે જગા
મતલબ=હેતુ.
ખાસ તેટલા માટેજ.
અરડ=જલદી બાગી ગય તેવું.

ચુરેચુરા=ભુકેભુકા
ઓગળેલો=પીગળેલો, રસ થયેલો.
હેડળ-નીચે.
રતાશ=રાતો.
ધાટ=આકાર ડોળ.
પીગળેલો=ઓગળેલો.
મૂળરંગ=પહેલાંનો પોતાનો રંગ.
આંચ=ઝાળ, તાપ, ગરમી.
આસમાની=આકાશના જેવો વાદળી
ગજરા=કુલના તોરા.
ઝાળ=આંચ ગરમી.
ધરી રાખ્યું=ઝાડી રાખ્યું.

પાઠ ૫૨ માં.

પહેલદાર=પાસાવાળી પાસાદાર જે
જે વસ્તુએને ભાગવાથી પહેલ
વાળા કકડા પડે તે.
શોખ=છંદ, ટેવ, મગ.
અકાળી=અચકાવી, પછાડી.
લીસી=સુંવાળી.
ચળતી=તેજમારતી, પ્રકાશતી.
હાર=ગળામાં પહેરવાના કાઠ.
કીમતી=મારે કિંમતના.
ઝવેરાત=હીરા માણેક વગેરે રત્નો.
ઝુમર=કાચનું કે ધાતુનું ઝાડ કે જે
દીવા પાછળ શોભાને માટે કરેલું
હોય છે.
લોલક=કાચના લટકતા પાસા.
સરખાધાટના=મળતા આકારના.
જાણુવા લાયક=જાણુવા જેવી.

પાઠ ૫૨ મો.

કોદાળી=માટી ખોદવાનું લોહનું હ-
થીઆર.

સમી કરાવવા=દુસ્ત કરાવવા.

પાનું=ધારવાળો ભાગ.

અંગારામાં=ભારામાં, દેવતામાં.

ધમણુધમવા=ધમણુ ચલાવવા.

ખાતરી=તપાસ.

સહેજ=જરા.

ચપટો=પાતળો.

અચખો=નવાઈ.

ધડતર=ધડવાનું લોહું કે જેનાં કો-
દાળી, પાવડા, તાળાં, સાંકળો
વિગેરે બને છે તે.

ખરતર=ઢાળવાનું લોહું કે જેનાં
પાટલીઓના પાયા. રવેસના કે-
ઠેરા, દિવાલની લીટીઓ વિગેરે
બને છે તે. કિરો.

રવેશ=ધરનો માળાનો ઝુલતો ભાગ,
દિવાલ=ખીત.

ખીટીઓ=ખીટીઓ.

પોલાદ=ખડું લોહું જેની ધડિયાળની
કમાન ચપ્પુ ૨ કાનસ, સુથા-
રનાં હથિયારો વિગેરે બનાવે છે તે.
સ્કુ=પેચ.

કાનસ=લોહું ધસવાની જતરડી.

નક્કર=કંઠણુ.

કાચી ધાતુ ખાણુમાંથી માટી કાંકરા
સાથે નીકળેલી ધાતુ કે જેના ઉ-

પર કાંઈપણ કારીગરી ન લગાડી
હોય તે.

બેળ-બેળ.

પાધર્-સીધું.

પાઠ ૫૪ મો.

બાગ-બગીચામાં.

અંગ-ભાગ.

દીંદ્રિયો-શરીરના ભાગ, અવયવો,
મૂળ, થડ, પાંદડા ફુલ વિગેરે.

ટટાર-સીધું.

અગત્યનું-જરૂરનું.

છીદ્રો-કાણાં.

શાપી લે છે-ચૂસી લે છે.

ખ્યાલ-અટકળ, ધારણા.

પચાવવા=હજમ કરવા.

ખારીક-ઝીણાં.

ઉત્પન્ન કરવા=પેદા કરવા.

પાઠ ૫૫ મો.

ઝાડનું દૂધ-ઝાડનો રસ.

ઘટ-ઝડું.

છેદ-કાપા, ચીરા.

ઘટ રસ-ઝડો રસ.

ઝરમે છે-ઝરે છે ટપકે છે.

દીંગલીઓ-પુતળીઓ.

આરપાર-આળુઆળુ સોંસરું.

ધડીઆં-નાનાં પવાલાં.

ટાય-મથાળાનો ભાગ. [રસ.

તાડી-નીરો, તાડનો કે ખજૂરીનો.

સાચુ ચોખા=સાઠી ચોખા.
માહેલો=અંદરનો.
રેસા=તાર, કુચા.
નિતારી=તારની કાઢી.

પાઠ ૫૬ મો.

પુષ્ટિકારક=કૌવત આપનાર.
ગુમારે=આશરે, લગભગ.
ડુંડી=કંખી, કણસણ.
સુખળાં=ડુંડીની આસપાસ સોય
જેવાં તરણાં હોય છે તે.
આંચ=જરા ખાડો.
દાઉદખાની=ધોળા-તે ઉતર હિંદુ-
સ્થાનમાંથી આવે છે.
હાંસોડી=ધોળા ને પોચા તે ભરૂચ
અને સુરત જીલ્લામાં થાય છે.
વાજીઆ=રાતા ને પોચા તે કાઠિયા-
વાડમાં થાય છે.
પોટા=ટુંકાને ધોળા.
ડુમસો=ટુંકો.
કાડ=ચીરા.
ખરછટ=ખરખચડું.
ગુદીને=મશળીને.
કણેક=ધણના લોટનો ખાંધેલો પીડો.
હવાલે=વાળા ચારણીએ.
મેદો=પ્રુખ ઝીણો લોટ.
આયો=ચઢીને ખાડું થયેલું ખીરું.
રવો=ઝીણો કણીદાર લોટ.
વાની=ચીર.
સુખલાં=કંડી કે કંડીની ખાળુએ

સોયા જેવું હોય છે તે.
પોટીસ=ચુમડાં વીગેરે દરદ પકવવાને
ધણ, અળસી વીગેરેના લોટની ખાંધે-
લી લુગદી બનાવવામાં આવે છે તે.

પાઠ ૫૭ મો.

ચુંડીલાલો=તોડી લાલો.
દાડી=વચલી મેસ.
ધાટ=આકાર.
ટોચે=મથાળે, ઉપરના ભાગમાં.
કમળ=તળાવમાં થતું એક જાતનું ફુલ.
જથાળ=ધ=ડગલાળ=ધ.
ચોક્કડો=જથો.
ચીતરાએલાં=કાટેલાં.
દાતા=અણીવાળી કોર, કરકરીઆ.
ગુલમોર=એક જાતનું ફુલ ઝાડ.
જોડાએલાં=સંધાયલાં, ચોટેલાં.

પાઠ ૫૮ મો.

જીવજંતુ=જીવડાં.
અવસ્થા=હાલત, સ્થિતિ.
પતંગીઆં=કુદા.
વર્ગનાં=જાતનાં.
સુંદ=નાકનો લાંબો નળ જેવો ભાગ.
જડર=ખાંધેલું અનાજ પચાવવાની
કોથળી.
પારખું છું=ઓળખું છું જાણું છું

ખુખસુરત=સુંદર, મનોહર.
 વૈતરી=મચ્છુરી ક=નારી.
 માદ=પશુ, પક્ષીમા જે સ્ત્રી ભતિ
 હોય છે તે.
 ઇયળ=એળ.
 પુડા=રહેઠાણ.
 કોશીટા=કોકડા.
 પાક=નીપજ.
 પોષણ=મુજરાન.
 અવતાર=એક રૂપ બદલી બીજા
 રૂપમાં આવવું તે.

પાઠ ૫૯ મો.

આગેળ=પાદર.
 ઘોળાયાં કરતો=વારંવાર થઇ આ-
 વતો.
 આયુ=આવાનું.
 તીરની પેઠે=તીર જેવું જલદીથી
 હો છે તેમ.
 ડરતું=ખીંટું.
 સપાટામંધ=જલદીથી.
 ધસારામંધ=એકદમ
 નહોરવડે=નખેથી.
 બદામીઓ=બદામી રંગ જેવો.
 કરાંઠી=છોડની સુકાએલી સળીઓ.
 ચોંચો=અરુકો.
 આધાદ=અટકો.
 સરીપડાય=ખતી જવાય, લપસી
 પડાય.
 ખારીક નજરે=ઝીણી તપાસથી.

ગરદન=કોઠ, ગળું.
 અણીદાર=અણીવાળો.
 ખાઉધરાં=સુખારવાં, ખાતાં ધરા-
 ન નહિં તેવાં.
 કોહેલું=સડેલું, વાસી.
 કમકમાટ ઉપજે=ચીતળી ચઢે, દં-
 ટાળો આવે, સુગ આવે.

પાઠ ૬૦ મો.

દોડાદોડ=નાસાનાશ, નાસભાગ.
 અપકાદાર=તેજદાર.
 દેખાવડું=ખુખસુરત.
 વલવલાટ=વલોપાત, જપીને બેસવું
 નહિં તે.
 બદન=અંગ, શરીર.
 રાખોડીકં=રાખના રંગ જેવું.
 કાબરચીતડી=ચોડી ઘોળી ને વધારે
 કાળી.
 ગુચ્છાવાળી=વાળના જથ્થાવાળી.
 કુમળી=ધણી નરમ, કુણી.
 કુંપળો=ઝાડના શાખા.
 રાક્ષી=મનને બાળુપર જે એકો
 અણીદાર દાંત હોય છે તે.
 રૂવાંટી=શરીરપરના ઝીણા વાળ.
 ચપળ=ચાલાક, ચક્રાર.
 ઘાતકી=ખુની, હિંસક.
 જોરાવર=બળવાન.
 તીણા-ઝીણા તિલ્લ.
 ઓચિંતી=એકદમ, અચાનક.

ચકોર-ચપળ, ચાલાક.
 દેવતવા-શક્તિવાળા, બળવાળા
 જોરાવર.
 ફાળ-ફલમ.
 તેજ-જલદ, સારી.
 ઉપરા ઉપરા-એક પછી એક.
 કલા-પૂળા.
 રૂચ-અનાજ.
 સમીસાજ-સંધ્યાકાળે.

પાઠ ૬૧ મો.

આગુત્રાગુત્ર-આસપાસ.
 તરત-હોડ.
 હરાબ્યાં-હડાબ્યાં, પાછાં પાડ્યાં.
 રાક્ષી-ફાડી ખવાના જખરા દાંત.
 લટકતી-લખડતી, ટીંગળાતી.
 લાળ-મેઢામાંથી ચીકણું થુંક પડે
 પંનેધર-પંને દેખાડ. [છે તે.
 નહોર-નખ.
 મળડી-દોટ દધ.
 જરોસાદાર-વિશ્વાસુ.
 મમતવાળુ-હેતાળુ, માયાળુ.
 તાબેદાર-હુકમ ઉઠાવનાર.
 પત કરતી-ગણકારતી.
 રેઠાણુ-વાસ રહેવાની જગા.
 ભાવ-પ્રીતિ હેત.

પાઠ ૬૨ મો.

ધર્મશાળા-સુસાધર લોકાને મરત.
 ઉતરવાની જગા.
 બરહટ-બરખચડા, કરકરા.
 ટટાર-ભીષા.
 વર-વનાર.
 હાયામાં-જડમાં.
 અહેરો-શીક્ષ, મોહું.
 વિકરાળ-બધ કર, મિહામણું.
 છાતીરાળુ-હિંમતવાન.
 હુમલો-હલ્લો.
 દુકડીઓ-મંડળીઓ.
 ભુરાશ પડતી-માંજરી, ભુરી.
 કાદિઆરી-બુમો રાડો.
 ખંધુ-હુચ્ચુ.
 ખંધાઈ-ભુચામ.
 તદન-સાવ, ખીલકુલ.
 અણીદાર-ધારવાળી.
 વાદ-શેરડીનું ખેતર.
 નળા-દીંચણથી પાટલી સુધીને
 પગનો ભાગ.
 દરાખ-પ્રાણ.
 અણીદાર-ધારવાળું.

પાઠ ૬૩ મો.

ધુરકવા-સોંધાટ કરવા.
 ગમત ખાતર-ફક્ત રમવા માટે.
 પગલો છો-હેરાન કરો છો, દુઃખ
 દો છે.

કીકી-આંખની અંદર ડોળાની વ-
ચ્ચેનું ગોળ કાળું ટપકું.
સહેલાઈથી-સરળતાથી, જલદીથી
મૂછ-હોઠની ઉપરના વાળ.
શોભા-સાફ દેખાવું તે, રૂપ
ગાન-સમજણ.
ધોર અંધારું-ધણુંજ અંધારું.
અવાજ-શબ્દ.
ધંટડી-ટોકરા.
હિંમત-ધીરજ હામ.
નહોર-નખ.
આન-તરવાર રાખવાનું મેણીઉં.
સમતા-સમાધ રહેતા.
છોલીને છાલ કાઢીને.
ઉપયોગી પણ-ખપ કામ.
માદ રાખજો-સંભારી રાખજો.
સતાવશો-કનડશો, પગવશો.
કાસિજળ કાઢીશ-જડમૂળથી નાશ
કરી નાખીશ.

પાઠ ૬૪ મો.

અગ્નિ-દેવતા.
ગર્જના-વાદ, સીંહનું બરાડવું તે.
કુન્જતા-ચરચરતા.
વિકરાળ-ભયંકર, બિહામણાં.
અનમન-નવાઈ, અચખો.
વાળ-સિંહની ડોકપરના લાંબા
ચોળાશ પડતા અને સુંવાળાવાળ.

ઠેલણુગાડી=ધક્કા ગાડી, નાનાં છો-
કરાંએને જે ગાડીમાં બે સારી
વરઘોડામાં કે હવા ખાવાને ફે-
રવા સાફ લાઈ જવામાં આવે
છે પણ તે ધક્કા ગાડી.
ધુધવાટ=ભયંકર અવાજ.
ખોરાક=ખાવાનું.
ગોસ=માંસ.
ભો=ભય ડર, ખીક,
ચંચળ=ચાલાક, ચપળ, હોંશીયાર
આંતરે છે=રોકે છે.
ચાખેલ=સવાદીઓ.
હેરાન કરે છે=દુઃખી કરે છે.

પાઠ ૬૫ મો.

પોઆં=નરમ.
ઉપરાંત=તેથી પણ વધારે.
ડીલમાંનું=શરીરમાંનું.
હાડપિંજર=હાડકાંનું પાંજરું.
દિવાલ=ભીંત.
ટાંચું છે=લટકાવ્યું છે, ટંગાવ્યું છે.
ખેડોળ=ખરાબ, ઘાટ વમરનાં
બરાડિ=બરેલું.
કદરૂપુ=ખેડોળ રૂપ વગરનું.
કોવત=તાકાત, શક્તિ, બળ, જોર.
અમત્યના=જરૂરના.
અવધવો=ભાગો ઇતિએ.
ખોપરી=માથા ઉપરનો ભાગ.
મગજ=ખોપરી અંદરનો નરમ.

ભાગ. (આખા શરીરનો ભાગ.)
ફેફસાં=ધાસ લેવાની નળી, કોથ-
ળીઓ.

થાપા=છાતીનો ભાગ.

સંરક્ષણ=સારી રીતે જાળવવું.

સાયવવું તે.

માંશપેશી=માંસના લોચા.

સંકડાય છે=સંકોચાય છે.

ગોટલો બાહે છે=માસ એક ઠેકાણે
એકડું થાય છે.

પાઠ ૬૬ મો.

ચુદ્ધમદર્શક=ઝીણી તસ્તુને મોટી બ-
તાવનાર.

કુદરતી=ઇશ્વરકૃત, મૂળથી બનેલું.

ઢાંકણ=કવર, ઢાંકણું.

રક્ષણ=સંભાળ, અચાવ.

ફેલ્લો=ઝલલો, શુભકું, ચામડાનું
ઉપસવું તે.

ગોડ=ગાઠ, કોડ નીકળી ચામડીનું
કુલી આવવું.

રૂઝાતો=રૂઝવળી જતો, મટી જતો
દરદ=રોગ.

નિશાની=એંધાણ,

ખુલ્લો=ઉઘાડો.

લહ=મજબુત, સખત.

આળું=પાતળું, જરા પણ અડક-
વાથી દુખવાય તેવું.

બોકે=ધોચે.

ખાલ=ચામડી.

કાતરી=કાપી.

ખમાતું=સહેવાતું

પુષ્કળ=ધણું.

કુમળી=કુણી નરમ.

ગલેશ=પણું પડે અસ્તર.

અસંખ્યા=ધણા અગણિત.

કાપા=ચીરા.

રેખા=લીટીઓ.

છિદ્રો=કાણા.

પાઠ ૬૭ મો.

તળીડું=નીચેના ભાગ.

ખાસું=મજેતું.

મુંવાળું=લીસું.

કમાવેલું=પકાવેલું, ફેળવેલું.

ભેજવાળું=બીનું, બિનાશવાળું.

તરડે છે=દ્રોષે છે, તતડે છે, ચીર
પડે છે.

વાસ=મંઘ, બદબો.

હરાયું=રહેવાયું.

ચમાર વાડો=ચમાર લોકોને રહે-
વાની જગ્યા.

એદરસ કરી=મેળવી.

ટાંગી=લગડાવી, લટકાવી, ટંગાવી.

રાંપી=મોચીનું એક ઓળર.

જન=લોકોની પીઠ પર નાખવાની
ગાદી.

કુદર=શુદ્ધ, સુવર.

મસકો=પખાલો, પાણી ભરવાની
કાંકળીઓ.

પાઠ ૬૮ મો.

ઢોર ઢંકર=માયો, બેસો, બકરા,
વેથાં, બળદ વિગેરે ઢોર.

ઓઢો=પડો, ઝુંત.

ગરમમાવો=ઢૂંક, ગરમી.

વાંકડીઆ=વાંકા વાકા.

ભરાઉ=ભરેત્રા.

કામળા=ધામળા.

ટકાકિ=ચઘારે ટકી શકે તેવું

દુઆ=કસારી જેવાં ઝીણા જીવડાં.

વારકુક=માંચ વિનાનો પાછલી પટી.

વાલો કમળે, નકીટ, બંડી.

અમ્મા=લાંખા કોટ.

ઉકવેડ=માથાકુટ.

પાઠ ૬૯ મો.

ચોધડીયું=ચાર ધડીનો વખત.

આવનાર=આવવાના.

આંગણું=શળીઉં, ઘર આગળની
ધુટી જમીન.

નાનો સરખો=નાનકડો.

બેજ=બિનાશ, શરદી.

બેડક=ભોંય તળીઆથી ઉચાધવાળો

બેસવાનો ભાગ.

કુંભી=ધાંભલા નીચેનો પર્યટનોભાગ.

છોવરાવવું=ચુનો દેવરાવવા તે.

પરસાળ=પારણ, ઓસરી પાસેનો

ફળીઆનો બામ.

દેરાસર=દેહરૂં જેમાં દેવની મુર્તિઓ

હોય છે તે

પધરાવીએ=મેસાડીએ.

પૂજ=સેવા, ભક્તિ.

ધુમાડીકે=ધુણી જવાની બારી.

જનજરૂં=પાયખાતું સંડાસ.

છીંડો=જવાનું બારણું.

સીડી=તીસરણી. (ઓરડો.

દીવાનખાતું=બેસવા ઉઠવાનો મુખ્ય

રંખેરંખો=ગુદી ગુદી જાતના.

તાકા=ભીંતોમા મુકેલા ગોખલા.

મોભ=છાપરાનો સડથી ઉંચો ભાગ.

સાકટા=વળીઓ.

પકવાસ=ખપાટો.

કામડાથી=વાંસની ખપાટોથી.

સરડાચું=મંધાવું, છાપરા ઉપર

તાપડા બંધાવ્યાં.

છંત=છગ્નું.

નરદમ=તદન, સાવ.

ઝરખાની=રવેશની.

બેશક=ખરેખર.

સગવડવાળું=સવડવાળું, સાધનવાળું.

પાઠ ૯૦ મો.

અસલી=પહેલાંની.

ઝોળો=ઝાંચો, પડઝાંચો.

છાયાપત્ર=છાયા ઉપરથી વમત

ગણવાનું પત્ર.

સાધન=સાહિત્ય.

ઝોઝાંચો=ઝોળો, પડઝાંચો.

ચક્રર=ગોળ કુંડાળું. (ઇએ.

૧) કપુલ કરવું જોઈએ=હા કહેવું જો.

મદારીએ=ખેલ કરી ખાનારા.

ચોઢી=પહેરા.

પાઠ ૭૧ મો.

ચંદા=ચંદ્રમાના જેવો ગોળ ભાગ.

ઝોળખતો=ગણતો.

લેખે=ગણતરીએ.

અંતર કાપે છે=છેદે ભાગે છે.

કાપા=આંકાં.

મધરાત=અધરાત.

કમાન=પોલાદની પેટી કે તારનું

ચુંચળું,

અંધ રાખનારા=જોડાએલાં.

કુંચી=ચાવી.

સામટા=ભેગા.

પાઠ ૭૨ મો.

તોળવા=જોખવા.

છેતર્યો=કચો.

પક્ષામા=ઝામડામાં.

તોળ્યું=જોખ્યું.

સમતોલ=સરખું વજન.

વેરાઇ=ઢોરાઇ.

તોલાં=કપટલાં.

સોદે=વેચાતી લેવા જવાની ચીજ,
માલ.

સમાન=સરખી.

યુક્તિ=કળા.

દોઢ દાંડી=એક તરફની દાંડી કરતાં
બીજી તરફની મોટી હોય તે.

ચીચવો=એક અણીદાર લાકડાપર

મોટું નાડું લાકડું આડું રાખી

તેને એ છેડે એ છોકરા બેસી ફેર

ફેરવે છે તે.

દાંડી=છાખડાં બાંધવાની લાકડી.

ખાદ=ખોટ.

મધ્ય ભાગ=વચસો ભાગ.

સહેજ સાજ=કાંઈક પણ

વાપરવાનું=ઉપયોગમાં લેવાનું.

ત્રીજી ચોપડીની કવિતાઓના અર્થ અને સમજૂતી.

પાઠ ૭ મો. પરમેશ્વર સધણું જીવે છે.

આસપાસ=આજુબાજુ.
આકાશમાં=ગગનમાં, વાદળમાં.
અંતરમાં=મનમાં, હૃદયમાં.
આભાસ=પ્રકાશ. તેજ.
ધાસયાસ=સધણી વનસ્પતિ.
વિશ્વપતિ=જગતના ધણી. પરમેશ્વર.
વાસ=રહેઠાણ.
ભોંયમાં=જમીનમાં.

ધડીએ=કરીએ.
ધાટ=મનસુઆ, વિચાર. મેશ્વર.
જગતો તાત=દુનીયાનો આપ, પર-
ખોળીએ=શોધીએ.
જગકર્તા=દુનીયાનો બનાવનાર
પરમેશ્વર.
દાહું=ખાલી.
દામ=જગા, ઠેકાણું.

આપણી આજુબાજુ, ગગનમાં હૃદયમાં, અને બધી વનસ્પ-
તિઓમાં પણ પરમેશ્વર વસી રહેલો છે. ૧

જમીન અગર ભોંયરામાં પેસી કાંઈ પણ છાની વાત કરીએ
મનમાં વિચાર કરીએ તે પણ પરમેશ્વર જાણે છે.

એક કણ સુકવા જેટલી પણ જો ખાલી જગ્યા શોધીશું તો
પણ પરમેશ્વર વગરનું કાંઈ ઠેકાણું ખાલી નથી. ૩

પાઠ ૮ મો. ઇશ્વર સ્તુતિ.

અહો-હે.
દેવના દેવ=પરમેશ્વર.
વિશ્વસ્વામી=જગતના ધણી પરમેશ્વર
સ્તુતિ=પ્રાર્થના, વખાણ.
શીશનામી=માથું નમાવી.
આપદા=દુઃખ.
ઉગારો=મચાવો.
દીનાનાથ=ગરીબના ધણી,

આધાર=વિસામો, આશરો.
માત=મા.
તાત=માપ.
સદા=હંમેશાં.
સર્વને=મધાને.
પાળનારા=પોષણ કરનારા.
રોકનો રોક=ગરીબમાં ગરીબ.
અજ્ઞાન=અજ્ઞાનસમજૂ.

કુશી=કાંઈ પણ.

તુંથી=ત્હારાથી.

અળણી=છાની, અળ્યા-રમરની.

ક્ષમા=માફ.

વાંક=ગુનો.

મતિ=બુદ્ધિ.

એક=તદન.

પ્રાર્થના=વિનંતી; અરજ

દીલ ધારો=મનમાં લેવો.

જનો=માણસો.

મક્તિ=સેવા.

શક્તિ=જેર, બળ.

નિવારે=ટાળો, નાશ કરો.

હે દેવના દેવ અને જગતના ધણી પરમેશ્વર ! હું માથું નમાવીને આપની પ્રાર્થના કરું છું. હે દયાવાળા પ્રભુ ! મને દુઃખમાંથી બચાવો. હે ગરીબના ધણી પરમેશ્વર ! મ્હારે એક તારોજ આશરો છે. હે પરમેશ્વર ! તમે મારા મા અને આપ છો. હમેશાં બધાને પાળનાર છો. તમે મારા મા અને આપ છો. તમે અમારા ઉપર ગણી પણ ન શકાય નેવા કરોડો ઉપકાર કરેલા છે. હે ગરીબના ધણી ૦ ૨.

હું ગરીબમાં ગરીબ આણસમળુ પ્રાણી છું. અને મ્હારી કંઈ પણ વાત ત્હારાથી અળણી નથી હે દયાવાળા પ્રભુ ? મ્હારો ગુન્હો માર કરો. હે ગરીબના ધણી ૦ ૩

અમે નાનાં નાનાં છોકરાંઓ હાથ જોડીને કહીએ છીએ કે હે પ્રભુ ! અમારી બુદ્ધિ બહુજ થોડી છે. અમારા ઉપર દયા કરીને આ સ્તુતિ મનમાં લેવો. હે ગરીબના ધણી ૦ ૪

અમને તથા અમારા કુટુંબનાં માણસો શરીરે સાજાં સુખી રહીએ હે પ્રભુ ! અમને હમેશાં સારી બુદ્ધિ આપજો. ધણી ૦ ૫

મેં આપની જરાપણ સેવા કરેલી નથી તેમજ આપના અપાર ગુણો ગાંધ શકવાની મ્હારામાં શક્તી નથી. મહેરબાની કરીને સેવકના દુઃખોનો નાશ કરો. હે ગરીબના બેલી પરમેશ્વર મ્હારે ત્હારે એકજ આધાર છે. હે ગરીબના ધણી ૦ ૬

પાઠ ૧૬ મો સત્ય.

સતનું=સાચાનું.

ચિત=મન.

ચિંતન કરવું=મનન કરવું;

વિચાર કરવો.

સમ્યક=સચન.

ઉચરવું=બોલવું.

અસત્ય=જુઠું.

કદી=કેઠપણુ વખત.

જશથી=આખરથી.

જળકીત=પ્રકાશીત.

જગે=દુનીયામાં.

ખીજ=ખી.

૫૬=જાડ.

વિશાળ=મોટું.

ગુણકારી=ગુણવાળાં શાયદાવાળાં.

ફળ=પરિણામ.

ઉતરશે=નિપજશે.

આશ્રય=આધાર વિસામો.

મરિતાપ=દુખ, પીડાઓ.

જગનાં=દુનિયાનાં.

સહુ=અધાં.

કાજ=કામ.

વસે=રહે.

અસત્ય=જુઠું.

આશ્રતમાં=અધામાં.

તેજ=પ્રકાશ, અજવાળું.

પ્રમટે=પેદા થાય, તીપજે.

છળ=દમો ૫૮કો, કપટ.

દુષ્કર્મન=કારી ખુદિ.

બુધ=ખીજ કર.

હટ=નાશી જાય.

જોગજનનાવ.

છુપાઈ=દેખાઈ, સંતાઈ.

છેવ=જલે, આખરે.

ઉજાશ થશે=અજવાળામાં આવશે.

ઉધાડુ=પડશે.

છુપાશે=દેખાઈ જશે,

દીપશે=પ્રકાશશે, દેખાશે.

આંચ=પીડા, હરકત.

કદી=કેઠ દિવસ.

વદી=મોલી.

કસેશ=કળ્યા.

અનેક=ધણી.

હરે=નાશ કરે, દૂર કરે.

બળ=જોર.

સમુ=સરખું.

અન્ય=ખીજું.

ખરે=ખરેખાત.

વસે=રહે.

અતિ=ત્રણ.

વિશ્વપતિ=જગતના ધણી.

રીઝશે=રાજ થશે ખુશી થશે.

ધર્મ=દરજ કર્તવ્ય.

સ્વર્ગ=કેલાશ મરણ પછીનું સારું

ઠેકાણું.

સદામ=દેખેલાં, નિરંતર.

રીઝો=ખુશી થાઓ, આનંદ કરો.

મન ! સત્યતુંજ મનન કરવું (ધ્યાન ધરવું) નક્કી સાચું વચનજ બોલવું. કદી પણ જુદું (ખોટું) કામ કરવું નહિ. અને આખરથી પ્રકાશીત (વખણાએલા) થઈને દુનિયામાં ફરવું. .

સત્યરૂપી બીજ વાવવાથી મોટું ઝાડ થશે, તેનાં મીઠાં અને શાયદાવાળા ફળ આવશે. અને તેની (ઝાડની) છાંયડી નીચે માણસો નીરાંતે આશરો લેશે. (એસશે) જેથી દુઃખ જશે અને બધાં સુખ મળશે

“ મતલબ કે બાળકને નાનપણથીજ સાચું બોલવાની ટેવ પાડવાથી તે સત્યવાદી નીવડશે ને તેનો ધણાં માણસોને આશ્રય મળશે”

દુનિયાનાં બધાં કામ સાચામાંજ રહે છે. જુદાથી (ખોટું બોલવાથી) માણસો દુઃખમાં આવી પડે છે. સત્યરૂપી સુરજ ધણોજ પ્રકાશ આપે છે. જેથી છળ, કપટ અને નહારી બુદ્ધિ ડરીને નાસી જાય છે. ૩

કોઈ બનાવથી સાચું ઢંકાઈ જશે. પણ આખરે સત્યજ અજવાળામાં આવશે. “ જેમ સુરજ કોઈ દિવસ વાદળામાં ઢંકાઈ જાય છે ને ફરીથી છુટીને નક્કી પ્રકાશે છે તેમ. ” ૪ ૪

સત્યને કોઈ પણ જાતનું તુકશાન નથી. તેમ કોઈ દિવસ તેનો નાશ પણ નથી. હમેશાં સાચું બોલીને દુનિયાને જીતવી સત્ય ધણા કળ્યાએતો નાશ કરે છે. ખરેખર સાચાના જેવું બીજું એકે બળ નથી. ૫

હમેશાં સત્યમાંજ ખરૂં સુખ રહે છે. અરે સત્યથી જગતના ધુણી પરમેશ્વર ધણા ખુશી થાય છે. સત્યાવના બીજે કોઈ ધર્મ નથી. તમે સત્યથી સ્વર્ગને મેળવી હમેશાં ખુશી થાઓ. ૬.

પાઠ ૨૪ મે પશુની તકરાર.

પશુ=ચાર પગવાળાં જનાવરો.

તકરાર=કેળાઓ.

વાદવિવાદ=સવાલ જવાબ.

તુર્ત=તરત, જલદી.

દરબાર=કચેરી, સભા.

અને માદા.

નરને નાર=પુરુષ અને સ્ત્રી નર

ચાર પગવાળાં પશુઓમાં એક વખતે કળઓ થયો જેથી તેમણે તેનાં સામ સામી સવાલ જવાબ કરવા માટે એક સભા બરી અને ત્યાં નર તથા માદક બેઠાં.

ગુણો=ઉપકારો.

પગ=દૂધ.

ગણના=ગણતરી કદર.

ગુલમ=ત્રાસ અન્વાય, હેરાનમતી.

મરીબડી=મરીબ રાંક.

પાર=છેડો, અંત.

વલવલે=ટળવળે.

ગાય ખેલી—હું મરીબડી ગાય, મારા ગુણોની કદર કોણ કરે છે ? ગુણો મહારા વાંછરડાં (બચ્ચાં) તો દૂધ વમર ટળવળે અને દૂધ ધી બીજાં ખાઈ જાય છે તોપણ મહારા ઉપરના અન્ન-યનો ક્યાં અંત છે ? (મહારી હેરાનમતીનો છેડો ક્યાં છે)

ચારપગવાળાં પશુઓમાં કળઓ થાઓ. ૧

વશાદાર=વિશ્વામુ. નિમકહલાલ.

હલાલ કરવું=બદલો વાળવો.

પ્યાઈ=વહાલું.

માન=મેટાઇ.

ધણીનું=માલીકનું શેઠનું.

રાત અને દિવસે.

ધાન=અનાજ.

સેવા=ચાકરી.

નીમક=મીઠું.

કુતરો ખેલ્યો—હું વિશ્વામુ (નિમકહલાલ) હવાલું પ્રાણી મહારા ધણીનું અનાજ ખાઈ. મનમાં મેટાઇ રાખી તેનું નીમકહલાલ કરું છું (તેના ખાધેલા ધાનનો બદલોવાળી આપું છું) અને રાત દિવસ તેની સેવા કરનારો છું.

ચારપગવાળાં. ૨

મૂખ=મેવકુડ.

માર=ખોળ, તોલ, વજન.

માનવી=માણસ.

મણબંધી=મણમણના.

હસે મસ્કરી, હાંસી કરે.

લીધે=મુકે.

ખીન=ચીના.

તકરાર=કજ્જો, કલેશ, વાંધો.

ઉપકાર=પાડ, ગુણ, કદર.

ગધેડો બોલ્યો- (બેવકુફ=અકલ્પ વગરના) માણસો મ્હારી મશ્કરી કરે છે. પણ મ્હારા જેટલા બોળ ખીન્ન કોણ ઉઠાવનાર છે ? મ્હારી પીઠપર મણ બધી બોળ્યો મુકે છે તોપણ હું વિના તકરારથી ચાલું છું કહો માણસો મ્હારો આભાર ક્યાં સમજે છે ?

ચાર પગવાળાં ૩

તન તોડીને=શરીરને હેરાન કરીને.

હા=પાછું હઠવું તે પરાજય.

રસ્તો કાપું=મુસાફરી કરું.

પીડ=વાંસો.

સવાર=જનાવર ઉપર બેસનાર.

દરકાર=પરવા, સંભાળ

ઘોડો બોલ્યો-મ્હારા શરીરની કાંઈપણ પરવા રાખ્યા વગર ચાકરી કરું છું ને કોઈ દિવસ પરાજય પામતો નથી. (પાછો પડતો નથી મ્હારા ધણીને પીઠપર બેસાડી મુસાફરી કરું છું તોપણ કહો મ્હારી સંભાળ કોણ લે છે !

ચાર પગવાળાં. ૪

સફર=મુસાફરી.

માર્ગ કાપવા=રસ્તો કાપવા.

દૂર=ધણે આધેની.

મુજ=મારા.

જળ કાળે=પાણી માટે.

જીવ લીએ છે=મારી નાંખે છે.

મુસાફર=વટેમાર્ગી.

દુર=ઘાતકી, ગુલમી, દયા વગરના.

પરોપકાર=પારકાનું બલું કરવું તે.

ઊંટ બોલ્યો-મુસાફરીમાં રસ્તો કાપવા હું ધણી સફર કરું છું તોપણ કેટલાક ઘાતકી મુસાફરો મ્હારા પ્રાણીને માટે મને મારી નાંખે છે.* હું મરતાં પણ બીજાઓનું બલું કરું છું.

ચાર પગવાળાં ૫

* ઊંટને એક વખત પાણી પીધા પછી ૧૫-૨૦ દિવસ કે તેથી પણ વધારે મુદત સુધી પાણી પીવાની જરૂર પડતી નથી. એજી વખતે સામઠું માસનું પાણી પી લેઈ પોતાના શરીરના અંદરના એક ભાગમાં રાખી

અંબાડી=હાથી ઉપર માંડવાની બેઠક
કેરો=નો.

આધાર=આશરો.

મુજબમલાથી=મહારાથી

શેભે=સારી લાગે, દીપે.

દરબાર=કચેરી, રાજસભા.

શ્રેષ્ઠ=સઉથી સારો.

સરદાર=મોટા ઉપરી.

હાથી બોલ્યો—રાજની અંબાડીનો આધાર મહારા ઉપર છે. મહારા આવવાથી સ્વારી શેભે છે. અને હું હોઉં તો રાજસભા પણ સારી લાગે છે. વળી હું બધાં પણ્યોમાં સૌથી મોટા અને ઉપરી છું.

ચાર પગવાળાં. ૬

ન્યાય=ઇન્સાફ.

નિર્દોષી=વાંક વગરનો.

તલ=જરા પણ.

ત્રાસ=જુલમ.

તપે છે=લલચાય છે.

કસાઈ=ખાટકી, જનાવરો મારનાર.

કરથી=હાથથી.

ઠાર=જીવથી મારવું તે.

બકરો બોલ્યો:—હું વાંક વિનાનો છું કોઈને હું જરી સરખો પણ ત્રાસ આપતો નથી છતાં પણ માણસો મહાઈ માંસ ખાવા ઇચ્છે છે હું કસાઈના હાથથી ઠાર મરું છું. અને બીન ગુનેગારને ઇન્સાફ ક્યાં મળે છે.

ચાર પગવાળાં. ૭

મુજબળથી=મહારા જોરથી.

કુલ=બધો.

બોજ=ભાર.

રોજનો=હમેશનો.

વાહન=ગાડી માડા.

કરાર=વિશ્રામ, આરામ.

બળદ બોલ્યો:—મહારા જોરથીજ બેઠુ તો હળખેડે છે. એનો બધો આધાર મહારા ઉપર છે, વાહનનો કે વેપારનો હમેશનો ભાર

મુકે છે એટલે ફરીથી તેને પાણી પીવાની જરૂર પૂટતી નથી. રેતીના રણમાં મુસાફરી જાંટવડેજ થઈ શકે છે. એવા રણમાં ઝાડ બીડ કે પાણીના ઝરણ કશું હોતું નથી. પાણી લેવાનું બુલી ગયો હોય અગર પાણી ખુટી ગયું હોય ને એટલામાં ક્યાંઈ મળી શકે તેમ ન હોય ત્યારે મુસાફરો જીંટને મારી નાંખીને તેના પેટના એક ભાગમાં પાણી લેરેલું હોય છે તે કાઢી પોતાનાં માણસોનો જીવ બચાવે છે.

હુંજ ઉપાહું હું તોપણ મને જરીવારનોય આરામ મળતો નથી.

ચાર પંખવાળાં. ૮.

ખર=ગધેડો.

આશા=મરોસો.

પીડતાં=હેરાન કરતાં.

ગજ=હાથી.

ખલકમાં=દુનિયાં.

કોપે=ગુસ્સે થાય.

પારકી=મીઠ્ઠી.

દંડ=સજા કરે.

દરબાર=સજા કરનાર સરકાર.

કીરતાર=પરમેશ્વર.

દોહરો—ગધેડો, ખરો, બળદ, હાથા ઘોડોને ગાય એ જીવો બાપડાં પીંજના ભરસાથી અથડાય છે. દુનિયામાં ખોટાં કામ કરનારને સરકાર સજા કરે છે. તો પશુ પક્ષીને હેરાન કરતાં શું પરમેશ્વર ગુસ્સે નહિં થાય ? (થશેજ.)

પાઠ ૩૧ મો. પંખીઓનો આનંદ.

ડોલે=હાલે, હલે.

તરવર=મોટા ઝાડ.

જુઝાવે=હલાવે.

મનોહર=મનને ખુશી કરે તેવું.

ગાન=ગાયન, ગાણું.

ધ્યાન=સ્મરણ, ચિત્ત.

વને=જંગલમાં.

કલોલ=આનંદ, મોજ.

સંપે=હળી મળીને.

પ્રીતનો=હેતનો.

પડદે=પટ, આંતરો.

ખોલે=કિઘાડે.

વનજીન=વનમાંનાં જીવ.

કણ=અનાજ.

ચણતાં=ખાય, ખાતાં.

કુલરસ=કુલનો રસ.

જળવાટે=પાણીને આરે.

નિજવાટે=પોતાને રસ્તે.

પોદે=સુધ જાય.

માળ=માળામાં.

જંપતા=ઉંધતા, નિરાંતે રહેતાં.

મળસ્કે=પ્રભાતમાં, સહવારમાં.

ધાય=દોડે, કડે.

ભલી ભાતના=સારી ભાતનાં.

વિધવિધ=ગુદી ગુદી.

પ્રીતે જમ્મે=હેતથી ખાય.

દીનાનાય=પરમેશ્વર.

પાક=અનાજનો મોલ.

ખંત=હોંશ.

મધુરો=મીઠો.

ધરી=રાખી.

સદા=હમેશાં.

સંતોષ=શાંતિ. તૃપ્તી.

નિત્યે=હમેશાં.

જળ નિર્મળ=ચોક્કસ પાણી.

આવી કરે=આવી રહે.

નિજ ઠામ=પોતાને ઠેકાણે.

બધી બાતે=સારી રીતે.

મોટાં ઝાડોની ડાળીઓ ડોલે છે, પવન પાંદડાં હલાવે છે, મનને ખુશી કરે તેવાં પંખીઓ મધુર ગાયન ગાતાં ગાતાં ઉડે છે, મધુર ગાયન ગાતાં અને પ્રભુનું બજન કરતાં, જંગલમાં આનંદ કરતાં. હમેશાં ખુશી યદને કરતાં ફરે છે. એ પક્ષીઓ હળીમળીને સાથે રહે છે. તથા મનની વાત એક ખીજને કહેતાં એવાં સુખીઆ પક્ષીઓ હમેશાં ઝાડોની ડાળીઓપર ડોલે છે. ૧

કોઇ પક્ષીઓ જંગલનાં ઝાડોનાં ફળ ખાય છે, કોઇ અનાજ ખાતા જાય છે, કોઇ તો ફુલનો રસ ચુસે છે. અને કોઇ વગરપતિ ખાય છે. અને પાણીના આરા ઉપર દોડી જાય છે, પછી બધાં મળીને નાંહી લે છે અને પોતાને રસ્તે ખજાં વળે છે. પોતાનાં બચ્ચાંઓને ખપથી બેઠેલાં જોઇ સાજાં માળામાં સુધ જાય છે. અને સવારમાં પાછા ઉઠીને દોડી જાય છે ને કોઇ પંખીઓ વગડાનાં ફળ ખાય છે. ૨

પ્રભુએ પેદા કરેલાં સારી જાતનાં રજો ઝુલે છે અને જુદી જુદી જાતનો મેવો બધાં પંખીઓ હેતથી ખાય છે, પરમેશ્વરે ખેલ-રમાં જોઇએ તેવો મોલ ઉપજાવ્યો છે તે બધાં પંખીઓ હોંશ રાખીને ખાય છે. પણ તે સ્વાદવાળો મીઠો મોલ કદી પણ ખુટતો નથી. હમેશાં ચોક્કસ પાણી પીએ છે. અને સંતોષ રાખી પોતાને ઠેકાણે આવી નિરાંતે બેસે છે. સારી જાતનાં ફળ ઝાડ ઉપર ઝુલે છે. ૩

ઉદ્યમ વિષે.

ઉદ્યમ=કામ, મહેનત, ધંધો પ્રયત્ન.
 હડાવી દીએ=પાછા પાડે, હરાવે.
 ધન્યધાન્ય=પૈસો, દોલતને અનાજ.
 ધાર્યું=નક્કી કરેલું.
 રાજ અધિકાર=રાજની પદવી.
 લાભ=ફાયદો,
 અપાર=બહુ, ઘણા.
 વશ=તાબે, કબજે.

દેવદાનવ=દેવો અને રાક્ષસો.
 વિપત્તિઓ=દુઃખો.
 વેરાઇ નય=નાશ પામે.
 કામધેતુ=મનમાં ઇચ્છીએ તે બધું
 આપનારી ગાય.
 ચિંતબ્યા=ધાર્યા, નક્કી કર્યા.
 પમાય છે=પામી શકાય છે.

પ્રયત્ન કરવાથી એકલા માણસ હજારોને પાછા હડાવી શકે.

પ્રયત્ન કરવાથી ધારેલો પૈસો અને અનાજ મેળવી શકાય છે.

પ્રયત્ન કરવાથી રાજપદવી મેળવવી એ કાંઈ આઘી નથી.

(જલદી મેળવી શકાય છે)

પ્રયત્ન (મહેનત) થી દેવલોકો અને રાક્ષસોને પણ કબજે કરી શકાય છે.

પ્રયત્ન (ઉદ્યોગ) થી બધાં તરતજ નાશી નય છે. અને ઉદ્યોગી માન્યસો ધુળમાંથી પણ સોનું શોધી કાઢે છે.

અરે બાળક! ઉદ્યોગને તો તું કામધેતુનું જ નજીક. કારણ કે ઉદ્યોગથી મનમાં ધાર્યા મુજબ અનેક ફાયદા મેળવી શકાય છે.

પાઠ ૩૬ મે. ગ્રીષ્મ રૂતુનો મેળો.

ગ્રીષ્મરૂતુ=કિનારની મોસમ.
 મહીમાય=મોટાઈ, લીલા, પ્રતાપ.
 નીરખી=જોઈ, નિહાળી.
 શીતળ=હંડી.
 હરખી=ખુશી થઈ.

સુગંધી=ખુશબો, સારીવાસ
 શોભાય=સારો દેખાય.
 કોકિલા=કોયલ.
 ટહુકા=ચુલંદ અવાજ, મીઠાનાદ.
 ધરતી=જમીન.

પરમેશ્વરનો પ્રતાપ મેં ઊનાળાની મોસમમાં જોઈ લીધો ઝાડોની
હંડી છાયા નીચે ફુલ, ૧૭ ખુશીથી હાલે છે. આ શોભિતો આંખો
છે અને કોયલ ટહુક ટહુક એવા મધુર અવાજ કરે છે. જમીન તપે
છે. (સુરજના તાપથી) તેથી મોગરામાં સારી વાસ ફેલાય છે. ૧-૨

વનમાં=જંગલમાં.

તરમાં=ઝાડોમાં.

મોર=આંખાનાં ફુલ.

વસંત=(એ રૂતુનું નામ છે)

અંતતાપ=ચાંચી ગરમી.

શાખ=પાકવા આવેલી કેરી.

૧ળી=થઇ.

લલચાય=લોભાય.

દીલમાં=મનમાં.

ઠરતી=ચોંટતી.

રસદાર=રસવાળી.

સુકેસરી=સારા કેસરી રંગની.

જગતુ=દુનિયાનું.

ચિત્ત=મન, હૃદય, દીલ.

ખુખી=અસર, લહેજત.

કેરી તણી=કેરીની.

જંગલમાં અને ઝાડોમાં રમતી અને ખુશી થતી વસંતરૂત
આંખાને ફુલ મોર આપીને જતી રહી. પછી ઊનાળો આવતાં ધણી
કેરીઓ થઇ તે સારી લીલી કેરીઓ લેવાને લોકોનાં મન લોભાય છે.

ધણે તાપ પડવાથી કેરીની શાખ બંધાઇ, અને પાળી રસ-
વાળી તથા સારા કેસરી રંગની કેરીઓ થઇ. તે રસવડે કેરી દુનિ-
યાનાં માણસોનું ચિત્ત ખેંચી લે છે ને કેરીની લહેજત મનમાં
ચોંટી જાય છે.

હિઝળાટ=ધામ, બહારો.

વનેવન=જંગલે જંગલ.

આત્રતર=આંખાનું ઝાડ.

વાસ કર્કંધું=રહુ ધું.

જનચિત્ત=માણસોનું મન.

હર્કંધું=ખેંચી લઉંધું.

ગળવું=ગળવી મુકું.

સ્વામ=કાળા.

વડે=થી.

પરખાઉં.-ઝોળખાઉં

કામળ=મધુર, મીઠો ખુલ્લું.

કંક=સુર, નાદ રાગ.

વખણાઉ=પ્રખ્યાત થાઉં પંકાઉ.
સંગીત=માયન.

મૃર=રાગ.

કોયલ:—જુઓ ઉનાળાની રૂઠુ બધારો બહુ કરે છે. પક્ષીઓ
જંગલે જંગલ ઉડી ફરે છે. ને હું આંખાના ઝાઝ ઉપર રહું છું ત્યાં
મ્હારા મધુર ટહુકાથી માણસોનાં ચિત્ત હરી લેઉં છું. કાળા શરીર-
વડે હું એળખાઉં છું અને મધુરા સ્વરવડે હું પ્રખ્યાત થાઉં છું.
(પંકાઉ છું) ગાયન શાસ્ત્રના રાગ બધા હુંજ સમજાવું છું અને
તેનાથી શોભાયમાન વાડીઓ ખૂબ ગજવી મુકું છું.

રૂપેરી=રૂપાના રંગ જેવો.

દીપે=શોભે.

માગ=બગીચો.

કળી=ખીલ્યા વગરનું ફુલ.

ફુલેલ=ખીલેલ.

અંગમા=શરીરમાં.

જને=માણસોએ,

અનેક=ધણી.

પાંખડી=પાંદડી.

ઝારીરૂપ=ઝારીના જેવો.

પ્રકુલ=ખીલેલો.

બાળ=બાળક, છોકરો.

મોગરો:—જુઓ આ રૂપાના રંગ જેવો સફેદ બાગ સુગંધી-
દાર મોગરાથી કેવો શોભે છે ? વેલાઓમાં કળીઓ ખીલી નીકળી
છે તેથી શરીરમાં સારો વાસ આવે છે. ધણી પાંખડીઓ ફેલાવીને
હું ઝારીના જેવો બન્યો તેથી બધા માણસોએ મને ઉનાળાની મોસ-
મનો ખીલેલો બાળક ગણ્યો.

આંખો:—કેરી સારી રસથી બરેલી છે.

કોયલ:—કોયલ પોતાના કંઠવડે વધારે પંકાય છે.

મોગરો:—બટ મોગરાની સુગંધી બહુ સારી છે.

બધા:—સારી રસવાળી ઝીઝમ=(ઉનાળાની) રૂઠુ અમે જાણીએ.

પાઠ-૪૦ મો.

સરિતા=નદી.

નિર્મળનીરે=ચોક્ષા પાણીથી.

તરે=ઝાડ, તીરે=કાંઠે.

રંગીત=રંગવાળાં.

ચિત્રવિચિત્ર=જાતજાતના.

કિનારે=કાંઠે, આરે.

ચરતાં=ખાતાં.

મૌ નગરની=મધા શહેરની.

નિશ્ચય=નક્કી.

નાવણુધાવણુ=નાવાધોવાનું.

જળપાનનું=પાણી પીવાનું.

પિછાણીએ=જાણીએ.

ચોક્ષા પાણીથી ભરેલી આ સારી નદી જુઓ. તેને કાંઠે નાનાં મોટાં ઝાડો ફગેલા છે. જાતજાતના રંગવાળાં માછલાંઓ તેની અંદર આનંદ કરે છે. કાંઠાપરનું લીલું લીલું તાજું ઘાસ પશુઓ ચરે છે. શહેરનો તમામ સારો દેખાવ નક્કી નદીથીજ સમજાવેલો તથા નાવા ધોવાનું અને પાણી પીવાનું મોટું સુખ પણ નક્કી નદીથીજ જાણવું.

પાઠ અને કવિતાઓમાંના અથવા શબ્દોની નોંધ.

પદાર્થ પાઠો.

પુસ્તકો.

આજ્ઞાણી

વિદ્યાબ્યાસ

અનુકરણ

શ્રદ્ધા

નયો

અનુભુ

વિસર્ગ

ક્રકડ

લિપિ

અનુસ્વાર

નયો

ટટું

અક્ષલ

કળિયુગ

ખર્ચુ પાન

જાત્રાએ

બુદ્ધિ

શ્રાવક

હાહાડતો

ધણીધણીઆણી

ધંધરમકિત

ધંધરકૃપા

નરસિંહચૌદશ

આશ્ચર્ય

શુદ્ધિમાં

પરગણુપણું

લક્ષ

સહીસલામત

અંતઃકરણ

ધનસાધ

દહાડોપાણી

મિલકત

જગતર્તા

વિશ્વપતિ

વિશ્વસ્વામી

બોંયરે

ધંધરસ્તુતિ

કુટુંબી

જીવતદાન

તરણાસરખું

ટુકડ

વિચાર્યું

ગર્વ

પ્રમાણિક

મહામુશ્કેલી

જાપ્તો

દ્રવ્ય

ભુંડું તાકયું
 તુરંગમાંથી
 યુધિષ્ઠિર
 અશ્વિન
 દુર્યોધન
 દ્રાપદી
 ચિત્રગુપ્ત
 કૌરવો
 ગંધર્વ
 વર્તાણુંક
 કોધ
 ન્યાયાધીશ
 ડાહ્યો
 પ્રણતી પ્રીતિ
 અદલ ઇન્સાફ
 ગણેપડું
 ગૃહસ્થ
 કરમાઈ ગયું
 મહોક્ષામાં
 જાણ્યું અજાણ્યું
 આગ્રહ
 પિત્તળ
 સુશોભિત
 મસ્કરી
 ચિંતન કરવું
 નિશ્ચય
 અસત્ય
 શ્રેષ્ઠ
 આશ્રય

દુષ્ટમતિ
 વર્તમાનપત્ર
 સ્વચ્છ
 છિદ્રો
 ઇન્દ્રિય
 પિદાન
 સ્વરૂપવાન
 નિર્ભય
 દિલ્લી
 પ્રખ્યાત
 પરાક્રમી
 ખુદારંદ
 નમ્ર
 યુક્તિ
 વિષ્ણુપ્રસાદ
 જ્યોત્સ્નાશિંગન
 પુસ્તકાલય
 વ્રત ત
 ધર્માખાર
 અક્ષાન્તુ એહસાન
 અસત્ત્વ સ્થિતિ
 દેશનિકાલ
 વાદવિવાદ
 પુર્ત
 ત્રાસ
 નિર્દોષ
 સદ્ગુણી
 પ્રદર્શન
 તક્ષીન
 વિલાપતમાં

નૌતમલાલ
 અગત્યની
 સંચેદ
 આશીર્વાદ
 ધર્માદાતાં
 શેખસહી
 તર્કતસાદ
 પ્રયાસ
 મળસ્ત્રે
 વિપત્તિ
 વંશપરંપરા
 પ્રકાર
 દુર્ગંધ
 તંદુરસ્ત
 ઝાડીઝુડી
 શત્રુધ
 દોશલ્યા
 સુમિત્રા
 રામચંદ્રજી
 લક્ષ્મણ
 હાડપિ જર
 દિવાનખાનું
 અંગ કસરત
 ચમત્કાર
 નજરખંધી
 ગ્રીષ્મ
 પ્રકુલ
 પરખાઉં
 પ્રસારી
 ઇન્દ્રિયજ

સુકેસરી
 ખ્રિસ્તી
 પ્રહલાદ
 કર્મો
 ઔરંગઝેબ
 આકૃતિ
 દેવસ્થાન
 શત્રુજો
 દેવકી કિનારો
 ચિત્રવિચિત્ર
 પ્રવાહ
 શક્તિ
 ભરતીઓટથી
 સમુદ્ર કિનારો
 ભૂગોળવિદ્યા
 ક્રિયા
 વાસ્કુલ
 સદગાંધ્યું
 દ્વિપકલ્પ
 વરાળયાંત્ર
 દુરસ્ત કરવું
 ઇન્સ્પેક્ટર
 મુન્સિફ
 કલેક્ટર
 ડેપુટી કમિશનર
 અંગ્રેજ
 વિસ્મય
 ઝુંબર
 સુદ્ધમદશક

ઉત્પન્ન	કાડિઆગમાંથી	મળડી	ધુન્નતાં
પુષ્ટિકારક	અકરાતીઆ	ધર્મશાળા	ત્રંબકલાલ
અવસ્થા	હિંદુસ્તાનમાં	અમિ	ઝબ્બા
વૈતરી	કાબરચાંતરા	ગર્જના	પલામાં

ધોરણ ત્રાંબના ભૂગોળ તથા ભૂતળ

વિધાના સંબંધી હકીકત.

પાઠ ૧ ભો. ડુંગર અને મેદાન.

(જુઓ ત્રીજી ચોપડી. પાઠ ૩૯ મો.)

આપણા ગુજરાત પ્રાંતમાં પર્વતો બહુ ઓછા છે. ગુજરાતની ઉત્તરે આબુ, કાઠિયાવાડમાં શેત્રુજી, ગિરનારને પાલીતાણા, તથા પંચમહાલમાં પાવાગઢ. એટલા પર્વતો જાણવા જેવા છે.

જમીન વધીને ઉંચી થઇ હોય તેને ટેકરો કહે છે.

ઉંચા ટેકરાને ડુંગરી કહે છે.

મેટી ડુંગરીને ડુંગર કહે છે.

ઉંચાને ઘણું સુધી વધેલા ડુંગરને પર્વત કહે છે.

ડુંગરના મુળ આગળની જગા તળેટી કહેવાય છે.

નજીકમાં આવેલા બે ડુંગર વચ્ચેની નીચી જમીનને ખીણ કહે છે.

જે જમીનમાં ઉંચા ટેકરા કે ડુંગર હોતા નથી ને બધું સપાટ હોય તેને મેદાન કહે છે.

કોઇ ડુંગર ખોડા એટલે જાડપાન વગરના અને કોઇ ડુંગર જાડપાન વાળા હોય છે. કોઇ ડુંગર સીધા ચઢાવવાળા હોય છે, તો કોઇની બાજુઓ છેક ખીંત જેવી ઉભી હોય છે. કોઇના શિખર અણીદાર હોય છે તો કોઇના સપાટ હોય છે. સપાટ શિખરોપર

કુંગરોનું ઉપયોગીપણું.

- (૧) કુંગર ઉપર હવા ઠંડી અને ચોક્કસ હોય છે.
- (૨) વાદળાં કુંગર નેડે અથડાવાથી વરસાદ ધણો પડે છે.
- (૩) કુંગરાઓમાંથી નાની મોટી નદીઓ વહે છે ને તેમાંથી પથરા રેતી કાંકરા, મરડીઆ નિકળે છે, તે ધર રસ્તા અને પુલો બાંધવાના કામમાં આવે છે.

(૪) કુંગરાનાં સપાટ શિખરોપર દેવળો, બંગલાઓ અને કિલ્લાઓ બાંધી શકાય છે.

(૫) કોઇ કોઇ મોટા મોટાં કુંગરાઓથી દેશનું રક્ષણ થઇ શકે છે. મેદાન.

જે જમીનમાં હાંચ ટેકરા કે કુંગરા હોતા નથી, તે મેદાન કહેવાય છે. કેટલાંક મેદાન નાના તો કેટલાંક બહુજ મોટા હોય છે. અને કોઈ મેદાનની બોચ સારી તો કોંઈની નબળી હોય છે.

મેદાન કેવી રીતે બને છે.

કોઇવાર હાંચી જમીન વરસાદનાં પાણીથી બીજાં તેની બેખડો નાચે તુટી પડે છે. તે જે ઠેકાંણે પડે છે તે જમીન હાંચી બને છે. એવી રીતે હાંચી જમીન નીચી અને નીચી જમીન હાંચી થઇને બધું સપાટ થઇ જાય છે તે મેદાન કહેવાય છે.

અને કોઇ કોઇ મોટાં મેદાનો દરીઓ ખસી જવાથી પણ બને, મેદાનનું ઉપયોગી પણું.

(૧) મેદાનોમાં શહેરો અને ગામો વશે છે. લોકો તેમાં ખેતી કરીને અનાજ, ફળ, કપાસ વિગેરે પકવે છે તે માણસોના સુખ્ય આધાર છે.

(૨) કેટલાંક મેદાનો કુદરતી રીતેજ ફળદ્રુપ હોય છે ને તેમાં ધણી જાતના ફળ, ફુલ, મેવા, તથા સમારતી લાકડાં વિગેરે નીકળે છે.

+ પાઠ ૨ જો. નદીઓ અને સરોવર.

વરસાદ:—આકાશમાં જે વાદળાં દેખાય છે તેમાંથી વરસાદ પડે છે, એ વાદળાં, જમીન, ડુંગર અને મેદાનોમાં ઉતરી જમીનપર પાણીરૂપે પડે છે.

વરસાદ જમીનપર પડે છે કે તેનું થોડું પાણી ભોંયમાં ઉતરી જાય તેમાંનું ખાડીનું પાણી વહી જાય છે. તે તેનાં વહેણા ચાલે છે. જે પાણી જમીનમાં ઉતરી જાય છે તે કૂવા ખોદીને બેકા બહાર કાઢે છે.

નદી:—વધારે વરસાદ પડવાથી હજારો વહેણા ચાલે છે તે બધા એકઠા થઈ એક મોટા વહેણા અને છે ને એવા ઘણા વહેણા ભેગા થઈ મોટા પ્રવાહ ચાલે છે. એવી રીતે મોટા ડુંગર કે પર્વતમાંથી જે મીઠા પાણીના મોટા પ્રવાહ ચાલે છે તે નદી કહેવાય છે.

(૧) જે જગ્યાએથી નદી નીકળે છે તે જગ્યાને નદીનું મૂળ કહે છે.

(૨) જે જગ્યાએ નદી સમુદ્રને મળે છે તે જગ્યાને નદીનું મુખ કહે છે.

(૩) નદીઓ નીચાણ તરફ વહી સમુદ્રને મળે છે તેને નદીનું વહેણું કહે છે.

નદીથી થતાં કામ.

(૧) નદીના સખત પ્રવાહ કાંઈ ખડકોને કોતરી કાઢે છે અને મોટાં પત્થરોને તોડી પાડે છે તથા પોચી જમીનનાં તો ભુકે ભુકા ઉઠાવી દે છે;

૨ પ્રવાહની અંદર મોટા જાડા કે જે કાંઈ આવે તે સપાટમાં ધસડીને લેઈ જાય છે. તથા જતીનમાંથી પુષ્કળ માટી કોતરી ભેઈ

જમને સમુદ્રના સુખ આગળ ઠાલવી દેઇ ત્યાં ખેટ બનાવે છે તેનાં પર ખેતી સારી થાય છે.

(૩) મોટા પર્વતો અને ડુંગરોમાંથી પથ્થર, માટી, કાંકરા, રેતી વિગેરે તાણી લાવે છે. જે ઘર રસ્તાને પુલો બાંધવા કામ લાગે છે.

(૪) નદીઓમાં ચોમાસામાં કેટલીક વખત બારે પુર આવે છે ત્યારે ગામડાંઓ અને શહેરોનાં માણસો, ઘરો તથા ઢોરોના નાશ કરી નાખે છે.

તેમજ તે પુરને લીધે ખેતરો ધોવાઇને સાફ થવાથી તથા તેમાં કાંપ ચોડવાથી ખેતી સારી થાય છે.

૫ કોઇ કોઇ નદીઓ નાની હોય અને કોઇ કોઇ મોટી હોય છે, મોટી નદીઓનાં પાણી નેહરો ખોદીને ખેતરોમાં લઇ જવામાં આવે છે અને જમીનના નળ ખારફતે શહેરોમાં પીવાતું પાણી પણ પુર પાડવામાં આવે છે,

૬ મોટી નદીઓમાં હોડીઓ, મછવા, અને વહાણો પણ ચાલી શકે છે.

સરોવર:—

૧ વરસાદનું પાણી જમીનમાં મોટાને કંડા ખાડા હોય તેમાં અરાઇ રહે છે તે સરોવર કહેવાય છે.

૨ પાણીના નાના ખાડાને તળાવ કહે છે. સરોવર કરતાં તળાવ બહુ નાનું હોય છે.

૩ કોઇયાર ડુંગરમાંથી વહેતી નદીના માર્ગમાં બેખડો તુટી પડવાથી પણ સરોવર બને છે.

૪ કોઇ સરોવરનું પાણી મીઠું અને કોઇનું પાણી ખાંડ હોય છે.

૫ જે સરોવરનું પાણી નદીમાં વહી જાય છે તે મીઠું હોય છે. મીઠા પાણીનું સરોવર પ્રકૃત શુનરાતની ઉત્તરે આવ્યું પડાડ મંદ

છે, તેને નખી તળાવ કહે છે.

૬ જે સરોવરનું પાણી બહાર જવું નથી તે ખાર હોય છે
ખારા પાણીનું સરોવર દક્ષિણ એકજ છે તે ધોળકા તાલુકાની પશ્ચિમે
છે તેનું નામ 'નળ તળાવ' દરીઓ ખમી જવાથી તે બનેલું છે.

૪૫૧૭ ૩ જે. દરીઓ અને મહાસાગર.

(સવાલ જવાબ રૂપે.)

(૧) ખારા પાણીના ધણા ગાંડ સુધીના લાંબા પહોળા જથાને
દરીઓ કે સમુદ્ર કહે છે.

(૨) મોટા દરીઓ કે મોટા સમુદ્ર હોય તેને મહાસાગર કહે છે
સવાલ:—દરીઆના પાણીમાં શું શું હોય છે ?

જવાબ:—દરીઆના પાણીમાં મગર, માછલા, બહેલ વિગેરે જળ
ચર જનાવરો, ઝીણી રેતી, કાદવ, મોટી છીપો, શંખો
કાડા વિગેરે હોય છે.

સવાલ:—દરીઆ કિનારા પર શું શું હોય છે ?

જવાબ:—દરીઆના કિનારાપર ઝીણી રેતી, મગીઆ કાંકરી ચીકણો
કાદવ, ચળકતા કાંકરા, પથરા, છીપો, શંખો અને
કાડીઓ વિગેરે હોય છે.

સવાલ:—દરીઆ કિનારાપર રેતી ક્યાંથી ? અને શી રીતે બનતી
હશે ?

જવાબ:—દરીઆ કિનારે નાનાં મોટા પુષ્કળ પથરા પડેલા હોય
તેમને દરીઆનાં મોળાં અથડાય છે, ને તેમાંથી નાના
મોટા પથરા છુટા પાડે છે, એ પથરાઓપર રત્ત છાડે
મોળાં અથડાવાથી તેના ગોળ ને સુંવાળા કાંકરા બને છે.

એ કાંકરા વળી મોજાનાં ઝપાટાથી અથડાય છે, ટીચાય છે, સામસામે કુટાઈ, ધસાઈ તેની ઝીણી રેતી બને છે. તેજ રેતી આપણે દરીઆ કિનારે નેહએ છીએ.

સવાલ:—પાણીને કોઈ પણ રંગ હોતો નથી. છતાં દરીઆનું પાણી કોઈ વાર રાતું, પીળું અને શુરું એમ જુદા જુદા રંગનું કેમ દેખાય છે.

જવાબ:—પાણીને તો કશો રંગ હોતો નથી પણ દરીઆના પાણીમાં નાની મોટી નદીઓ મળે છે તે જુદા જુદા રંગની માટી વનસ્પતિ વિગેરે ખેંચી લાવે છે તે દરીઆના પાણી સાથે મળી જાય છે તેથીજ તે જુદા જુદા રંગનું દેખાય છે વળી દરીઆના પાણીપર કોઈવાર આકાશની છાંયા પડવાથી પણ તે શુરું દેખાય છે.

સવાલ:—નદી અને સરોવરના પાણી તો મીઠાં હોય છે ત્યારે પાણી ખાઈ કેમ ?

જવાબ:—દરીઆને ધણી નદીઓ મળે છે તે બધી જમીનમાંના ખાર ખેંચી લાવી દરીઆમાં એકઠો કરે છે. તેથી તેનું પાણી ખાઈ હોય છે. વળી નદીનું પાણી દરીઆમાં આવ્યાં પછી તે સુરજનાં તાપે વરાળ થઈ ઉડી જાય છે ને ખાર નીચે પડ્યો રહે છે. એવી રીતે લાખો વર્ષો થયાં ચાલે છે તેથી પણ, તેનું પાણી ખાઈ હોય છે.

સવાલ:—નદીનું પાણી ખાઈ કેમ નથી હોતું ?

નદીના પાણીમાં ખાર ધણી ઓછો હોય છે તેથી ખાઈ લાગતું નથી. વળી તે પાણી સમુદ્રમાં વહી જાય છે તે સાથેજ તેમાં જે થોડો ધણો ખાર હોય છે તે પણ સમુદ્રમાં વહી જાય છે. તેથી નદીનું પાણી ખાર વિનાનું એટલે મીઠુંજ હોય છે.

*પાઠ ૪ થો. દરીઆ કિનારો.

“બેટ, ભૂશિર, અખાત, ખાડી વિગેરેની ઝાળખાણુ,”

૧ સવાલ:—‘બેટ’ એટલે શું ?

જવાબ:—જમીનના મોટા ભાગની ચોતરફ સત્તુર હોય ને વચ્ચેની જમીન પર વસ્તી હોય તેને બેટ કહે છે. દીવ બેટ શંખેદાર ને પીરમ.

૨ સવાલ:—બેટ કેવી રીતે બનતો હશે ?

જવાબ:—કોઈ ઠેકાણે દરીઆની અંદરનાં જવડા પણ બેટ બનાવી શકે છે. કોઈ ઠેકાણે ડુંગર કે ખડકની આસપાસ પોચી જમીન હોય છે. જેથી તે ડુંગર કે ખડકની ચારે બાજુએ પાણી ફરી વળી વચમાં બેટ બને છે. જે બેટપર કાંપ બાંધે છે તેનાપર ખેતી સારી થાય છે, નવા થયેલા બેટપર રેતી મળી હોય છે તેથી ખેતી સારી થતી નથી.

૩ સવાલ:—‘બંદર’ કોને કહેવાય ?

જવાબ:—જે શહેર સમુદ્રના કાંઠાપર હોય ને ત્યાં વહાણો આવવા આગમોટો માલ લાવતી લાઇ જતી હોય તથા માણસો તેમાં આવતાં ને જતાં હોય તે. આપણા ગુજરાતમાં વેરાવળ, બાવનગર, બોલેરા, દીવ વગેરે બંદરો છે.

૫ સવાલ:—દ્વિપકલ્પ કોને કહેવાય ?

જવાબ:—જમીનનો મોટો ભાગ સમુદ્રની અંદર વધી જાય છે ને તેની ત્રણે બાજુએ પાણી ફરી વળે છે તેને દ્વિપ-

x જુઓ ત્રીજી ચોપડી પાઠ ૪૨ માં.

કહ્યું કહે છે. આપણા ગુજરાત પ્રાંતમાં ' કાઠિયાવાડ ' એ દિપકલ્પ છે.

૬ સવાલ:—બૃશિર કોને કહેવાય ?

જવાબ:—જમીનની અણી લાંબી થઈ સમુદ્રમાં ગયેલી હોય તેને બૃશિર કહે છે.

૭ સવાલ:—બૃશિર શી રીતે બને છે ?

જવાબ:—દરીઆ કિનારાની પાસેની પોચી જમીન કોતરાઈ જઈ વચ્ચે કંઈ જમીન સાંકડી અણીદાર અને લાંબી પડી જતી બની જાય છે તે તેની ત્રણે બાજુએ પાણી ફરી વળીને અણીઆળી બાજુ પાણીમાં ધુસી જાય તેને બૃશિર કહે છે.

અખાત:

' બૃશિરથી ઉઘટો તે અખાત ' સમુદ્રનો શંટો લાંબો થઈ જમીનમાં ધુસી ગયો હોય તેને અખાત કહે છે. [કચ્છ અને ખંભાતનો અખાત.)

ઉપસાગર.

અખાત બહુ પહોળો થઈ જમીન તરફ ધણો વધો જાય તેને ઉપસાગર કહે છે.

સામુદ્રધુની—પાણીનો સાંકડો નાનો ભાગ પાણીના બે મોઢા ભાગને જોડી દે છે તેને સામુદ્રધુની કહે છે.

ખાડી—સામુદ્રધુની ધણી પહોળી હોય તે ખાડી કહેવાય છે. અથવા સમુદ્રને મળતાં પહેલાં ભરતીનું પાણી માંહે આવે એવું નદીનું જે પહોળું મુખ તે પણ ખાડી કહેવાય છે.

નદી—મોટા પાણીનો પ્રવાહ ડુંગરા કે પવનમાથી નીકળી નિચાણમાં વહી જાય તે મોટી નદીઓ અગર સમુદ્રને મળે છે તે

સાગરમતિ, સરસ્વતિ, યનાસ, મહી, નર્મદા, તાપ્તી વિગેરે—

નહેર—ખેતરમાં પાણી પૂરું પાડવાને માટે નદીમાંથી નીકા (શંટાઓ) ખોદીને પાણીને વાપરવામાં આવે છે તે—

સંગમ—(મેળાપ, મુલાકાત જે જગ્યાએ નદીઓ અરસ્પરસ એક ખીજ ને મળતી હોય તે સંગમ થયો કહેવાય. જેમકે અમદાવાદ જીલ્લાના ધોળકા તાલુકાના વૌઠા ગામ આગળ સાગરમતિ નદીને હાથમતી, વાત્રક, માળુમ, મેશ્વા, ને ખારી એ પાંચ નદીઓ મળે છે એટલે તે છ નદીઓનો સંગમ થયો એમ કહીએ છીએ.

“ દરીયા કિનારો. ”

હરીગીત છંદ. *

।પારી સ્વર્ગ રતિયામણું, બહુ માણસો ટોળે મળી;

આનંદ, ગમ્મન, હર્ષના ઉદ્ગાર વદતાં હર બડી.

શાંખિનો સિંધુ કિનારો, પવનમંદ પ્રસારતો.

કંઈ માનવીની હૃદય ચિંતા, કાણ મહીં વિસરાવતો. ૧

અતિ કાંકરા, પથરા, મરડીઓ, શાંખલાને ૧ કરચલા,

જે કોડીઓ, છીપલીઓ, ૨ નદીને કિનારે સરસલા.

શું ફીણ આ પ્રસરી રહ્યું, છે દૂધથી પણ ઉજળું;

જળ મોજી હવે ઉછળી, આ, આ, અહીં આવી પડ્યું. ૨

ધુધવાટ આ સિંધુ તણા, છે સીંહના ગર્જન સમા.

તટના જળે અથડાય જે. કંઈ માછલાં ને કાચ્યા.

* જુઓ ત્રીજા ચાપડી પાઠ ૪૩ મો.

૧ દરીયા કિનારે, દેડકા જેવાં ધણા પગવાળા જીવડાં થાય છે, તે ચરચલાં કહેવાય છે. કરચલાં દુર સુધી ચાલી શકતાં નથી, ૨ દરીયાને, ૩ દેલાઈ, વઠવાળ-કિનારાના.

‘લધુ પદીધ’ જીવ જંતુ અતિ સિધુ જહે ઈગણતી નથી,
 મોતી પ્રવાળાં ઉક્ષાર જળ, સાગર તણી છે સંપત્તિ. ૩
 નિધિને અતિ આવી મળે મહી નર્મદા સરખી નદી,
 કંઈ ખેટ બંદર ખોટ જઇને, માલ બહુ ફેલાવતી.
 દુનયાં કુખાડે કાણ મહીં, સાગર તણીએ છે ગતિ,
 (પણ) મ્હોટાઈ મ્હોટા નવ તને ૧૦ ન્યારી કળા જગદીશની.* ૪

લેખક:—ગૌરીશંકર આશારામ માસ્તર.
 ટકસાળ—અમદાવાદ.

પાઠ ૫ મો. ગામડાના કારીગરો.

ગામ:—જ્યાં થોડા ધરોનો જયો હોય અને વસ્તી પણ થોડી
 હોય તેને ગામ કહે છે. એવાં ઘણાં ગામો મળીને તાલુકો થાય છે.

ગામડાના કારીગરો—સુધાર, લુહાર, કુંબાર ને ઢેડ.

સુધાર:—ગાડાં હળ તથા ખેતીનાં અને ધરનાં ઉપયોગી
 સાકડાના ઓળરો બનાવે છે. ગાડાં ને હામમાં બાવળનું લાકડું
 વપરાય છે. કારણ કે તે સીધાં ને ટકાઉ છે.

લુહાર:—કડાં, સાંકળાં, છરીઓ, દાતરડાં, કુદારી, કોદાળી
 પાલડા વગેરે ખેતીનાં તથા ઘર કામમાં લોઠાનાં ઓળરો બનાવે છે.

૪ નાના ૫ મોટા, ૬ ગણતરી ૭ ખાર પાણી ૮ લાવતી ને લઇ
 જતી, ૯ શક્તિ, સત્તા સદ્ગુણ, અલૌકિક.

* આ કાવ્ય ને કે મારી પાસે લખાણથી લખેલું છે. પરંતુ તેમાંથી
 કેટલીક લીટીઓ ત્રીજા ભાગનાં બાળકોને “દરીઆ કિનારા” વાળા પાઠમાં
 ઉપયોગી નજાતાં મ્હારા અસલ કાવ્યમાંથી આ કાવ્ય શિશુઓની સેવામાં
 રચ્યું કર્યું છે.

લી. ગૌરીશંકર.

ગાડાનાં પેડાને વાટ પથુ તેજ ચઢાવે છે.

કુંભાર:—ચીંકણી તથા નરમ માટીનાં વાસણો જેવાં કે માટલાં, થડા, ગોળા, ગોળીઓ, હાંદ્યાં, તાવડી, કુલડીયો વીગેરે બનાવે છે.

ઢેડા:—સુતરનાં શાળકામાંથી તાંતણા કાઢી, તાણાવાણા કરી તેની ખાદી, બબ્બમ, ગોઢડાનાં ખોળીયાં વિગેરે બનાવે છે.

પાઠ ૬ ઠા. ગામ અને શહેર.

ગામ અને શહેરનો મુકાબલો.

૧ ગામડામાં બહુ તો ૨૦૦-૨૫૦ ના આશરે ઘરો હોય છે તે પથુ માટીનાં કે કલકી ઇંટોનાં નાનાં ગુંપડાં જેવાં હોય છે. તો શહેરમાં હબ્બરોને તેથી પથુ વધારે હોય છે. તથા પત્થરનાં કે પાકી ઇંટોના છોખંધ અને મજબૂત બાંધેલાં હોય છે. વળી ચાર પાંચપાંચ માળનાં હોય છે તે ઉપરાંત કેટલાંક જુના અને મોટાં શહેરોમાં તોફાંદાને દેવગો, રોબ્બને મસીદા, તથા પત્થરના નકસીદાર કેતરકામ વાળાં મકાનોને બબ્બ પ્રમારતો પથુ હોય છે.

૨ ગામડાંના રસ્તા સાંકડા, ગંદાને ખાડા ટેકરાવાળા હોય છે તો શહેરના રસ્તા બાંધેલા, સપાટ, સીધા, પહોળા, અને સાફ હોય છે, દરરોજવાળી ઝુડી સાથે રાખવામાં આવે છે, તે પર પાણી છંટાય છે, અને રાત્રે દીવાબત્તી મુકાય છે.

૩ ગામડાંના રસ્તાપર ઘોડાં માણસો કે ખાડાં આવતાં જતાં જણાય છે. તો શહેરના રસ્તાપર હબ્બરો માણસો અને ગાડી ઘોડાની આવ જાય છે.

૪ ગામડામાં ફક્ત એક બે નિશાનો હોય છે તો શહેરમાં એવી ઘણી નિશાનો હોય છે, તે ઉપરાંત હાઇસ્કુલો એગ્રીવર્નાક્યુલર સ્કુલો, ખાનગી સ્કુલો, કન્યાશાળાઓ અને હોટેલો પથુ હોય છે.

૫ ગામડાંમાં બે ચાર દુકાનો હોય છે; ને તેમાં જોઈતી ચીજ મળી શકતી નથી. પણ સહેરમાં તો મોટાં બજારો હોય છે કે જેમાં ઘણી દુકાનો હારખંધ જણાય છે તેમાં તમામ જાત જાતનું કાપડ, વાસણો, સોનારૂપાના દાગીના ચાંચિય કામોનાં સાધનો, અનાજ, શાકભાજી વગેરે જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં મળી શકે છે.

૬ ગામડાંમાં કસબી કારીગરો હોતા નથી સુથાર, લુહાર વગેરે કાંઈ પણ વખાણુવાં લાયક માલ બનાવી શકતા નથી પણ સહેરોમાં તો મોટી મોટી મીલો, વરાળખંચો અને બીજાં પુષ્કળ કારખાનાં હોય છે કે જેમાંથી પુષ્કળ કાપડ, દીવાસળી મીથુબત્તી, સાબુ, વાસણો, અને બીજી હજારો ચીજો બનાવી શકાય છે.

પાઠ ૭ મે. તાલુકાના અમલદારો ને નોકરો.

મુખી:—ગામની સંભાળ રાખનાર તલાટીને વસુલાતમાં મદદ કરનાર, સુલેહ સાચવનાર, અને ગુન્હા પકડવામાં પોલીસ ખાતાવાળાઓને મદદમાર હોવાથી તે પોલીસપટ્ટેલ પણ કહેવાય છે.

તલાટી:—ગામનું જમીન મહેસુલ ઉધરાવી સરકાર ત્રિજેરીમાં મોકલાવે છે. તથા જમાબંધી, જમીનની હદ, નિશાન, બાણ, વિગેરે કામ કરે છે મુખી તેને મદદ કરે છે, અને રાવણીઆ (જીવીદાર) તથા હવાલદાર તેને સરકાર તરફથી નોકર તારીખે સોંપેલા હોય છે.

ગામલતદાર:—તાલુકાના ઉપરી છે. તલાટીઓએ ઉધરાવેલાં જમીનમહેસુલ સંભાળી લેઈ જ્યાં ત્રિજેરીમાં મોકલાવે છે. તલાટીઓનાં જમાબંધી તથા જમીન અને ખેડૂત સંબંધીનાં તમામ કામો સંભાળે છે, કાંઈ કાંઈ ફાજલદારી કામોની દેખરેખ રાખે છે. ને ખેતરોની સાથ વિગેરેનાં દાવા ચુકવે છે તે વખતે માલુમ્મેદ હોવાય છે. સરકારે તેમના હોદ્દા અને મોખતા મુજબ તેમને સે-

કન્ડ ક્લાસ માજિસ્ટ્રેટ અને ફર્સ્ટ ક્લાસ માજિસ્ટ્રેટનો પાવર આપેલો હોય છે. તેમના હાથ નીચે અવલકારકુન (અ. કા. ને થર્ડ ક્લાસ માજિસ્ટ્રેટ કહેવાય છે.) સરકલ ઇન્સ્પેક્ટરો કારકુનો તથા પટાવાળાઓ હોય છે તેમની કચેરી તાલુકાના મુખ્ય ગામે રહે છે. તેમના ઉપર આસી. કલેક્ટર તથા જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ હોય છે.

મુન્સફ કે સબજજડજ:—

તાલુકાના લેજલેશ સંબંધી તમામ કામો મુન્સફ કરે છે તેમને સેઓડિનેટ જડજ કે સબજજડજ કહે છે, ને તે ફર્સ્ટ ક્લાસ માજિસ્ટ્રેટ કહેવાય છે. તેમની કચેરી પણ તાલુકાના મુખ્ય ગામેજ હોય છે. તેમના ન્યાયપર અપીલ કરવી હોય તો તેમના ઉપરી એટલે જીલ્લાના ડિસ્ટ્રીક્ટ એન્ડ સેશન્સજજડજ સાહેબને કરવી પડે છે, મુન્સફના હાથ નીચે ઠાઈના નાજર, કારકુનો અને મેલીફો તથા પટાવાળાઓ હોય છે.

ફોજદાર (પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર.)

ઠરી જીન્હેગારોને પકડી ચોગ્ય સજ્જ કરાવે છે, તથા રૈયતના જન માલનું રક્ષણ કરે છે, ને તાલુકામાં સુલેહ જાળવે છે, તેમની કચેરી પણ તાલુકાના મુખ્ય ગામે હોય છે. તેમને મદદ કરવા સાડ જમાદાર. હવાલદાર, નાયક, કારકુન અને સિપાહીઓ તથા પટાવાળાઓ સોંપેલા હોય છે. ફોજદારના ઉપરી પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર, અને તેમના ઉપરી જીલ્લાના પોલિસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ છે.

સબરજિસ્ટ્રાર:—જમીન તથા ધરોનાં વેચાણ, ગીરો વીગેરે દસ્તાવેજ નોંધે છે ને તેના દાખલો રાખે છે, તેમની કચેરી પણ તાલુકાના મુખ્ય ગામે હોય છે તેમને મદદગાર તરીકે કારકુન તથા પટાવાળાઓ સોંપેલા હોય છે.

આવર સીધર:—સરકારી મકાનો, ખંભાઓ, ઓફિસો, કુવા

હવાડા, અને ધર્મશાળાઓ બંધાવનાર અમલદારને ઓવરસીયર કહે છે, તેની પાસે કારકુન ને પટાવાળા મદદગાર તરીકે હોય છે.

વેકસીનેટર:—સરકાર તરફથી નાનાં બાળકોને શિતળા કાઢનાર દાકતર—તેને શિળીદાકતર કહે છે તેને પટાવાળા સોંપેલા હોય છે. તાલુકાબોર્ડ કે લોકલ બોર્ડ.

તાલુકામાં રસ્તા બંધવા, નિશાળોનાં ખર્ચ, ચલાવવાં, મકાનો બંધાવવાં, વિગેરે કામો આ સમાની સંમતિ લેખને કરવામાં આવે છે.

લોકલ ફંડ:—ગામડામાં તલાટીઓ જમીન મહેસુલ લેતી વખતે એક રૂ. ઉપર એક આનો વધારે લે છે તેનું આ ફંડ થાય છે તેને લોકલફંડ કહે છે, તેનાં નાણાંનો ઉપયોગ લોકલબોર્ડ સમા નિશાળોના ખર્ચમાં કરે છે.

પાઠ ૮ મો. વિભાગ અને પ્રાંત

સવાલ:—તાલુકો કેને કહેવાય ?

જવાબ:—ધણાં ગામડાંના મળેલા જથ્થાને તાલુકો કહે છે, અને તેના ઉપરી અધિકારીને મામલતદાર કહે છે.

સવાલ:—જિલ્લો કેને કહેવાય ?

જવાબ:—પાંચ, છ, કે લેથી પણ વધારે તાલુકા એકઠા મળીને જિલ્લો થાય છે જિલ્લાના ઉપરીને કલેક્ટર કહે છે.

સવાલ:—વિભાગ કેને કહેવાય ?

જવાબ:—પાંચ, છ, કે તેથી વધારે જિલ્લા એકઠા મળીને વિભાગ બને છે તેના ઉપરીને કમિશનર કહે છે.

સવાલ:—એજન્સી કેને કહેવાય ?

જવાબ:—કેટલાંક નાનાં પ્રદેશો રાજ્યો એકઠાં મળીને થયેલા

જવાબે એનન્સી, અને તેના ઉપરીને પોલીટીકલ
એનન્સી કહે છે,

સવાલ:—પ્રાંત કેને કહેવાય ?

જવાબ:—પાંચ, છ, કે તેથી વધારે જુદા એનન્સીઓ મળી
ને પ્રાંત બને છે. તેના બે વિભાગ હોય છે. પ્રાંતના
ઉપરીને કમિશ્નર કહે છે.

સવાલ:—આપણે ગુજરાત પ્રાંત શું શું મળીને બનેલો છે ?

જવાબ:—અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ, બરુચ, ને સુરત એ પાંચ
જુદાઓ મહીકાંઠા, રેવાકાંઠા, પાલણપુર, સુરત, અને
કાઠિયાવાડ એ પાંચ એનન્સીઓ તથા ખંભાત સંસ્થાન
અને ગામકવાડનું વડોદરા રાજ્યએ બધું મળીને આપણે
ગુજરાત પ્રાંત થયેલો છે. આપણા પ્રાંતના ઉપરી કમિ-
શ્નર સાહેબ અમદાવાદમાં સાદીમાગ રહે છે.

આપણા પ્રાંત જેવા બીજા પાંચ છ પ્રાંત મળીને ઇલાકા થાય
છે આપણે ઇલાકા મુઆય છે. ઇલાકાના ઉપરીને ગવર્નર કહે છે.
એવા ઇલાકા ઇલાકા અને મોટાં દેશી રાજ્યો મળીને આપણે દેશ
હિન્દુસ્થાન થયો છે. તે હિન્દુસ્થાનના આપણા માયાળુ રાજા નામદાર
સહેનશાહ પંચમજ્યોજી તરફથી એક પ્રતિનિધિ હિંદ ઉપર રાજ્ય
ચલાવવા નિમ્મા છે. તેમને ગવર્નર જનરલ અથવા વાઇસરાય કહે
છે. હાલના વાઇસરાય નામદાર લોર્ડ હાર્ડિજ સાહેબ છે.

~~અમદાવાદ~~

ગુજરાત પ્રાંતની રાજ્ય વ્યવસ્થા:

આપણા પ્રાંતમાં અંગ્રેજ સરકાર જુદાં જુદાં ખાતાંઓ માર-
ફતે રાજ્ય ચલાવે છે. એ બધાં ખાતાંની દેખરેખ આપણા પ્રાંતના

કમિશ્નર સાહેબ રાખે છે. અને દરેક ખાતાના સૌથી મોટા અગ્રેજ અમલદારો ખાતાવાર જુદા જુદા હોય છે. તેમના સંબંધ હલાકા સાથે બંધાયેલો હોય છે.

(૧) કેળવણી ખાતું. (૨) રેવન્યુ ખાતું. (૩) ન્યાય ખાતું. (૪) મ્યુનિસિપાલ ખાતું. (૫) પોસ્ટ ખાતું. (તાર ખાતા સહીત) (૬) સુખાકારી ખાતું. (૭) બાંધ કામ ખાતું. (૮) પોલીસ ખાતું. આ સિવાય પણ અનેક બીજાં ખાતાંઓ છે.

કેળવણી ખાતું—આ ખાતું આખા પ્રાંતની નિશાળોની અવસ્થાનું કામ કરે છે. આ ખાતાના સૌથી ઉપરી ડિરેક્ટર સાહેબ કહેવાય છે તે ધલાકામાં રહે છે તેમના હાથ નીચે જુદા જુદા પ્રાંત વાર ઇન્સ્પેક્ટરો અને ઇન્સ્પેક્ટરોના હાથ નીચે જુદાવાર ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો હોય છે. ડ. ઇ. ના તાખામાં નિશાળના મહેતાજીઓ અને માસ્તરો હોય છે

રેવન્યુ ખાતું—આ ખાતું કમિશ્નર સાહેબની ખાસ દેખરેખ નીચે છે. જમીનનું મહેસુલ ઉઘરાવવાનું કામ આ ખાતાથી ચાલે છે. કમિશ્નરના હાથ નીચે જુદાવાર કલેક્ટર, કલેક્ટરના હાથ નીચે ડેપુટી કલેક્ટર. (મદદનીશ કલેક્ટર) અને તાલુકાવાર મામલતદારો હોય. મામલતદારના હાથ નીચે ગામવાર તલાટી અને સુબી હોય છે.

ન્યાય ખાતું—ખુનના બારે કેશને લેણદેણના દાવાના ચુકાદા તથા અપીલ આ ખાતાથી ચાલે છે. તેમાં દરેક તાલુકાવાર મુન્સિફ (સબ જજ) તથા તેમના મદદગાર, નાજર, કારકુનો, શી કારકુનો, તથા બેલીફી, ને પટાવાળા, વિગેરે સોંપેલા હોય છે. મુન્સિફના ઉપરી જજના ડિસ્ટ્રીક્ટ એન્ડ સેશન્સ જજ કહેવાય છે. મુન્સિફના કામ ઉપરની અપીલ તેઓ સાહેબ સાંભળે છે.

મ્યુનિસિપલખાતું:—મેટાં શહેરોમાં રસ્તા, સડકો, બંધાવવા, છંટાવવા, રાત્રે દીવાબત્તી કરાવવી, શહેરની આરોગ્યતા જાળવવાના ઉપાયો યોજવા, પાણીના નળ, ગટર, ઇલેક્ટ્રીક વિગેરે બાબતોનાં કામકાજ આ ખાતું કરે છે. તેમાં પ્રતિષ્ઠિત પુરોવાની સભા હોય છે. તે બધાં કામ સંભાળે છે.

પોસ્ટખાતું:—કાગળો, બેંગીઓ તથા એક મામથી ખીજે ગામ પૈસા વિગેરે લાવવા લઇ જવાનું અને સેવિંગ્સ બેંકનું કામ આ ખાતું કરે છે. દરેક મોટા ગામ, કસબા, તાલુકા, અને શહેરોમાં પોસ્ટ ઓફિસ હોય છે તેના ઉપરી પોસ્ટમાસ્ટર કહેવાય છે તેમના પર તપાસ રાખનાર ઇન્સ્પેક્ટરો હોય છે તેમના ઉપરીને પોસ્ટમાસ્ટર જનરલ અને પ્રાંતના ઉપરીને પોસ્ટલ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ કહે છે.

પોસ્ટ ઓફિસમાં તાર ખાતું પણ હોય છે તે સીરાય દરેક સ્ટેશનોપર ખાસ તારખાતું હોય છે તેનાથી દૂરદેશની ખબર થોડા-વખતમાં જ મેળવી શકાય છે.

સુખાકારી ખાતું:—દરેક તાલુકામાં દવાખાતું હોય છે ત્યાં માંદાં માણસોને દવા કરે છે ને દાકતર કહેવાય છે અને નાનાં બાળકોને બળીઆ કાઢવા માટે વેટસી નેટર (શીળી દાકતરો) પણ રાખેલા હોય છે જીલ્લાના મુખ્ય શહેરમાં માંદાં માણસો સગવડતા સાથે રહી શકે તેને માટે એક મોટું દવાખાતું કાઢેલું હોય છે. તેને ગોરા દાકતર ને સિવિલ સર્જન કહે છે. તે તાલુકાનાં દવાખાનાઓ ઉપર દેખરેખ પણ રાખે છે,

ખાંધકામ ખાતું—સરકારી મકાનો, ધર્મશાળાઓ મેટા રસ્તાઓ, કુવા, તળાવ, પુલ વિગેરે બંધાવવાનું તથા સમારવાનું કામ આતું કરે છે, તેમાં તાલુકાવાર ઓવરસીયર હોય છે અને તેમનાપર જીલ્લાના ઇન્જનેર સાહેબ તપાસ રાખે છે.

પોલીસ ખાતું:—ચોરી લૂંટ, ખુન, મારામારી, તિરસ્કાર વિગેરે ગુન્હાઓ પકડવાતું અને પ્રાંતની સુલેહ સાચવવાતું કામ આ ખાતું કરે છે. મામડામાં પોલીસ પટેલ. (મુખી) અને તાલુકામાં ફાજદાર હોય છે, તેના હાથનીચે, જમાદાર હવાલદાર, નાયક અને સીપાઇઓ મદદમાર તરીકે હોય છે. અને તેઓ કમિશનર સાહેબના તાબામાં હોય છે.

આ સિવાય કર્ટમ ખાતું, જંગલ ખાતું, ઓપિયમ ખાતું, વિગેરે ખીન્ન ખાતાઓ પણ છે તે બધાં કમિશનર સાહેબની દેખરેખ નીચે હોય છે. દયાળુ સરકારે દેશની આબાદાની જાળવવા માટે જુદાં જુદાં ખાતાંઓથી કેવી શાણી રાજનીતિ દાખલ કરી છે? રાજ અને રંક, શ્રીમંત અને ગરીબ બધાને એક સરખી નજરથી નિહાળી રાજ ચલાવનાર સરકારનો આપણે અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર, માનવો જોઈએ.

ગુજરાતના કુદરતી વિભાગ.

વહીઆર:—સરસ્વતી અને સાબરતી નદી વચ્ચેનો સપાટ પ્રદેશ કે જ્યાં પુષ્કળ ધાતુ ચારો થાય છે તે.

(૨) બાળાકઃ—મહી અને ઢાઢર નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ

(૩) ચરોતરઃ—સાબરમતી અને મહી નદીની વચ્ચેનો ખાતની ઉત્તરનો ખેડા જીલ્લાવાળો ભાગ કે જેમાં કપાસ, કેરીઓ અને તમાકુ પુષ્કળ થાય છે.

(જુઓ બાળા ગરબાવળી)

“ મિયાં મામ છટોલું આવે, આવે ઝાડનાં ઝુંડરે;

ઝડે ચારે તળ ચરોતરનું, ગોંદરૂં આ છે પ્રથંડ.

રમીએ ગુજરાતે રે.

આપે જણાય છે આબું ચરોતર ખોલીને બુદ્ધિ જ્યાં જાડીરે,
જાડી પણ માઢી કસવાળી ધંધે કોસરે વઢવાળી.

રમીએ ગુજરાતે રે. ”

(૪) કાનમ:—નર્મદા અને ઢાઢર નદીની વચ્ચેનો ભાગ.

(જુઓ બાળ ગરબાવળી.)

“ મેથું મરૂય કે આબું કાનમ કાળી ધરતી રસાળીરે;

જ્યાં ચોમાસે જાય કળી પમ કણુમી કન્યા દે ગાળી,

રમીએ ગુજરાતે રે. ”

(૫) નળકાંઠો:—સાબરમતીની પશ્ચિમે આવેલો ધોગઢા તા-
લુકાનો નળ તળાવના કાંઠાપરનો ભાગ તેમાં ખીડ ચાય છે.

(૬) મહીકાંઠો:—મહી નદીની આબુઆબુનો પ્રદેશ. જોને
મેવાસ પણ કહે છે. આ પ્રદેશમાં ડુંગરા અને જંગલો બહુ છે. તે
તેમાંથી પુષ્પળ ધમારતી લાકડાં નિપજે છે, (મહીકાંઠા એજન્સી.)

(૭) રૈવાકાંઠો:—રૈવા. (નર્મદા) અને તાપ. નદીની વચ્ચેનો
ડુંગરી પ્રદેશ. તેમાંથી પણ ધમારતી લાકડાં બહુ નિકળે છે.

(રૈવાકાંઠા એજન્સી.)

ગુજરાતના રાજકીય વિભાગો.

મુખ્ય ભાગ.	મુખ્ય શહેરો.
૧ અમદાવાદ જિલ્લો. ...	અમદાવાદ પ્રાંતિજ વિગેરે.
૨ સુરત જિલ્લો. ...	સુરત, ચોરાસી ચોરપાડ વિગેરે.
૩ ભરૂચ જિલ્લો. ...	ભરૂચ, જંબુસર વાગરા વિગેરે.
૪ ખેડા જિલ્લો. ...	ખેડા નહિયાદ, આણંદ વિગેરે.
૫ પંચમહાલ જિલ્લો ...	ગોધરા, દાહોદ ઝાલોદ વિગેરે.

એજન્સીઓ.

૧ કાઠિયાવાડ એજન્સી	...	રાજકોટ, વઢવાણ, ભાવનગર
૨ પાલણપુર એજન્સી.	...	પાલણપુર, રાધનપુર, ડીસા વિગેરે
૩ મહીકાઠા એજન્સી,	...	સાદરા, ધંડર, દાંતા વિગેરે.
૪ રેવાકાઠા એજન્સી.	...	નાંદોદ, છોટાકદેપુર, દેવમઢ-
૫ પંચમહાલ એજન્સી,	...	બારીયા, વિગેરે
૬ સુરત એજન્સી.	...	ગાંધીધોડા, નારકોટ.
		વાંસદા, ધરમપુર, ને સચીન.

સંસ્થાન.

ખંભાત સંસ્થાન	...	ખંભાત.
ગાયકવાડી રાજ્ય	...	વડોદરા, કડી, અમરેલી વિગેરે.

(૧) રેવાકાઠા એજન્સીના પોલિટિકલ એજન્ટ તે પંચમહાલ જીલ્લાના કલેક્ટર છે.

(૨) સુરત એજન્સીના ઉપરી પોલિટિકલ એજન્ટ તે સુરત જીલ્લાના કલેક્ટર છે;

(૩) પંચમહાલ એજન્સીના ઉપરી પંચમહાલ જીલ્લાના કલેક્ટર છે.

[૪] જવાર સંસ્થાનપર ચાણાના કલેક્ટરની દેખરેખ છે.

(૫) ખંભાત સંસ્થાનપર ખેડા જીલ્લાના કલેક્ટરની દેખરેખ છે,

(૬) ગાયકવાડ સરકારના વડોદરા રાજ્યમાં રેસિડેન્ટ છે તે ગવર્નર જનરલ (વિઠ્ઠલરાય) ના નીમેલા છે.

(૭) કાઠિયાવાડમાં એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર નીમેલા છે. તે મુંબાઈના ગવર્નર સાથે સંબંધ રાખે છે. એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નરના હાથ નીચે હાલાર, ઝાલાવાડ, ગોહિલવાડ, અને સોરઠ એ ચારે પ્રાંતોના પોલિટિકલ એજન્ટ દરેક પ્રાંતના મુખ્ય શહેરમાં રહે છે. અને એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર રાજકોટમાં રહે છે.

(૮) અસલના વખતમાં આપણા દેશમાં ગુજર લોકો રહેતા તેથી ગુજરાત નામ પડેલું છે. ગુજરાત પ્રાંત અમદાવાદ જિલ્લાથી પંદર મણે મોટો છે. લોકો ગુજરાતી કહેવાય છે. અને ભાષા પણ ગુજરાતી બોલે છે. ગુજરાતની વસ્તી લગભગ ૮૫ લાખ માણસની છે.

(૯) ધર્મ:—ગુજરાતના લોકો હિંદુ, મુસલમાની, જૈન, પારસી અને ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળે છે.

(૧૦) ધંધો:—ખેતી, મજૂરી, નોકરી, કારીગરી અને રેશમ તથા સુતર વણવનો.

(૧૧) અખાત:—કચ્છ અને ખંભાતનો, રણ કચ્છનું.

[૧૨] જંગલ:—ગીરનું તેમાં સિંહ થાય છે.

[૧૩] પર્વત:—આરસુર આણુ, શિરોઈ, ચોટિલા, શેત્રુંજી, ગીર ગીરનાર, બડો હાલાર ને પાનેરાનો ડુંગર.

(૧૬) હવા ખાવાના ઠેકાણાં:—આણુ, તિયલ, ડુંમલ ને હજીરા

(૧૭) ચીકું પકવવાની જગ્યા:—આરોધોડા, અને ધરાસણા.

[૧૮] ઉના પાણીના કુંડ—લસુંદ્રા, દેવકી, ઉનાઈ, ને દુવા, પંચમહાત્રમાં)

(૧૯) નિકાશ:—બકિં, જવ, બાજરી, ગુવાર, ડાંબર વિગેરે અનાજ, તેલીબીયાં, ફળફુલ, મેવો, પત્થર, ને ધમારતી જાકડાં.

(૨૦) ખનીજ પદાર્થો.

દાંતાની ખાણો અને કાઠિયાવાડના ડુંગરોમાંથી આરસ પત્થર નીકળે છે. પાવાગઢ અને બડાના ડુંગરમાંથી લોહ નીકળે છે, રાજપીપળાના પર્વતો અને ખંભાતમાંથી અકીકના પત્થર નીકળે છે, પંચમહાલમાંથી સીસું નીકળે છે અને મહુડાનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે.

પંચમહાલ, રેવાકાંડા, અને સુરત એજન્સીમાંથી ધમારતી

લાકડાં નીકળે છે.

અમદાવાદ જીલ્લો.

તાલુકા:—ઉત્તર દસ્ક્રોઈ, દક્ષિણ દસ્ક્રોઈ, પ્રાંતિજ, વીરમગામ ધે-
ળકા અને ધંધુકા.

પેટામહાલ:—સાણુંદ, મોડાસા, ને ઘોઘા.

નદીઓ:—સાગરમતિ, હાથમતી, વાત્રક, માગુમ, મેશ્વો, ખારી,
બાદર, ગોમા, નીલકા ઉતાવળી.

આ જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર. અમદાવાદ. ઇ. સ. ૧૪૧૧ નાં
અહમદશાહ બાદશાહે વસાવેલું છે. આખા ગુજરાતની રાજધાનીનું
શહેર અમદાવાદ હોવાથી તેને રાજનગર પણ કહે છે. તેમાં જુમ-
મસીદ, કાંકરીઈ તળાવ, શાહઆલમનો રોજો, દાદાહરીની વાવ,
સ્વામીનારાયણનું મંદીર, શાહીબાગ વિગેરે ઘણી જગ્યાઓ જોવા-
લાયક છે. આ શહેરમાં સુતરાઉ કાપડ વણવાની ઘણી મીસો છે.
અને રેશમી કાપડ પણ જુના વખતથી વણાય છે, અમદાવાદથી
દોલ્લી, અજમેર, કાઠિયાવાડ, અને મુંબાઈ તરફ રેલવે જાય છે.
તેથી વેપારનો લાભ પણ સારો થાય છે.

ઉત્તર દસ્ક્રોઈ તાલુકો.

ગ્રામ:—અમદાવાદ, ઉવારસદ, નરોડાને સરખેજ.

નદીઓ:—સાગરમતી, ખારી,

સ્ટેશનો:—અમદાવાદ, એલીસબ્રીજ, સાગરમતી, કાણુપુર, નરોડા,
સરખેજ ને મોરૈયા.

દક્ષિણ દસ્ક્રોઈ તાલુકો.

ગ્રામ:—વટવા, કુહા, ખારેજ, જેતલપુર, કાસીદ્રા, હિરાપુર.

નદીઓ:—સાગરમતી, ખારી ને મેશ્વો.

સ્ટેશનો:—ખારેજડી અને વિંઝોલ.

કાસીદ્રા અને હીરાપુરમાં ગોળ બહુ સારો થાય છે.

વીરમગામ તાલુકો.

ગામ:—વીરમગામ, ઝોગણ, દેત્રોળ, ગોરૈયા, રામપુર, સીતાપુર, પાટડી, માંડલ, અને ખારાધોડા.

નદી:—નથી, પણ સિદ્ધરાજ જ્યસિંહની મા મીનજદેવીનું અંધાવેલું 'મુન્સર' તળાવ છે.

સ્થેશન:—વીરમગામ, પાટડી, દેત્રોળ, ખારાખેડા, પાટડી અને માંડલ તાલુકદારોનાં ગામ છે. ખારાધોડામાં મીઠું પાકે છે વીરમગામ તાલુકામાં ૩ બહુ પાકે છે.

વીરમગામમાં મામલતદાર અને મુન્સફની કોરટો છે,

ધોળકા તાલુકો.

મહાભારતનું વૈરાટનગર તેજ આ 'ધોળકા' ઘણું પ્રાચીન છે. સૂંઠ, દાડમ અને જમફળ સારા થાય છે પણ ધોળકાના હવાપાણી ખરાબ છે. આ તાલુકાનો ઘણોખરો ભાગ તાલુકદારો (ગરાસીઆ)નો છે.

ગામ:—ધોળકા, બાવળા, ચલોડા, ગાંમડ, બદરખા, વૌઠા.

નદી:—નથી, પણ સિદ્ધરાજ જ્યસિંહની મા મીનજદેવીએ અંધાવેલું 'મલાવ' છે.

સ્થેશન:—ધોળકાને, બાવળા.

વૌઠા ગામ આગળ સાબરમતી વિગેરે સાતે નદીઓનો સંગમ થાય છે. અને દર વરસે કારતકી પૂનમે ભારે મેળો ભરાય છે.

ધોળકામાં મામલતદાર તથા મુન્સફની કોરટો છે.

ધોળકા તાલુકાની પશ્ચિમે નળનામે ખારાપાણીનું તળાવ છે તે ભાગને 'નળકાઠો' કહે છે.

પ્રાંતિજ તાલુકો.

ગામ:—પ્રાંતિજ, મોડાસા, ઝોરાણ, ગાબઠ, ધન્સુરા, ચોમલા ને દહેમાણ;

નદીઓ:—સાબરમતિ, હાથમતિ, વાત્રક, માણુમ, ખારી.

મોડાસા, મહાલમાં કુંગરો અને જંગલો છે.

અમદાવાદના રહેવાસીઓને વધારે પાણી પૂરું પાડવા માટે પહેલાં અહમદસુલતાને હાથમતી ઉપર બંધ બંધાવી તેને સાબરમતીમાં વાળી લીધેલી છે.

ધંધુકા તાલુકો.

નદીઓ—ભાદર, ગોમા, નીલકા ઉતાવળી.

ગામ—ધંધુકા, ઘોલેરા, બરવાળા, રાણપુર, ખસ, ને ગાંધ ધંધુકામાં

મામલતદારની મુન્સિફની તથા કસ્ટમખાતાની ઓફિસો છે.

ઘોલેરા—બંદર છે. તેમાં પાણીની બહુ તંગી વેદની પડે છે.

ખંભાતના અખાતપર છે. અને અહીંથી પુષ્કળ રૂ પરદેશ ચઢે છે.

રાણપુરમાં જીનો અને પડી ગયેલો કિસ્સો છે. ભીમનાથ નીલકા નદીપર આવેલું છે ત્યાં દર શ્રાવણ વહી અમાંસ ઉપર મેળો ભરાય છે.

ઘોઘા:—એ અગાઉના વખતમાં એક નામીયું બંદર હતું, પણ હાલ તે પડી બાગ્યું છે. દરીઓ પાસે હોવાથી ઉનાળાની રૂતમાં ઘોઘાની હવા બહુ સારી રહે છે.

ઘોઘા, સાણંદ અને મોડાસા, એ ત્રણ પેટા મહાલના જીલ્લાજીલ્લા અમલદાર નીમેલા છે તે દરેકને 'મહાલકારી' કહે છે.

મોડાસાજીલ્લો.

આ જીલ્લો મહી અને વાતક નદીઓની વચ્ચે તથા ખંભાત આપણા અમદાવાદ જીલ્લાથી અડધી છે. તેનો મધ્યભાગ ચરોતર કહેવાય છે તે ધણોજ ફળદ્રુપ છે.

નદીઓ:—સાબરમતિ, મહી, વાતક, માજીમ, મેશો, ખારી, શેઠી મહોર.

તાલુકા:—કપડવંજ, ઠાસરા, સાણંદ, નડીઆદ, મહેમદાવાદ, માતર ને ધોરસદ.

જાણવા લાયક સ્થળો.

કપડવંજ:—એમાં કાચ અને સાથુ થાય છે. અને મહોર નદીને કાંઠે છે.

લસુદ્રા:—કપડવંજ તાલુકાનું ગામ છે ત્યાં હિના પાણીના કુંડ છે.

આણંદ:—રેલવે જંકશન છે. અહીંથી ખંભાત ગોધરા, અને રત્નલાગ ટ્રેન જાય છે.

નડીઆદ:—ખેડાજીવાનું મોટું ગામ છે. ત્યાં તમાકુ અને છીંકણી સારી થાય છે.

મહેમદાવાદ—ઇ. સ. ૧૪૭૮ માં મહમુદમેગડાએ વસાવેલું છે.

અહીંથી ખેડે જવાની પાકી સડક છે. ને તે રસ્તામાં મહમુદનો ખંધાવેલો આઠ ઓરડાવાળો ભમરીઓ કુવો છે.

ખેડા—જીવાનું મુખ્ય ગામ છે, તે વાત્રક ને શેદીના સંગમપર છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં:—

ઠાકોર:—ઠાસરા તાલુકાનું તિર્યસ્થળ છે. અને ત્યાં રણછોડરાયનું ભવ્યમંદિર હોવાથી માણેકઠારી પુનેમે મેળો ભરાય છે.

નદીઓ:—ગનારસ, સરસ્વતી, સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, વિશ્વામિત્રી, કરજેલુ, મિંદોળા, પૂર્ણા, અંબિકા, ઔરંગા ને દમણગંગા.

(૧૫) જાત્રાનાં ઠેકાણાં:—અંબાજી, બહુચરાજી શામળાજી, સિદ્ધપુર, દારિકા, વડતાલ, ઠાકોર-જૈનનું પાલીતાણા, અને પારસીનું ઉદવાડા.

વડતાલ:—નડીઆદ તાલુકાનું ગામ છે. ને તેમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદીર છે.

ખેડાજીવાનો મધ્યમામ ચરોતર કહેવાય છે. તેની જમીન કાળી અને રણદુપ હોવાથી ત્યાં બાજરી, ડાંબર, તુવેર, કોદરા, બાવટા, વરીઆળી, જીરૂ તમાકુ ને કેરીઓ પુષ્કળ થાય છે. માજમ નદીમાંથી અકીકના પત્થર નીકળે છે તેને સાફ કરવા ખંભાત

મોકલે છે. ઉસ અને સાજીખાર પુષ્કળ મળે છે જેથી તેના કપડ-
વંજમાં સાબુ બનાવવામાં આવે છે.

પંચમહાલ જીલ્લો.

આ જિલ્લો ખેડા જિલ્લાની પૂર્વે બે વિભાગમાં આવેલો છે. રેવા-
કાંઠા એજન્સીનો થોડો ભાગ તે બે વિભાગને અવગળ રાખે છે.
વરતી લગભગ. ૩ લાખ અને ક્ષેત્રફળ ૧૬૦૦ ચો. મા. નું છે.
આ જિલ્લાની અંદર ગોધરા, કાલોલ, હાલોલ, ઝાલોદ ને દાહોદ એ
પાંચ મહાન આવેલા હોવાથી જિલ્લાનું નામ પણ 'પંચમહાલ' રાખેલું છે.
પર્વત:—પાવાગઢ.

તાલુકા:—ગોધરા, દાહોદ ને કાલોલ.

પેટામહાલ:—ઝાલોદ ને હાલોલ.

સ્ટેશનો:—ગોધરા, દાહોદ, ચાંપાનેર, ડુવા ને જેકાદ.

નદીઓ—નહી ને પાનમ.

પાનમ નદી પાવાગઢના ડુંગરમાંથી નીકળી ઉત્તરમાં વહી મ-
હીને મળે છે.

જાણવાલાયક સ્થળો:—

ગોધરા:—એ જિલ્લાનું મુખ્ય ગામ છે. ને તેમાં 'ગોધરક' નામનું
એક તળાવ છે.

હાલોલ:—મહમુદખેગડાના વખતમાં હાલુર નામના સુયારે આ ગા-
મમાં સુંદર બાગ બનાવ્યો હતો તેના નામપરથી આ ગામનું
નામ હાલોલ પડેલું છે.

દાહોદ:—ઐરંગજેબ બાદશાહની જન્મભૂમિ છે. અહીં જામનામે
જીનું તળાવ છે. આ ગામનું ખરૂં નામ 'દોહદ' છે કાર-
ણકે અહીં ગુજરાત ને માળવા પ્રાંતની હદ આવી રહેલી છે.

ચાંપાનેર:—વનરાજના મંત્રિ ચાંપા વાણિયાએ વસાવેલું આ
ચાંપાનેર હાલ ખડેર છે.

ડુવા:—લસુંદ્રાની માફક ગરમ પાણીના કુંડ છે.

પંચમહાલ જીલ્લામાં બીલની વસ્તી બહુ છે. તેઓ જંગલમાંથી લાખ વીણી વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. પાવાગઢ ઉપર કાળ-કામતાનું દહેડું છે. પંચમહાલ જીલ્લામાં જંગલ ધણાં હોવાથી હવા સારી રહેતી નથી મહાદાના ઝાડ પુરકળ થાય છે ને તે આખા ગુજરાતમાં પૂરાં પડે છે.

મુખ્યપાકઃ—મકાઈ, ડુંગરોમાંથી સીસું, લોખંડ ને મેગેનીઝ નીકળે છે.
ભરૂચ જીલ્લો

આ જીલ્લો ખંભાતનાં આખાત ઉપર અને ખેડાજીલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે. પંચમહાલ કરતાં કંઈક ન્હાનો છે. પણ વસ્તીમાં પંચમહાલની બરાબરી છે.

નદીઓઃ—મહી, ઠાઠર, નર્મદા, કીમ.

પેટામહાલઃ—હાસોટ.

તાલુકાઃ—ભરૂચ, વાગરા, આમોદ, જંપુસ અંકલેશ્વર.

જમીનાના ઠેકાણાંઃ—શુક્લતિર્થ અને ભાડસુત, તથા કમ્પીરવડ.

મહાવાલાયકઃ—

સ્થળો ૧ ભરૂચઃ—જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર નર્મદા નદીના દક્ષિણ કીનારાપર છે પહેલાં અહીં ભૃગુરૂષિનો આશ્રમ હતો જ્યાં ભરૂચ નામ પડેલું છે. ભરૂચના ભાગેવ બ્રાહ્મણો એ ભૃગુરૂષિના છે. શહેરની પૂર્વે બળી રાજ્યે કરેલો યગ અને ભૃગુરૂષિનું દહેડું જોવાલાયક છે.

૨ શુક્લતિર્થઃ—ભરૂચથી ૧૦ માઈલ ઉપર છે. ત્યાં હંકારેશ્વર મહાદેવનું દેહડું છે શુક્લતિર્થની નજીક કમ્પીરવડ છે તે એટલો બધો ફલાયલો છે કે તેની બટ નીચે ૭૦૦૦ માણસનું લશ્કર સહીસલામત રહી શકે.

૩ અંકલેશ્વરઃ—અહીંથી નાંદોદ સુધી નાના માપની રેલવે જાય છે.

ત્યાંથી લાકડાં. વાંસ, મીઠુ, મધને કપાસ અત્રે લાવે છે.

૪ બાડહુત:—મરૂચથી ૮ માઇલ પર આવેલું છે, નર્મદાતીરે છે.

ત્યાં બાડહુતેશ્વર મહાદેવનું મોટું દહેજ છે. ને અધિક બાદર-
રવા માસમાં મોટી જત્રા ભરાય છે,

૫ ટંકારીઆ:—દહેજગામ જંબુસર તાલુકાના બંદર છે.

૬. આમોદમાં ચપ્પુ સારાં બને છે,

૭ લખીગામ ને ૮ લુહારા:—એ વાગરા તાલુકામાં છે ને ત્યાં
પણ જત્રા ભરાય છે.

અંકલેશ્વર અને મરૂચવચ્ચે નર્મદા નદી પર મોટો પુલ છે,
મરૂચમાં રૂની પેદાશ ઘણી છે. ને રેલવે સ્ટેશનો પાસે કપાસ લોદ-
વાના પુષ્કળ કારખાનાં છે.

સુરત જીલ્લો.

આ જીલ્લો ગુજરાતની છેક દક્ષિણે આવેલો છે. મરૂચ જી-
લ્લાથી સહેજ મોટો છે. પણ વરતી તેનાથી બમણી છે. ૧૫૦ વરસ
પર સુરત નામીયું અને વિશાળ બંદર તથા મોટું વેપારી મથક હતું.
નદીઓ:—તાપી, મિંદોળા, દમણગંગા, અંબિકા, પુર્ણી, કીમ.

તાલુકો:—ચોર્લાસી, ઓરપાડ, માંડવી, બારડોલી, જલાલપુર, વલસાડ
ચીખલી, પારડી ડુંગર પારનેરાનો.

પેટામહાલ:—વાલોડ, હવા ખાવાના સ્થળ:—તિથલ, હુમસ, ને હજીરા
જાણવા લાયક સ્થળો.

સુરત:—તાપી નદીને કિનારે મુખ્ય શહેર છે. તેમાં ત્રણ
મીલો છે. રેલમી કાપડ તથા કસબી કામને માટે પ્રખ્યાત છે. ૧૫૦
વરસ પર સુરત નામીયું વિશાળ અને પ્રખ્યાત બંદર તથા મોટું
વેપારી મથક હતું. પણ હમણાં તાપી નદીનું બારું પુરાણ જવાથી
આમમોટો અને વહાલો આવી શકતો નથી. લોકો નાણુક વિચક્ષણ

અને શોષીન છે, સુરતમાં સુતરફેણી અને ખરશી બહુ સારી અને છે,
(નામની દંતકથા શિક્ષકોએ સમજાવવી.)

વલસાડ—બંદર છે. ઇમારતી લાકડાં, અનાજ, ગોળ ને ઈંટો
અહીંથી બહાર ગામ ખાતે મોકલવામાં આવે છે.

બહુધાન:—તાપીને કિનારે માંડવી તાલુકાનું ગામ છે. બાર વર્ષે
સિંહસ્થનું વર્ષ આવે ત્યારે અહીં મોટી જત્રા બરાય છે.

રાંદર:—તાપીને કાંઠે સુરત જિલ્લાનું બહુ જુનું શહેર છે.

ઝોરપાડ:—બંદર છે. ત્યાંથી દોર અને લાકડાં પરદેશ જાય છે.

હજીરા:—તાપીને કિનારે ઝોરપાડ તાલુકાનું હવા ખાવાનું સ્થળ છે.
ગામનું નામ તો 'હડ' છે પણ ત્યાં વોક્સ સાહેબની કબર
[હજીરા] છે તેથી તે હજીરા કહેવાય છે અને ત્યાં દીવાદાંડી છે.

ડુમસ:—સુરતથી ૧૯ માઇલપર સચીન રાજ્યનું ગામ છે. ત્યાં
ઉનાળામાં શ્રીમંતો હવાખાવા આવે છે.

ઉદવાડા:—પારડી, તાલુકાનું ગામ છે. અને પારસીઓનું તિર્થ-
સ્થળ છે.

કુતેચર:—હિંદુઓનું તિર્થ સ્થળ છે,

ધરાસણા:—વલસાડ તાલુકાનું ગામ છે ને ત્યાં મીઠું પાકે છે.

માંડવીની હવા જંગલોને લીધે ખરાબ રહે છે, તાપી નદીમાં
રેલ આવે છે ત્યારે આજુબાજુના ગામડાંમાં બહુ નુકશાન થાય
છે, મુંગાધથી જનારી રેલવે સુરત સ્ટેશને થોભે છે. પુર્વ વિભાગમાં
તાપ્ટીવેલી રેલવે નંદુરગાર તરફ જાય છે તેથી સુરતના વેપારને
લાભ મળે છે.

મુખ્ય નિકાશ:—જુવાર, બાજરી, વાલ, ધઉ, શેરડી.

થાણા જીલ્લો.

આ જિલ્લો સુરત જિલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે તે આખરુ
અમવાદ જિલ્લા જેવડો છે,

બેટા:—સાષ્ટી, અને વસાઇ.

તાલુકા:—ડહાણું, માહિમ, વસઇ, સાષ્ટી, બીમડી, વાડે, શાહપુર
મુરબાડ અને કદયાણુ.

જાણવા લાચક સ્થળો:—

ચાણાં:—આ જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે. સાષ્ટી બેટમાં આવેલું છે.
અને મુંબાઇ પાસે હોવાથી કેટલાક લોકો ત્યાં દરરોજ
આવળ કરે છે.

વાંદરા:—મુંબાઇ અને ચાણાની વચ્ચે આવેલું ચાણા જિલ્લાનું નાકું
છે. અહીં આ તમાકુની બીડો બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

વસઇ:—બેટનું શહેર છે. ત્યાં પાન, શેરડી અને કેળાં થાય છે,

માહિમ:—તાલુકો છે ત્યાંનો હલવો બહુ સારો થાય છે. ૫-૭-૧૯૦૮

કદયાણુ:—ધણું જીનું શહેર છે. ઇ. સ. ની ૧૪ મી સદીમાં
મુસલમાનોએ તેનું નામ ઇસ્લામાબાદ રાખ્યું હતું, અહીંથી
જી-આઇ. પી. રેલવેનો એક ફાટો નાશિક તરફ જાય છે.

બોરીવલી:—સ્ટેશન છે ને ત્યાંથી ૧૫ માઇલ પર કેનેરી સુધી
આવેલી છે તે ધણી જોવાલાયક છે.

ચાણા જિલ્લાના લોકો ગુજરાતીને બદલે મરાઠી ભાષા બોલે
છે. આપણા જિલ્લાઓ કરતાં આ જિલ્લો જુદો પડે છે.
અહીંના બ્રાહ્મણો ગુજરાતી માફક આદીત્ય શ્રીમાળી તથા પંચન
વિગેરે નહિ પણ ચિત્તપાવન અથવા કોકણસ્થ કહેવાય
છે. આ જિલ્લામાં ડાંગર ધણી પાકે છે. ને કિતારા તરફના
તાલુકામાં કેળાં, શેરડી, પાન, આદુ, નાળિયેર વિગેરે થાય
છે. 'આગાશી' માં સુકા કેળાં થાય છે. તેવાં બીજાં
ક્યાંક પણ થતાં નથી.

લાયંદર અને વસાઇ માં આગળ મીઠું પકવવામાં આવે છે.

એન્સી.

ઉપર જણાવી ગયા મુજબ અંગ્રેજ સરકારનાં ખાસસા રાજ્ય [જીલ્લાઓ] સીવાય, તા'ના નીચેના દેશી રાજ્યો (એન્સીને સંસ્થાનો) છે. દરેક એન્સી ઉપર દેખરેખ રાખનાર અંગ્રેજ અમલદાર હોય છે તેને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે. જે એન્સી નાની હોય તો તેને લગતા જીલ્લાના કલેક્ટરને પોલિંગ એજન્ટ તરીકે નીમે છે. એવી નાની એન્સીઓ ખંભાત, સુરત પંચમહાલ વિગેરે છે તેના ઉપરીઓ નજીકના જીલ્લાના કલેક્ટરો છે તે આગળ જણાશે. મોટી એન્સીઓને માટે જુદા પોલિંગ એજન્ટ નીમેલા છે. ને તેમનાપર ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબની દેખરેખ હોય છે.

પોલિટિકલ એજન્ટની ફરજ:—પો. એ. પોતાની એન્સીના રાજ્યને દરેક પ્રકારની મદદ આપે છે. મહોમાંહેના ટંકાઓ પાત્રી સલાહ આપી રાખે છે. રાજ્યની હદ અને રાજકીય ખટપટોને યોગ્ય ન્યાય આપી સુલેહ સાચવે છે. એન્સીના પોલિસ ખાતાની સંભાળ લે છે. અને કોઈ તાલુકદાર બાળકુવર સુકીને મરી જાય તો તાલુકાની સંભાળ રાખે છે, ને કુવરને પાળી ધોષી બજાવી. લાયક ઉમ્મરનો થતાં તેનો તાલુકો તેને પાછો સોંપે છે. તેમજ દેવાદાર થઈ ગયેલા સગ્ગનો તાલુકો પોતાના કબજામાં લેઈ તેને દેવામાંથી મુક્ત કરે છે.

પહેલાં અને ખીજ વર્ગના સંસ્થાનોની બધી સત્તા રાજ્યોના હાથમાં હોય છે. તેઓ પોતાની પ્રજામાં ખુબ ખદલ દેહાતદંકની સગ્ગ તેમજ ગમે તેટલી રકમોનાના લેણદેણના દાવા પણ મુકવે છે. અર્થાત 'રાજ' તરીકેની તમામ સત્તા ભોગવી શકે છે. રાજ્યો રાજ્યના કામની સંભાળ રાખવાને પોતાનાથી ઉતરતા દરજ્જાનો મોટો અમલદાર નીમે છે. તે હીવાન [પ્રધાન]

કે મુખ્ય કારભારી કહેવાય છે. દીવાન રાજઆગા મુજબ રાજમનદ તમામ કામેપર દેખરેખ રાખે છે. અને એજન્સિ તેમજ બીજા રાજઓ સાથે પત્ર વ્યવહાર પણ કરી શકે છે.

ત્રીજા, ચોથા, અને પાંચમાં વર્ગવાળા રાજઓને માજીસ્ટ્રેટ તરીકેને અનુમે ઉતરતી સતા આપેલી હોય છે. ને તેમના કામે ઉપરની અપીલ પોલિટિકલ એજન્ટ સાંભળી શકે છે.

રાજ રાજઓ આસપાસમાં લડે નહિ, પોતાની પ્રજાને કનડે નહિ. અનેક રાજકિય ખટપટોથી દ્વેષ અને વૈરનાં પંજામાં સપડાઈ પહેલાંના વખતની માફક. લડીલડીને ખુવાર અને નહિ. તેને મારેજ એજન્સિઓ ઉપર પોલિટિકલ એજન્ટોના દેખરેખ મુકેલી છે.

પાલણપુર એજન્સિ.

આ એજન્સિ ગુજરાતની ઉતરે અને કચ્છના રણની પૂર્વે આવેલી છે. આપણા અમદાવાદ જીલ્લાથી બમણી મોટી છે, ને તેમાં નાના મોટા રાજ્યો છે. પૂર્વત આરાવલી.

નદીઓ—અનાસ, ને સરસ્વતી.

સંસ્થાનો:—

મુસલમાનના:—પાલણપુર, રાધનપુર. વારાગઈ, ને તેરવાહા.

રજપુતોના—ચરાદ, વાવ, મુઝામ, દેવદરને સાંતલપુર.

કોળીનાં:—ભાભરને કાંકરેજ.

જાણવા લાયક સ્થળો:—

૧ પાલણપુર:—આ એજન્સિનું સૌથી મોટું સંસ્થાન છે. રાજ મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે. રાજધાની પાલણપુરમાં આ એજન્સિનો પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે. તથા વેપારનું મથક છે.

રાધનપુર:—આ એજન્સિનું બીજા નંબરનું રાજ્ય છે રાજ મુસલમાન છે ને તે નવાબ કહેવાય છે. રાજધાની રાધનપુરમાં સુરોખાર નિપજે છે. તથા વેપારનું સ્થળ છે.

સમી અને મુજપુર:—એ રાધનપુર સંસ્થાનના મુખ્ય કર્યા છે અને તેમાં કપાસ સારા થાય છે.

ડીસા:—પાલણપુરથી ૧૮ માઈલપર આવેલું છે અને તેમાં અગ્રેજ લશ્કરની છાવણી છે.

નિકાસ:—અનાજ, સરસીવ, સુરોખાર, તલ, કપાસને ચંપા તથા કેવડાનું અત્તર.

પાલણપુર અને રાવનપુરના રાજાઓને પહેલા વર્ગના અધિકાર અને બાકીનાં સંસ્થાનોદારાઓને યોગ્યતા મુજબ સત્તા આપેલી છે, આ એજન્સિમાં થળ સુવાળના કુદરતી ભાગો આવેલાં છે. જળની જમીનમાં ડાંગર અને કપાસ બહુ સારાં થાય છે.

મહીકાંઠા એજન્સિ.

આ એજન્સિ અમદાવાદ જીલ્લા જેવડી છે. અને ખેડા જીલ્લાની ઉત્તરે આવેલી છે. વસ્તી અમદાવાદ જીલ્લા જેવડી છે અને ખેડા જીલ્લાની ઉત્તરે આવેલી છે, વસ્તી અમદાવાદ જીલ્લાથી અડધી અને લોકો ધોળી તથા બીજા જાતિનાં છે ને જંગલી અવસ્થામાં છે. અને એજન્સિમાં નાનાં મોટાં ૬૩ રાજ્યો આવેલા છે.

પર્વતો:—આબુ ને આરાસુર.

નદીઓ:—સાગરમતી, હાયમતી, વાતક, મેશ્વો ને મહી.

[તર્થ સ્થળો:—અંબાજી, શામળાજી અને ખેડબ્રહ્મા.

મુખ્ય સંસ્થાનો:—મન્ડ, ઘાંતા પોળો માલપુર, માલસા મોહનપુર પેથાપુર, વડાલીને બાલસજા વિગેરે.

જાણવા લાયક સ્થળો:

મંડર:—આ એજન્સિનું સૌથી મોટું સંસ્થાન છે, ને બરૂચ જીલ્લા જેવડું છે. રાજા રોહડ રજપુત છે ને તે મહારાજા કહેવાય છે.

અમનગર:—[હિંમતનગર] એ મંડર રાજ્યના તાબાનું એક શહેર છે. અમદાવાદના અમદાવાદ પાદશાહે મંડરના રાજાને દાખમાં રાખવાને હાયમતી નદીને કિનારે કીલ્લો બંધાવી આ શહેર આજથી ૫૦૦ વરસ ઉપર વસાવ્યું હતું. તેમાં પથરાની ખાણો છે.

દાંતા:—આ સંસ્થાન અંબાજીમાતાનાં દેહરાં અને આરાસુ રના પહાડને લીધે પ્રખ્યાત છે, દહેરાંની આવક રાજ્યમાં જમા થાય છે, રાજ પરમાર રજપૂત છે અને દાંતાના કુંગરમાંથી આરસ પથર નીકળે છે.

પેથાપુર:—નાં હાયલ અને બંદુક વખણાય છે.

મોહનપુર:—તાલુકામાં અખરખની ખાણો છે.

સાદરામાં:—ગરાસીઆના કુંવરોને બચુવા માટે એક તાલુકદાર સ્કુલ છે.

નિકાશ:—ખાજરી, ધડિં, ચણા, મકાઈ, કોદરા તલ, ર, ને લાકડા આ એજન્સિના પોલિટિકલ એજન્ટ સાદરામાં રહે છે, ધડ-રના રાજને પહેલા વર્ગનો અને દાંતા તથા પોળોનાં રાજને બીજા વર્ગનો અખત્યાર આપેલો છે. આ એજન્સિની ધણીખરી જમીન કુંગરાણી તથા જંગલોથી ભરપુર હોવાથી ખેતી બહુ સારી થતી નથી. રેવાકાંઠા એજન્સિ.

આ એજન્સિ ગુજરાતની પૂર્વ અને દક્ષિણે આવેલી છે. મહિ-કાંઠાથી દોઢગણી મોટી છે, તેમાં નાનાં મોટા ૬૨ રાજ્યો છે, ને તે બધાં રેવા (નર્મદા) નદીના કિનારાપર આવેલાં છે જેથી રેવાકાંઠા એજન્સિ નામ પાડેલું છે,

પર્વતો:—રાજપીંપળા, વિંધ્યાચળ; ને સાતપુડા.

નદીઓ:—મહી નર્મદા ને કરજેણ;

મુખ્ય સંસ્થાનો:—રાજપીંપળા, છોટાઉદેપુર, દેવગઢખારીઆ, લુણાવાડા, સુંઢ ને વાડાશીનોર.

રાજપીંપળાનું રાજ્ય સૌથી મોટું છે, તેની રાજધાની નાંદોદ કરજેણ નદીપર આવેલું છે; તેમાં એક હાઇસ્કુલ છે. રાજ ગોહેલ

રજપૂત છે, તે 'મહારાણા' કહેવાય છે. નાદોદયી અંકલેશ્વર અને મીયાગામ રેલવે જાય છે, ને આ રાજ્યમાં ઇમારતી લાકડાં પુષ્કળ થાય છે.

છોટાઉદેપુર—રાજધાની છોટાઉદેપુર છે, રાજા ચૌહાણ રજપૂત છે. તે 'મહારાવળ' કહેવાય છે.

દેવગઢખારીઆ:—રાજધાની દેવગઢ છે. રાજા ચૌહાણ રજપૂત છે. ને તે 'મહારાવળ' કહેવાય છે,

લુણાવાડા:—રાજા સોલંકી રજપૂત છે ને તે મહારાણા કહેવાય છે.

મુઠ્ય:—રાજા પરમાર રજપૂત છે. ને રાજધાની મુઠ્ય છે.

વાડાશિનોર:—રાજધાની વાડાશિનોર છે. રાજા મુસલમાન છે. ને તે 'નવાબ કહેવાય' છે.

નિકાશ:—ડાંગર, ધઉ, મકક, તલ, શેરડી ને ઇમારતી લાકડા, ડુંગરમાંથી અક્રીક, આરસ, સફેદ ને લાલ પથ્થર નિકળે છે. અને વાઘ ચિત્તા, રીંછ વીગેરે ભયંકર જાનવરો રહે છે. બધી જમીન ડુંગરાળી અને ઝાડીયી બરપુર છે.

પંચમાહાલજીલ્લાના કલેક્ટર તે આ એજન્સિના પોલીટિકલ એજન્ટ કહેવાય છે અને તે ગોધરામાં રહે છે.

સુરત એજન્સિ.

આ એજન્સિ સુરત જીલ્લાની અગ્નિકોણમાં લગેલગ છે. વાસદા, ધરમપુર અને સચીન એ ત્રણ રાજ્યો સુરત એજન્સિ તરીકે ઓળખાય છે અને સુરત જીલ્લામાં કલેક્ટર તે આ એજન્સિના પોલીટિકલ એજન્ટ છે.

સંસ્થાના:—વાસદા, ધરમપુર, સચીન ને ડાંગ.

વાસદા:—રાજા સોલંકી રજપૂત છે. અહીંથી બીલીમોરા

જવાની પાછી સડક છે. વાંસદાની ઉત્તરે ૧ માઈલ પર, દેવડી ઉનાઇ, નામે ઉનાપાપાણીનો કુંડ છે—કુંડનું પાણી આખું વરસ ઉત્તું રહે છે પણ જાત્રાને દિવસે નાવા જેવું ઠંડુ થઈ જાય છે. આ કુંડ આગળ ‘ઘિટીશ, ગાયકવાડી અને વાંસદા’ એ ત્રણે રાજ્યોની સરદાર મળે છે. અહીં દર વર્ષની ચૈત્રી પુનમે મેળો ભરાય છે ત્યારે એ ત્રણે રાજ્યનો જાંદોબસત રહે છે.

ધરમપુર:—આ રાજ્ય જુના વખતમાં ‘રાંમનગરનું રાજ્ય’ એ નામથી ઓળખાતું હતું રાજ્ય સિસોદીયા રજપૂત છે, જંગલને લીધે હવા ખરાબ છે. ઇમારતી લાકડાનો વેપાર ચાલે છે. તેમજ ના-અક જવાનો રસ્તો પણ છે.

સચ્ચીન:—રાજ્ય હસખી મુસલમાન છે ને તે નવાખ કહેવાય છે ડાંગ-ડાંગનું રાજ્ય તદ્દન જંગલી પ્રદેશ છે. નેવસ્તી બીસોની છે;

નિકાશ:—ડાંગર, શેરડી, મહુડા, ઇમારતી લાકડાં અને બીલ સોડો પોતાને સાફ હુંગરોપર જુવાર, બાજરી, ઘઉંને બટાટા વાવી ખાય છે.

પંચમહાલ એજન્સિ.

આ એજન્સિ પંચમહાલ જિલ્લાની દક્ષિણે આવેલી છે.

મુખ્ય સંસ્થાન:—નારકોટ છે, રાજ્ય રજપૂત છે. અને તે ઠાકોર કહેવાય છે.

મુખ્ય શહેર:—જાંબુધોડા.

આ સંસ્થાનની દેખરેખ પંચમહાલ જિલ્લાના કલેક્ટર રાખે છે અને ઉપજનો અરધો ભાગ અંગ્રેજ સરકાર લે છે;

નિકાશ:—ફક્ત ઇમારતી લાકડાં.

ખંભાત સંસ્થાન.

આ સંસ્થાન ખેડા જિલ્લાની પશ્ચિમે, ખંભાતના અખાતના ઉત્તરે, મહી અને સાયરમતી નદીની વચ્ચે આવેલું છે.

મુખ્ય શહેર—ખંભાત, ખંભાતના અખાતને કિનારે આવેલું છે. રાજ્ય મોગલ જ્ઞાતના મુસલમાન છે તે તે નવાબ કહેવાય છે. શહેરનું જુનું નામ 'સ્તંભાવતી' છે. પહેલાં તે ઘણું માત-ખર અને સ્મૃદ્ધિવાન શહેર હતું. હાલ ખંભાતથી દરીઓ પાંચ માઇલ દુર છે. અને ઘણોજ વેપાર બંધ પડી ગયો છે. ખંભાતખંદરથી લેવાતી જકાતનો અડધો ભાગ અંગ્રેજ સરકાર લે છે મહી અને સાયરમતીનો કાંપ તેના મુખ આગળ અખાતમાં ઠરવાથી ખંદર પુરાતું જાય છે. જેથી દરિયામાં વેપાર મંદ પડતો જાય છે પરંતુ આણંદ જંગસનથી પેટલાદ થઇ એક ટ્રેન અહીં આવે છે જેથી રેલવે વ્યાપાર અને મુસાફરીની સગવડ ઠીક છે. ખંભાતની સુતરકેણી વખણાય છે. અને 'અડીક' નું કામ ઘણું સારું થતું જણાય છે.

ખેડાજિલ્લાનો કલેક્ટર જે ખંભાત સંસ્થાનનો પોલિટિકલ એજન્ટ છે તે તે ખેડામાં રહે છે.

જવહર સંસ્થાન.

આ સંસ્થાન થાણા જિલ્લાની અંદર કઠારીના આકારે આવે છે. ક્ષેત્ર ૧૭ ૩૦૦ ચો—મૈલ અને વસતી ૧૧ ધાખતી છે. રાજ્ય કોળીની જ્ઞાતનો છે. વાંસદા રાજ્યની માફક તેમાં જંગલો અને ડુંગરો આવેલાં છે. થાણા જિલ્લાના કલેક્ટર તેજ આ સંસ્થાનના પોલિટિકલ એજન્ટ છે.

દમણ અને દીવ.

દમણ—એ શીરંગી (પોર્તુગીઝ) લોકોનું સંસ્થાન સુરત

અને થાણા જીલ્લાની વચ્ચે આવેલું છે. તેમાં ‘નગર હવેલી’ નામનો ખીજો તાલુકો પણ છે તે ધણો ફળદ્રુપ છે, તેની મુખ્ય પેદાશ, ડાંગર, ધઉં ને તમાકુ છે.

દીવ—એ પણ શીરંગી લોકોનો જોડ છે તે કાઠિયાવાડની દક્ષિણે આવેલો છે. ૨ માઈલ લાંબો અને ૨ માઈલ પહોળો છે. તેમાં ૮ ગામ છે. તે સૌમાં દીવ મોટું શહેર છે. ત્યાં સેન્ટ પોલનું દેવળ છે. અને કચ્છકાનું તથા રંગાટી કામ બહુ સારું થાય છે.

દીવ અને દમણનો વહીવટ ચક્રાવવા માટે યુરોપખંડમાંના પોર્ટુગીઝ સરકારે એક ગવર્નર નીમેલો છે.

કાઠિયાવાડ એજન્સિ.

- ૧ કાઠિયાવાડનું ખીજું નામ ‘સૌરાષ્ટ્ર’ અથવા ‘સૌરાઠ’ છે.
- ૨ જુનાગઢ, દીવ, અને કોડીનારનો મુલક આજે પણ ‘સૌરાઠ’ કહેવાય છે.
- ૩ ‘કોડી’ નામના રજપુતો આ ભાગમાં વસતા હતા તે ઉપરથીજ ‘કાઠિયાવાડ’ નામ પડેલું છે.
- ૪ કાઠિયાવાડની ત્રણે બાજુએ દરીઓ અને શક્ત કચ્છના રણવાળા એકજ બાજુએ જમીન હોવાથી કાઠિયાવાડ ‘દ્વિપકલ્પ’ છે.
- ૫ આ દ્વિપકલ્પમાં (૧) ગાયકવાડી, અમરેલી, પ્રાંત ને ઓળા મંડળ, (૨) શીરંગીનું દીવ. (૩) અંગ્રેજી ધંધુકા, તાલુકો અને બોધાં મહાલ. (૪) અને તે ઉપરાંત ૧૯૩ નાનાં મોટા રાજ્યો છે.
- ૬ ભાવનગર, પોરબંદર, ગોંડલ, ધાંગધરા, મોરબી, અને નવાનગર, જુનાગઢ ને જાફરાબાદ એ આઠ પહેલાં વર્ગનાં રાજ્યો છે. વાંકાનેર, પાલિતાણા, ઘોળ, લીંબડી,

રાજકોટ અને વઢવાણ એ છ બીજા વર્ગનાં રાજ્યો છે. અને બાકીના બધાં ત્રીજા, ચોથા, પાંચમાં, છઠ્ઠા, અને સાતમાં વર્ગનાં રાજ્યો છે. તેઓની સત્તા અનુક્રમે ઉતરતી હોય છે.

- ૭ કાઠિયાવાડનાં બધાં રાજ્યોની દેખરેખ માટે મુંબાઈના ગવર્નર તરફથી એક અમલદાર રાજકોટમાં રહે છે તે 'એજન્ટ ટુધી ગવર્નર' કહેવાય છે.

તેમના હાથ નીચે બીજા ચાર અમલદાર છે તેમને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે. આખા કાઠિયાવાડના ચાર ભાગ પાડી દેખ દરેક પો. એ. ના ચાર્જનો અકેકો પ્રાંત આપેલો છે. (૧) હાલાર; (૨) ઝાલાવાડ; (૩) ગોહિલવાડ. (૪) સોરઠ એ ચારે પ્રાંતોના જુદા જુદા પો. એ. છે.

૮ પર્વતો:--ગીર, ગીરનાર. બડો, હાલાર, શેતરુંજી.

૯ નદીઓ:--ભાદર, શેતરુંજી, મચ્છુ વીગેરે.

૧૦ બંદરો:--દારિકા, પોરબંદર, વેરાવળ, દીવ, બ્રહ્મરાખાદ ને ભાવનગર.

૧૧ બેટ:--દીવબેટ, નોરાબેટ, ને શંખોદ્ધાર.

૧૨ તિર્થસ્થળ:--દારિકા, ગીરનાર, ને શંખોદ્ધાર તથા જૈન લોકોનું પાંક્ષીતાણા.

૧૩ લોકો:--સોલંકી, જાડેજી, પરમાર અને કાઠી રજપૂતો તથા મેમણ મીઆંણી વગેરે મુસલમાનો અને બીજી પરચુરણ જાતો.

૧૪ ધંધો:--ખેતી, અતલસ, કીનખાખ, તથા સોનેરી કસબ કામનો અને શુભાખ, કંકુ, મીઠું વગેરે બનાવવાનો.

૧૫ કાઠિયાવાડની અંદર આવેલા અમરેલી પ્રાંત અને ઓખામંડળનું વર્ણન આગળ ગાયકવાડી રાજ્યમાં આવશે.

હાલાર પ્રાંત.

આ પ્રાંત કચ્છના અખાતથી દક્ષિણે અને અરબી સમુદ્રની પૂર્વમાં આવેલો છે. આ પ્રાંત અસલ જન્મ હાલારજીએ જીત્યો હોય તે ઉપરથી તેનું નામ હાલાર પાડેલું છે.

પર્વત બર્ડો અને ચોટીલા. બર્ડોનાં ડુંગરોમાં વાંસ થાય છે. નદીઓ—મચ્છુ, આજી, ઉંદ, અને ગોંડળી.

મુખ્ય સંસ્થાનો—નવાનગર, ગોંડળ, અને મોરબી, એ ત્રણ પહેલા વર્ગનાં તથા વાંકાનેર, ધ્રાણ, અને રાજકોટ, એ ત્રણ બીજા વર્ગનાં છે.

નવાનગરનું રાજ્ય, અમદાવાદ જીલ્લા જેવડું છે પણ વસ્તી તેનાથી વા છે. રાજધાની નવાનગર કંકુ તથા રેશમી અને કસબી ભરત કામને માટે પ્રખ્યાત છે. રાજ્યને જન્મ કહે છે. તેથી નવાનગરને પણ જન્મનગર કહે છે આ રાજ્યની હદમાંથી મોતી નીકળે છે. અને બર્ડો પર્વતમાંથી આરસ તથા લોખંડ નીકળે છે. આ રાજ્યનું ‘ખંભાણીઆ’ ગામ છે. તેમાંથી તાંબુ નીકળે છે. અને લાયા, જોડીઆ, મોટાં બંદરા છે અને ‘ખાલાચડી’ હવા ખાવાનું સ્થળ છે.

ગોંડળ રાજ્ય:—એ ગોંડળી નદીને કાંઠે છે. ખંભાતના રાજ્યથી ત્રણગણું અને વસ્તીમાં બમણું છે. રાજ્ય જડેજ રજપૂત છે. અને તે કાકોર કહેવાય છે રાજધાની ગોંડળમાં બરાણીઆ કોલેજ જેવા જેવી છે. અને આ રાજ્યનું ધોરાજી શહેર મોટું વેપારી મથક છે.

મોરબીનું રાજ્ય—મોરબી મચ્છુ નદીને કાંઠે છે. રાજ્ય જડેજ રજપૂત છે. અને રાજ્ય ખંભાતથી અઢીગણું છે. મચ્છુ નદી પરનો જોલાપુલ જેવા લાયક છે. મોરબીનાં ત્રાંબા પિત્તળનાં

વાસણો બહુ સારા થાય છે. મોરબીથી વવાણીઆ, બંદર સુધી ટ્રામવે છે. વવાણીયા બંદર કચ્છના અખાત ઉપર આવેલું છે.

બીજા વર્ગના રાજ્યોમાં વાંકાનેર અને ધોળ તથા રાજકોટ છે.

રાજકોટ—આજી નદીના કિનારાપર આવેલું છે તેમાં રાજ-કુમાર કોલેજ તથા જ્યુબિલીતુ સંપ્રદાયના જોવા લાયક છે. કાઠિયાવાડના એજંટ ટુધી ગવર્નર અહીં રહે છે. અને શહેરની પશ્ચિમ બાજુએ કાંપ છે.

નિકાશ—ખાજરી, જુવાર, ધાત્રી, ને શેરડી.

ખનીજો—તાંબુ, આરસ, ને લોખંડ.

વાંકાનેર—એ મચ્છુ નદી ઉપર આવેલું છે. નદીના વાંક ઉપર વાંકી બાંધણીતું શહેર હોવાથી તેને 'વાંકુનગર' કે વાંકાનેર કહે છે.

ઝાલાવાડ.

આ પ્રાંત હાલારની પૂર્વે તથા કાઠિયાવાડની ઉત્તરે અને કચ્છના રણની ધણીજ પાસે આવેલો છે. અને આ પ્રાંતમાં ધણાં ખરા સંસ્થાનો ઝાલા રજપુતોનાં હોવાથી તે ઝાલાવાડ કહેવાય છે.

મુખ્ય પર્વત:—ચોટીલો તેમાંથી ભોગાવો અને શુકભાદર વિગેરે નદીઓ નીકળે છે.

મુખ્ય નદીઓ:—શુકભાદર, મચ્છુ, લીંબડીના ભોગાવોને વહવાણનો ભોગાવો.

મુખ્ય સંસ્થાનો.

૧ ધ્રાંગધ્રા.

...

...

પહેલા વર્ગનું.

૨ વઢવાણ } ખીજ વર્ગના
૩ લીંબડી. }

૪ લખતર, સાયલા ને ચુડા, ત્રીજ વર્ગના.

ધ્રાંગધ્રા:—ફલકાનદીને કાંઠે છે તેના રાજને 'રાજ' કહે છે
પહેલાં ધ્રાંગધ્રા રાજની રાજગાદી હજીવદમાં હતી, ધ્રાંગધ્રાના પત્થરે
વખણાય છે.

લીંબડી:—ભોગાવો નદીને કાંઠે છે ત્યાં સોપારી કાતરવાની
સુડીઓ સારી થાય છે.

વઢવાણ:—રેલવે જંકશન છે. શહેરથી ત્રણ મૈલપર કાંપ
છે ઝાલાવાડના પોલિટિકલ એજન્ટ અહીં રહે છે. રેલવે વેપાર સારો
ચાલે છે. અને તાલુકદારોના કુંવરોને બણવાની ગરાસીઆ સ્કુલ છે.

લખતર: ..એતું ખીજું નામ થાન છે ત્યાંનાં માટીનાં વાસણ
બહુ સારાં થાય છે.

ચુડા:—નાં હવાપાણી બહુ સારાં છે. અને લોહાના દેશી કાંટા
બહુ સારા બને છે.

મુળી:—માં સ્વામીનારાયણનું મોટું મંદીર છે.

નિકાશ:—જવ, ધઉં, જુવાર, ને બાજરી.

ગોહિલવાડ.

આ પ્રાંત કાઠિયાવાડના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલો છે અને ગો-
હિલનામના રજપુતોનાં રાજ્યો હોવાથી તેનું નામ ગોહિલવાડ પાડેલું
છે ભાલ. વાળાક, અને ખારાપાટના કુદરતી ભાગ તેમાં આવેલા

જમીન કાળી ને ફળદ્રુપ છે.

વાળાક-ગીર મુખ્ય પર્વત:—વાળાકગીર, તેના ઉત્તર ભાગને

શેત્રુંજી અને દક્ષિણ ભાગને મોરધાર કહે છે શેત્રુંજી ઉપર આવક-
લેકોનાં ઘણાં દેરાસરો છે. તે મોટી જગ્યાઓ ભરાય છે.

મુખ્ય નદીઓ:—શેત્રુંજી, ને ઘેલો કાળુભાર ઘેલો નદી
ગઢડા પાસે થઇને વહે છે તેથી સ્વામીનારાયણના પંથવાળા
તેને ગંગાંતી માફક પવિત્ર માને છે. કાળુભાર નદી ભાવનગર પાસે
દરીઆને મળતાં તેનું મુખ પહોળું થઇ જાય છે. જેથી તેને ભાવ-
નગરની ખાડી પણ કહેવાય છે.

મુખ્ય સંસ્થાનાં.

ભાવનગર:—પહેલાં વર્ગનું.

પાલીતાણા:—બીજા વર્ગનું.

વળા અને જસદણ:—ત્રીજા વર્ગનાં.

ભાવનગર રાજ્ય ગોંડળથી અઢી ગણું છે અને વસ્તી તેનાથી
ત્રણ ગણી છે ! રાજધાની ભાવનગર ઇ. સ. ૧૭૪૧ માં મહારાજા
ભાવસીંહજીએ વસાવ્યું હતું. વેપાર અને વસ્તીમાં આખા કાશ્મિર-
વાડમાં પહેલો નંબર ભોગવતું, મોટું; અને સુંદર શહેર છે. ખંભા-
તના કિનારાપરતું મોટું ખંદર તથા રેલવે સ્ટેશન પણ છે. રાજકર્તા
મહારાજા કહેવાય છે. તેમાં એક મહાવિદ્યાલય (આર્ટસ કોલેજ)
અને એક હાઈસ્કૂલ તથા મીલ પણ છે અને આ રાજ્યની જમીન
કાળી હોવાથી કપાસ બહુ સારો થાય છે.

શીહોર:—ભાવનગર રાજ્યનું એક શહેર છે. તેમાં તાંબા
પિત્તળનાં વાસણો સારા થાય છે.

મહુવા:—અરબી સમુદ્રને કિનારે ખંદર છે. તેમાં હાથીદાંતની
કારીગરી તથા લાકડાનાં રમકડાં સારા થાય છે.

કુંડલા:—એમાં લોહનો સામાન સારો થાય છે.

બઢડા:—સ્વામીનારાયણના ધર્મનું મોટામાં મોટું ધામ છેલો નદી ઉપર છે.

પાલીતાણાનું રાજ્ય:—શેતરૂંજના હુંગરોને લીધે પ્રખ્યાત છે અને જૈન લોકોનું તિર્થસ્થળ છે.

વળા:—પાસે વલ્લભિપુર શહેરનાં ખડેરા છે.

જસદણ:—એ કાઠી દરબારનો મોટો તાલુકો છે.

આ પ્રાંતના પોલીટિકલ એજન્ટ 'સોનગઢ'માં રહે છે.

નકાશ:—ગાજરી, ધડે કપાસ ને શેરડી.

સોરઠ.

આ પ્રાંત કાઠિયાવાડથી દક્ષિણે અને અરબી સમુદ્રની અંદો-અડ આવેલો છે.

મુખ્ય પર્વતો:—ગીરનાર અને ગીર.

ગીરનાર ઉપર અંબાજી, મુરદત્તાત્રય, અને ગોરખનાથ એ હિંદુઓના જાત્રાનાં ઠેકાણાં છે.

નેમનાથ એ શ્રાવક લોકોનું, અને દાતાર એ મુસલમાન લોકોનું જાત્રાનું ઠેકાણું છે.

ગીર એમાં તુળસી સ્થાપના પાણીના કુંડ છે અને જાત્રાનું ઠેકાણું છે. ગીરના જંગલોમાં વાઘ, ચિત્તા વિગેરે જંગલી જનાવરો થાય છે.

મુખ્ય નદીઓ:—ભાદર અને ઓઝત.

ભાદર નદી આખા કાઠિયાવાડની બધી નદીઓ કરતાં મોટી છે અને ધંધુકા તાલુકામાં પાણી તે પ્રસરેલી છે.

મુખ્ય સંસ્થાનો.

જીનાગઢ }
 પોરબંદર } પહેલા વર્ગના
 જાંઘરાબાદ }

માણસા:—ત્રીજા વર્ગનું

જેતપુર:—ચોથા વર્ગનું.

જીનાગઢ:—એ ગીરનારની પશ્ચિમે સુંદર શહેર છે રાજ બાપી કુળનો મુસલમાન છે. ને તે નવાબ કહેવાય છે શહેરની પૂર્વ તરફ જીનો કિલ્લો કે જેને ઉપરકોટ કહે છે તે રાજ્યમહેલ, બહાઉદ્દીન કૉલેજ, અને મકબરો જેવા જેવાં છે, અહીંના નવાબ કાઠિયાવાડના ધણાંખરા રાજાઓ પાસેથી ખંડણી લે છે.

વેરાવળ:—અરબી સમુદ્ર પર મોટું બંદર છે.

પાટણ:—એને પ્રભાસપાટણ કહે છે ત્યાં સોમનાથ મહાદેવનું પ્રસિદ્ધ દહેજું છે.

પોરબંદર—મોટું બંદર છે. શ્રીકૃષ્ણના મિત્ર સુદામાજીનું ત્યાં પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. તેથી તે સુદામાપુરી પણ કહેવાય છે પોરબંદરના પથ્થર અને ધી પરદેશ જાય છે.

જાંઘરાબાદ—મોટું બંદર છે તે મુંગમની દક્ષિણે આવેલા જંજીરા સંસ્થાનના તાબામાં છે. અહીંનું ધી વખણાય છે.

ખાંટવા:—બાબીનો મુસલમાનનો તાલુકો છે.

જેતપુર:—કાઠી દરબારનો મોટો તાલુકો છે.

જેતલસરમાં આ પ્રાંતના પોલિટિકલ એજન્ટ છે.

બગસરા:—એમાં દેશી રંગાટ ને વણાટકામ સાંજેંં થાય છે.

નિકાશ:—બાજરી જીવાર ધડ, ચણા, શેરડી, અને ગીરમાંથી ધી, મધ અને મીણ આવે છે.

ગાયકવાડનું રાજ્ય.

આ રાજ્ય ગુજરાતમાં બધાં દેશી રાજ્યો કરતાં મોટું છે. પરંતુ એક જગ્યામાં નથી ગુજરાતના મધ્ય ઉત્તર ભાગમાં અને કાઠીયાવાડમાં છુંડું છવાયું આવેલું છે. બધા ગાયકવાડી મુલકના અધિપતિ રાજાને ‘ મહારાજા ગાયકવાડ સરકાર ’ કે ‘ શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર ’ ‘ સીયાજીરાવ ’ ગાયકવાડી રાજ્યના રાજા છે. તેમની રાજધાની વડોદરા છે. તેઓ નામદાર ગુજરાતનાં બહુમાં સંસ્થાનો પાસેથી અંગ્રેજ સરકાર ભારતે ખંડણી લે છે; અને અંગ્રેજ સરકાર તરફથી એક અંગ્રેજ ‘ રેસિડેન્ટ ’ મહારાજા ને સલાહ આપવા તથા મદદ કરવા સારૂ રાજધાની વડોદરામાં રહે છે.

આ રાજ્યનો વિસ્તાર ૮૨૦૦ ચો. મૈલ છે. રાજ્યમાં ૩૦૦૦ ગામ છે અને આશરે વીસ લાખ માણસોની વસ્તી છે.

આ રાજ્યની બધી સત્તા શ્રીમંત મહારાજા ‘ શિયાજીરાવ ગાયકવાડ સરકારના હાથમાં છે. તેમના હાથ નીચે રાજકારભાર ચલાવવાને માટે દિવાન કે પ્રધાન નીમેલા છે. દિવાન સાહેબ રાજ્યનાં સઘળાં ખાતાઓ ઉપર દેખરેખ રાખે છે આખા રાજ્યના ચાલુ પ્રાંત (જિલ્લા) ઠરાવ્યા છે. અને અંગ્રેજ સરકારના ખાલસા રાજ્યની માફક દરેક પ્રાંતમાં મહેસુલ ઉધરાવવા માટે મુખ્યા, ન્યાય કરનાર જડજ, મુલેહ સાચવનાર પોલીસમુખ્યા, દવાખાના માટે સિવિલસરજન કેળવણી ખાતાના ઇન્સપેક્ટરો, એ મુખ્ય અમલદારો નીમેલા હોય છે.

પ્રાંતનો મુખ્યો તે આપણા જિલ્લાના કલેક્ટરની બરાબર, પ્રાંતને દરેક મહાલનો વહિવટદાર તે મામલતદારની બરાબર અને મામડા

તલારી તથા મુખી હોય છે. પ્રાંતના મુખ્યાઓના ઉપરીને સરમુખી કહે છે. તેનો દરજ્જો કમિશનરના જેવો હોય છે, અને તે આખા રાજ્યના વસુલાત ખાતાની સંભાળ રાખે છે. આખા રાજ્યની મુખ્ય અદાલત વડોદરામાં છે તેને વરીષ્ટ કોર્ટ કહે છે અને તેના અધિકારીઓ સરન્યાયાધીશ કહેવાય છે.

નામદાર ગાયકવાડ સરકારે પોતાની પ્રજાની આપાદાની દિન પ્રતિદિન વધારવાને માટે સખ્ત પ્રયાસો કરે છે. તેમણે આખા રાજ્યમાં 'ફરજિયાત' કેળવણીની પ્રથા દાખલ કરી છે. બહુનાર વિદ્યાર્થીઓની કંઈ પણ શી લેવામાં આવતી નથી. મોટાં શહેરોમાં હાઇસ્કૂલો અને હુન્નરશાળાઓ કાઢી અનેક બાળકોને તેનો મફત લાભ આપે છે. વળી સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તેમણે પોતાની રૈયત સ્વરાજ્યનો હક્ક આપ્યો છે.

વડોદરા પ્રાંત, કડી પ્રાંત, નવસારી પ્રાંત અને અમરેલી પ્રાંત એમ આખા રાજ્યના ચાર વિભાગ કરેલા છે.

વડોદરા પ્રાંત.

આ પ્રાંત ભરૂચ જિલ્લાની પૂર્વે અને ખેડા તથા પંચમહાલ જિલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે.

નદીઓ—નર્મદા, મહી, વિશ્વામિત્રી, ને ઢાંદર.

શહેરો—વડોદરા, ડભોઇ, પેટલાદ, સોજિત્રા, ચાણોદ વિગેરે.

વડોદરા—આ પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર આવેલું છે. ભપકાળંધ અને બળ્ય મકાનો શહેરની શોભામાં વધારો કરે છે. ગાયકવાડ સરકારનો રાજમહેલ 'લક્ષ્મીવિલાસ' અને 'કલાલવન' નામની હુન્નરશાળા જેવા લાયક છે. વડોદરાનો

હુન્નર ઉધાગ દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે. દશ મેત્ર ઉપરથી નળ લાવી શહેરમાં પાણી પુરું પાડ્યું છે.

ડભોધ—આ શહેરનો કિલ્લો જોવા લાયક છે.

પેટલાદ અને સોજીત્રામાં દેશી કાપડ સાઈ થાય છે.

આણેદઃ—નર્મદા (રેવા) નદીને કાંઠે તિર્થસ્થળ છે.

આ પ્રાંતની જમીન સપાટ છે પહાડો અને ડુંગરો જોવામાં આવતા નથી. ઇક્ત પૂર્વ ભાગમાં છુટા છવાયા ડુંગરા છે બોમ્બેબરોડા રેલવેથી આ પ્રાંતની મુસાફરીની અને વેપારની સગવડ સારી છે.

નિકાશ—અનાજ, તમાકુ, તુવેર ને કંઠોળ.

કડી પ્રાંત.

આ પ્રાંત અમદાવાદ જીલ્લાના ઉત્તર ભાગમાં આવેલો છે.

નદીઓ:—સરસ્વતી, સાબરમતી, ને વાતક.

શહેરો:—પાટણ, કડી, સિદ્ધપુર, વિસનગર, વગડનગર મહેસાણા મોઢેરા ને વિજયપુર.

પાટણ:—કડી પ્રાંતનું સૌથી મોટું ને પુરાણું શહેર છે. વન-રાજ ચાવડાનું વસાવેલું અહિલપુર પાટણ તે આજ પાટણનાં પટોળાં ને માટીના વાસણો વખણાય છે.

કડીના:—બળદો વખણાય છે.

સિદ્ધપુર:—સરસ્તીને તીરે હિંદુઓનું તિર્થ સ્થળ છે અને આસ્તિક હિંદુઓ અહીં માતૃશ્રાદ્ધ કરાવી આપણી માતાઓ સ્વર્ગે ગઈ એમ માની આનંદ પામે છે. રૂદ્રમાળનું ખડેર અહીં છે.

વિસનગરનાં-તાંબા પિત્તળનાં વાસણોને હજીદર વખણાય છે. વડનગર:—નાં વાજીત્રો સારાં થાય છે.

મહેસાણા:—રેલવે જંકશન છે.

મોઢેરા:—મા લોહાના કામ સારાં થાય છે અને કર્ણાસાગર તળાવ જોવા લાયક છે.

વિજયપુર:—માં અફીણુ સાઈ થાય છે.

આં પ્રાંત ગાયકવાડી રાજ્યના ચારે પ્રાંતોમાં સૌથી મોટો છે. થળ ચુંવાળ, અને વઢીઆરના કુદરતી વિભાગો આ પ્રાંતમાં આવેલા છે અને તેના બધા મહાલોમાં રેલવે હોવાથી મુસાફરી અને વેપારી અનુકૂળતા સારી છે,

નવસારી પ્રાંત.

નદીઓ તાપી, પૂર્ણા, ને અંબિકા.

શહેરો નવસારી. ગણદેવી, બીલીમોરા, વ્યારાને સોનગઢ.

નવસારી—આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે. આપણા દેશમાં આવવાને માટે પારસી લોકો પહેલ પહેલાં અહીં ઉતર્યા હતાં જેથી હાલ પણ ત્યાં પારસીઓની વસ્તી વધારે છે.

ગણદેવી—તે ગાળ વખણાય છે. અહીં તથા નવસારી મહાલમાં શેરડી, આંબા, અન્નાસ, ફણસ, વિગેરે મેવો પુષ્કળ થાય છે.

બીલીમોરા—એક નાનકડું બંદર છે.

વ્યારા ને સોનગઢમાં ગાયકવાડ સરકારે વસતિશુદ્ધશાળાઓ (બોડીંગ સ્કુલો) હલકી જાતિના લોકોને માટે કાઢેલી છે. અને ત્યાં તેમને મફત શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

વળી આ વ્યારાને સોનગઢ મહાલ જંગલમાં હોહાથી મહુંડા અને ધમારતી લાકડાં સારાં થાય છે. અને મુંબાઇ જતી રેલવે સિવાય ટાપ્ટીવેલી રેલવે આ મહાલો આગળ થઇને જાય છે જેથી વેપારને લાભ થાય.

અમરેલી પ્રાંત.

કાઠિયાવાડની અંદર ગાયકવાડ સરકારનો જે છુટો જવાડો મુલક છે તેનો આ અમરેલી પ્રાંત બનાવ્યો છે.

નદીઓ:—શેત્રંગ, સોમત, ને શીંગવડો.

મુખ્ય મહાલ:—અમરેલી, ધારી, કોડીનાર, દામનગર ને ઓખામંડળ.

મુખ્ય શહેરો:—અમરેલી, ધારી, કોડીનાર, દામનગર કારિકા અને શંખોદ્ધાર વિગેરે.

અમરેલીનું વણાટ કામ તથા રંગાટકામ સાફ થાય છે ધારીમાં ગાયકવાડ સરકારની લશ્કરી છાવણી છે.

ધારીકાં—પ્રાચીન કાળનું ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું મહાન લીલા ક્ષેત્ર છે હાલ હિંદુઓનું તિર્થસ્થળ છે ને ત્યાં રણછોડજીનું મોડું ધામ છે.

શંખોદ્ધાર:—કચ્છનાં અખાતમાં બેઠ છે અને હિંદુઓનું તિર્થ સ્થળ છે.

ખીજડીઆથી અમરેલી અને ધારી સુધી નવી રેલવે થઈ છે.

નિકાશ, જુવાર, બાજરી, શેરડી ને કપાસ.

નદીઓનાં મૂળ.

આબુ પર્વતમાંથી નીકળતી નદીઓ.

બનાસ, સરસ્વતી, સાબરમતિ, હાથમતિને વાતક વિગેરે.

સાતપુડા પર્વતમાંથી:—તાપી, નર્મદા અંબિકા વિગેરે.

માળવાના ડુંગરોમાંથી:—મહી નદી.

રાજપીપળાના ડુંગરોમાંથી:—વિશ્વામિત્રીને ઢાઢર-

શેત્રુંજીમાંથી:—અગડ ને શેત્રુંજી.

ચોટીલામાંથી:—ભોગાવો, બાઢર, ઉતાવળી મચ્છુ, ને ઘેઘો.

પાવાગઢના ડુંગરમાંથી:—ઢાઢર નદી નીકળે છે.

નદીઓનાં મુખ.

કુચ્છનારણને મળનારી નદીઓ.

અનાસ, સરસ્વતી, હલકુ, મચ્છુ, બાંબણુ વિગેરે.

કુચ્છના અખાતને મળનારી.

ઉડ, રંગમતી, રમાવતી, વિગેરે.

ખંભાતના અખાતને મળનારી.

સાખરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, ઢાઢર, અંબિકા, પૃથ્વી,
ઔરંગા દમણગંગા વિગેરે.

અરબી સમુદ્રને મળનારી.

બાઢર, શીંગવડો, રૂપેણુ વિગેરે.

બે નામના ગામો.

હાહીઆવાડ=સૌરાષ્ટ્ર, સૌરાઢ.

શેત્રુંજી=સિદ્ધાચલ.

વઢવાણુ=વર્ધમાનપુરી.

જામનગર=નવાનગર.

પોરબંઢર=સુદામાપુરી,

અમદાવાદ=રાજનગર.

ભરૂચ=અગુકુચ્છ.

નર્મદા=રેવાજી,

પાવાગઢ=પવનમઢ.

પ્રભાસપાટણુ=સોમનાથપાટણુ.

નકશામાં પુછવાના કક્કવાર સ્થળો.

અમદાવાદ,	ચીખલી	ધોરાજી	ભાદર
અંકલેશ્વર	ચોરવડોદરા	ધ્રોળ	ભીમનાથ
અમનગર	ચોટીલા	ધોલેરા	ભરૂચ
ઔરંગા.	ચાણોદ	ધાંગઘા	મોરબી
અંબીકા	છોટાઉદેપુર	ધંધુકા	મુળી
આમોદ	જામનગર	ધોળકા	મચ્છુ
આંખલી આળા	જુનાગઢ	ધરમપુર	માણસા
સાણંદ	જાફરાબાદ	નર્મદા	માતર
આમુ	જાંબુધોડા	નડીઆદ	મહી
અરબી સમુદ્ર	જાંબુસર	નવાનગર	માંડવી
ઇડર	જાલોદ	નવસારી	માંગરોલ
ઉમરેઠ	ઝીંઝુવાડા	નાંદોદ	મહેમદાવાદ
ઔરપાડ	ઝાલાવાડ	પ્રાંતિજ	મેઘો
કપડવંજ	ટંકારીઆ	પાટડી	રાજકોટ
કડી	ઠાસરા	પાલીતાણા	રાણપુર
કલોલ	ડીસા	પાલણપુર	રાધનપુર
કાંકરેજ	ડાંકર	પાટણ	રેવાજી
ખંભાત	ડભોઇ	પારનેરા	રાજનગર
ખારાધોડા	દાદર	પારબર	રાંદેર
ખેડા	તાપી	ફલકું	હુણવાડા
ખંભાળીઆ	તુળસીરયામ	બારડોલી	લીંબડી
ગણદેવી	થરાદ	બનાસ	લખતર
ગોધરા	દારિકાં	ખીલીમોરા	લાડી
ગોંડલ	દીવ	બડો	વડોદરા
ગિરનાર	દાંતા	બગસરા	વિશ્વામિત્રી
ધોધા	દમણ	બારીઆ	વાડાસીનોર
ધોડાસર	દેવગઢ	ખીલખા	વિસનગર
ચાંપાનેર	દાહોદ	ભાવનગર	

વીરમગામ	શેત્રુંજી	સિદ્ધપુર	હાથમતી
વલસાડ	શીહાર	સાદરા	હાંસોત્ર
વાંકાનેર	સાખરમતી	સુધગામ	હાલોલ
વેરાવળ	સરસ્વતી	સુરત	હાલાર
શેરાધ	સાતપુડા	સુન્ય	હલવદ
શેઢી	સાણંદ	સચીન	

ત્રીજા ધોરણને ઉપયોગી કોષ્ટકો.

૧ સાધારણ તોલનું કોષ્ટક.

૪૧૧ પૈસાભાર=૧ અધોળ.

૨૧૧ રા. ભાર=૧ અધોળ.

૨ અધોળ=૧ નવટાંક.

૨ નવટાંક=૧ પાશેર.

૨ પાશેર=અચ્છેર.

૪ પાશેર=શેર,

૧૦ શેર=૧ તોલુ.

૪૦ શેર=૧ મણુ.

૫ મણુ=૧ કોથળો.

૬૧૧ મણુનો=૧ પલ્લો.

૧૨ મણુ=૧ માણી.

૧૬ મણુ=૧ કળશી.

૨૦ મણુ=૧ ખાંડી.

૩૦ મણુ=૧ ગાલ્લી.

૩૨ મણુ=૧ બેડીકું.

૫૦ મણુ=૧ મુંડો.

૨ સોનારૂપાના તોલનું કોષ્ટક.

૧ ચોખાભાર=૧ રતી.

૩ રતી=૧ વાલ.

૧૬ વાલ=૧ ગદિઆણો.

૨ ગદિ=૧ તોલો.

૯૬ રતિ=૧ તોલો.

૩૨ વાલ=૧ તોલો.

૧૨ માસા=૧ તોલો.

૮ રતિ=૧ માસો.

૩ વિભાગમાં ચાલતા નાણાનું.

૪ કાર્ધિંગ=૧ પેની.

૧૨ પેની=૧ શીલીંગ.

૨૦ શીલીંગ=૧ પૌંડ

૨૧ શીલીંગ=૧ ગીની.

૫ શીલીંગ=૧ કૌન.

૪ કૌન=૧ પૌંડ.

૪ લીલાવતી પ્રમાણે અંતર ભરવાનું કોષ્ટક.

- ૮ આઠાગળ=૧ આંગળ.
૪ આંગળ=૧ મૂઠી.
૪ મૂઠી=૧ વેંત.
૨ વેંત=૧ હાથ.
૪ હાથ=૧ દંડ,
૨૦૦૦ દંડ=૧ ગાક. (કોશ).
૪ ગાક=૧ યોજન. (જોજન).

૫ અંતર માપવાનું:

- ૧૨ ઇંચ=૧ કુટ.
૩ કુટ=૧ વાર. (યાદ).
૧૧ ગળ=૧ વાર.
૧ ઇંચ=૧ તસુ. (લગભગ).
૬ લુગડાં લાકડા માપવાનું.
૨ આંગળ=૧ તસુ.

- ૨૪ તસુ=૧ ગળ.
૧૧ ગળ=૧ વાર.
૩૬ તસુ=૧ વાર.
૭૨ આંગળ=૧ વાર.
૧ તસુ=૧ ઇંચ. (લગભગ).

૭ અંતર માપવાનું.

- ૩ બાર્લીકાન્સે=૧ ઇંચ.

- ૧૨ ઇંચ=૧ કુટ.
૩ કુટ=૧ યાર્ડ.
૫૫ યાર્ડ=૧ પોલ.
૪૦ પોલ=૧ ફર્લોંગ.
૮ ફર્લોંગ=૧ મૈલ.
૩ માઈલ=૧ લીંગ.
૫૨૮૦ કુટ=૧ માઈલ,
૧૭૬૦ યાર્ડ=૧ માઈલ.

૮ (કાગળ લેવામાં)

- ૨૪ તાવ=૧ ધા. (દસ્તો).
૨૦ ધા=૧ રીમ.
૯ ગણતરીથી લેવાની ચીજો.
૧૨ નંગ=૧ ડઝન.
૧૨ ડઝન=૧ ટ્રોસ.
૨૦ નંગ=કોડી.

કાળદર્શક ઇંગ્રેજી.

- ૬૦ સેકન્ડે=૧ મિનિટ.
૬૦ મિનિટ=૧ (કલાક).
૨૪ (કલાક)=૧ દિવસ.
૭ દિવસ=૧ અઠવાડિયું.
૪ અઠવાડિયાં=૧ માસ.
૧૨ માસ=૧ વરસ.
૩૬૫ દિવસ=૧ સૌર વર્ષ.

કાળદર્શક ગુજરાતી.

૬૦ વિપળ=૧ પળ.

૬૦ પળ=૧ ઘડી.

૧૭૧ ઘડી=૧ પહોર.

૮ પહોર=૧ રાત્રિ દિવસ.

૧૭ દિવસ=૧ અઠવાડિયું.

૩૫ તિથી=૧ પખવાડીયાં.

૩૦ દિવસ અગર
૨૫૧ દિવસનો } =૧ ચંદ્રમાસ૧૨ ચંદ્રમાસ અં
૩૫૪ દિવસ. } =૧ ચંદ્રવર્ષ.

ઇંગ્રેજ ચોરસમાપ.

૧૪૪ ચોરસ ઇંચ=૧ ચોરસ ફુટ.

૯ ચોરસ ફુટ=૧ ચોરસ યાર્ડ.

૩૦૧ ચો. યાર્ડ=૧ પર્ય (પોલ).

૪૦ પોલ=૧ રૂડ.

૪ રૂડ=૧ એકર.

ઇંગ્રેજ મહિના (દિવસ સાથે).

૧ જાન્યુઆરિ ૩૧

૨ ફેબ્રુઆરી ૨૮

૩ માર્ચ ૩૧

૪ એપ્રિલ ૩૦

૫ મે ૩૧

૬ જુન ૩૦

૭ જુલાઈ ૩૧

૮ અગષ્ટ ૩૧

૯ સપ્ટેમ્બર ૩૦

૧૦ ઓક્ટોબર ૩૧

૧૧ નવેમ્બર ૩૦

૧૨ ડીસેમ્બર ૩૧

ચોપાદ.

“ ચાર છ નવ અગિઆરમાં

તેના તો દિન ત્રીસ;

અવરે એકત્રીસ છે,

બીજે અઠ્ઠાવીસ.

ચલ્યુ ચોથા વરસનો,

બીજે જે બોલાય;

તે તો આગણત્રીસનો,

ગણતાં એમ ગણાય.

પણ સંકાના વરસમાં,

અઠ્ઠાવીસ ગણાય;

દર ચોથા સૈકા વિશે,

આગણત્રીસ ગણાય.” +

આનાના દોકડાની ખાત.

૦૧ આનાનો ૧૧૧ દોકડાને ૧ બદામ

૦૧૧ આનાના ૩ દોકડાને ૨ બદામ

૦૧૧૧ આનાના ૪૪૪ દોકડાને ૩ બદામ

+ આ કવિતાનો ભાવાર્થ શિક્ષકોએ બાળકોના મગજમાં સારીરીતે ઠસાવવો

- ૧ આનાના-૬૧ દોઢડા.
- ૨ આનાના-૧૨૧ દોઢડા.
- ૩ આનાના-૧૮૧૧ દોઢડા.
- ૪ આનાના-૨૫ દોઢડા.
- ૫ આનાના-૩૧૧ દોઢડા.
- ૬ આનાના-૩૭૧૧ દોઢડા.
- ૭ આનાના-૪૩૧૧૧ દોઢડા.
- ૮ આનાના-૫૦ દોઢડા.
- ૯ આનાના-૫૬૧ દોઢડા.
- ૧૦ આનાના-૬૨૧૧ દોઢડા.
- ૧૧ આનાના-૬૮૧૧૧ દોઢડા.
- ૧૨ આનાના-૭૫ દોઢડા.
- ૧૩ આનાના-૮૧૧ દોઢડા.
- ૧૪ આનાના-૮૭૧૧ દોઢડા.
- ૧૫ આનાના-૯૩૧૧૧ દોઢડા.
- ૧૬ આનાના-૧૦૦ દોઢડા.

૩૫૧૧ આનાનાની ધાત.

- ૪ આનાનો-૦૧ રૂ.
- ૮ આનાનો-૦૧૧ રૂ.
- ૧૨ આનાનો-૦૧૧૧ રૂ.
- ૧૬ આનાનો-૧ રૂ.
- ૨૦ આનાનો-૧૧ રૂ.

- ૨૪ આનાનો-૧૧૧ રૂ.
- ૨૮ આનાના-૧૧૧૧ રૂ.
- ૩૨ આનાના-૨ રૂ.
- ૩૬ આનાના-૨૧ રૂ.
- ૪૦ આનાના-૨૧૧ રૂ.
- ૪૪ આનાના-૨૧૧૧ રૂ.
- ૪૮ આનાના-૩ રૂ.
- ૫૨ આનાના ૩૧ રૂ.
- ૫૬ આનાના-૩૧૧ રૂ.
- ૬૦ આનાના-૩૧૧૧ રૂ.
- ૬૪ આનાનો-૪ રૂ.
- ૬૮ આનાના-૪૧ રૂ.
- ૭૨ આનાના-૪૧૧ રૂ.
- ૭૬ આનાના-૪૧૧૧ રૂ.
- ૮૦ આનાના-૫ રૂ.
- ૮૪ આનાના-૫૧ રૂ.
- ૮૮ આનાના-૫૧૧ રૂ.
- ૯૨ આનાના-૫૧૧૧ રૂ.
- ૯૬ આનાના-૬ રૂ.
- ૧૦૦ આનાના-૬૧ રૂ.

ઉપરના કોષ્ટકો અને ધાતો ઉપરાંત શિક્ષકોએ નવા નવા સવાલો ઉચ્ચતરી કાઢી વિદ્યાર્થીઓને પૂછી લેખાનો મહાવરો કરાવવો દેશી હિસાબ, મુખ્યગણિત, લેખાં ભાગ વિગેરે પુસ્તકોમાં પલાખાં અને લેખાંના પુષ્કળ મનોમત્તો આપેલાં હોવાથી અત્રે લેખાં લખવાની આવશ્યકતા લાગતી નથી.

લેખક.

ત્રીજી ચોપડી ભાગ ૩.

ધોરણ ત્રીજાના પદાર્થ પાઠ.

સાહિત્ય:-અરધ, પાણી, રેતી, વહેર, દેવતા, તપેલી, રૂ, કાચના આલા, ખુચવાળી શીશી, ભૂંગળી.

આશંભ પ્રશ્ન.

સ૦ પાણીની ધાર કરવાથી શું થાય છે ?

જ૦ રેસો થઇ ઢળતી જગામાં વહી જાય છે.

સ૦ પાણીસેતું બનેલું છે ? જ૦ રજકણોનું

સ૦ પદાર્થો શેના બનેલા હોય છે ? જ૦ રજકણોના.

સ૦ પાણીમાં ક્યા ક્યા ગુણ હોય છે ?

જ૦ ગરમી સમાવવાના, સપાટી સરખી રાખવાના, ગળાડિ પદાર્થોને ઓગાળવા તથા સ્વચ્છ કરવાના, અને પ્રાણીઓને પોષવાના તથા તમામ અનાજ અને વનસ્પતિ ડિગાડવાના.

પાણી છુટાં છુટાં રજકણોનું બનેલું છે.

લાકડાનો વહેર, રેતી, વથા પાણી જેવા પ્રવાહી પદાર્થો વિગેરે માં આંગળી ધોંચીએ તો પેસી શકે છે. એટલે તેનાં રજકણો છુટાં પડી ખસી જાય છે તેમ પાણીમાં પણ આંગળી ધાલવાથી તેનાં રજકણો છુટાં પડી આંગળી ભીની થાય. લોટ, વહેરને રેતીનાં રજકણોને આપણે જોઇ શકતાં નથી. ચોમાસાના દિવસોમાં વરસાદની જીણી ફરફર પડે છે તે પાણીનાં રજકણો કહેવાય છે અને તેજ રજકણોનું પાણી બનેલું છે.

પાણી શી રીતે બને છે.

ચુલા ઉપર પાણીની તપેલી મુકી નીચે બડકો કરતાં તેમાં પાણી ધીરે ધીરે વરાળ થઈ ઉડી જાય છે. તેજ પાણી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ રૂપે પાછું પડે છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર કુવા તળાઓ, સરોવરો, નદીઓ, સમુદ્રો અને મહાસાગરોનાં પાણી ઉનાળાની ગરમીથી વરાળ થઈ આકાશમાં ઉડી જઈ તેનાં વાદળાં બંધાય છે ને તે વાદળમાંથી વરસાદ રૂપે પાણી જમીન ઉપર પાછું પડે છે,

પાણી જમીન ઉપર પડ્યા પછી સું થાય છે ?

વરસાદરૂપે પાણી જમીન ઉપર પડવાથી રસ્તાઓ અને ખેતરો બરાબ જાય છે, ઉંચી જગાએથી પાણી નીચી જગાએ વહી જવાનાં બેગા થઈ નદીમાં આવે છે. અને નદીનાં પાણી દરીઆમાં જઈ સમાય છે. એવી રીતે કુવા, તળાવ નદીઓ, અને સરોવરમાં પાણી સમાય છે, વળી કેટલુંક પાણી જમીનમાં ઉતરી જાય છે. તે પાણી કુવા ખોદાવતી વખત ધુટતા ઝરણો મારફતે કુવાઓ અને વાડીઓમાં આવે છે.

પાણીનાં ત્રણ રૂપ (૧) ધન (૨) પ્રવાહી અને [૩] વાયુ રૂપ એ ત્રણ સ્થિતિ પાણીની છે.

(૧) બરફને ખુલ્લો રાખવાથી તરતજ પીગળી જાય છે ને તેમાંથી શક્ત પાણીજ નીકળે છે તે પરથી જણાય છે કે માટી પથ્થર વિગેરે ધન પદાર્થોના વર્ગને જે બરફ તે પાણીનોજ બનેલો છે, માટે બરફને લીધે પાણી ધનરૂપ કહી શકાય.

(૨) પાણીનો જમીન ઉપર નાનો મોટો પ્રવાહ (રેસો) ચાલે છે જેથી તેને પ્રવાહી રૂપમાં પણ ગણી શકાય.

(૩) પાણીને ગરમી લાગવાથી તેની વરાળ બને છે. તેનામાં વાયુની

માફક સંકોચવાનો, ફેલાઈ જવાનો અને કુચ્છવાનો ગુણ છે. માટે વરાળને લીધે પાણીને વાયુરૂપમાં પણ ગણી શકાય.

પાણીની જીદી જીદી અવસ્થા.

(૧) ઘણી ઠંડીથી પાણી બંધાઈને ઘણુંજ ઠંડું તથા સખત બને છે ત્યારે તે બરફ કહેવાય છે, ઠંડા દેશોમાં નદીઓ અને સરો-વરોનાં પાણી ઠંડીની બની બાઝી જાય છે કે તેનાપર માણસ ઢોર અને ગાડીઓ ચાલી શકે છે.

[૨] વરસાદનાં ફેરાં વાદળોમાંથી પડતા ઠરી જઈ બહુ કઠણ બને છે. અને કાંકરાની માફક નીચે પડે છે તે કરા કહેવાય છે.

(૩) ઠંડા દેશોમાં વરસાદ કરાની માફક એકદમ ઘટને કઠણ થવાને બદલે તેની ૩ જેવી પોચી અને સફેદ કરચો વરસાદથી જ-મીન અને ઝાડપાન છવાઈ જઈ બધું ધોળું ધોળું દેખાય છે તે હીમ કહેવાય છે.

(૪) સૂર્યના કિરણોની ગરમીથી તળાવો, નદીઓ અને મહા સાગરોનાં પાણી ગરમ થઈ વરાળરૂપે આકાશમાં ચઢે છે, ત્યાં એના વાદળો બંધાય છે ને તેમાંથી વરસાદ પડે છે.

(૫) કોઈ કોઈવાર વરાળ ઠરી જવાથી તેનાં પાણીનાં ટીપા બંધાઈ ઝાડ પાન અને ઘાસ ઉપર ઠરી ગયેલા દેખાય છે, તે 'ઝાકળ' કહેવાય છે.

આ ઉપરથી જણી શકાય છે કે બરફ, કરા, હીમ, વરાળ અને ઝાકળ એ બધી પાણીની જીદી જીદી અવસ્થાઓજ છે.

પાણીનો ઉપયોગ.

વરસાદના પાણીથી તમામ જાતના અનાજ અને ઘાસ વિગેરે

પાકે છે, નદી, કુવા અને તળાવનાં પાણી માણસોને પીવા તથા નાહવા
ધોવા અને ખેતીના ઉપયોગમાં આવે છે. પાણી એ તમામ પ્રાણી-
માત્રના જીવનનો આધાર છે ! દરીઆનાં ખારાં પાણી મીઠું પક-
વવાના કામમાં આવે છે.

દોહરા.

વરાળ, ઝાડળ, બરફ, ને કરા કુમસ, અદ્વિત;
કીરતારે કેવાં રચ્યાં, નીર તણા એ રૂપ,
ધોર ઘટા આકાશથી, મેઘવૃષ્ટિ^૧ જે થાય;
સિંધુ^૨ સરિતાને કુવા; સહુ જળમય^૩ થઇ જાય. ૨
મેઘ વારી ભૂમિ પડે, જમીન પોચી થાય;
અનાજ રૂળ કુલ પાકતાં, સરળ વિશ્વ પોષાય^૪
નદી દરિયા નીર ઉકળે. મીઠમ તાપથી સાર;
વરાળ થઇ ઉડી જતાં; વસતાં નહી^૫ મોઝાર^૬ ૪
૭ વર્ષા કરા સમયમાં, બંધાંધ વરસાદ;
એજ નીર ‘ભૂ પર પડે, અકળકળા અવિનાસ ? ૫

લેખક:—ગૌરીશંકર આશારામ માસ્તર.

[અમદાવાદ.]

પાઠ ૨ જે દેવતા.

સાહિત્ય—દેવતા, દીવો, મીણુગત્તી, રૂ, ધાસ ઉન, કોયલો,
લાકડું, પથર વિગેરે.

૧ વરસાદનું વરસવું. ૨ દરિયા. ૩ પાણી પાણી (પાણીથી
બરાબ જાય) ૪ પાણી. ૫ આકાશ. ૬ માં. ૭ વરસાદનાં,
૮ જમીન.

આરંભ પ્રશ્ન

પાણી શેનાથી ઉતું થાય છે ? ભાત, દાળ, રોટલી વિગેરે.

ખાવાની ચીજો શેનાવડે બનાવે તૈયાર થાય છે ?

ટાઢ લાગે છે ત્યારે શેનાવડે તાપીએ છીએ ?

દેવતા કેવી રીતે સળગાવીએ છીએ ? વિગેરે.

દેવતા કેમ સળગાવવો ? અને સળગતો રાખવાને

શેની જરૂર છે ?

દીવાસળીની સોધ થયા પહેલાં લોકો ચક્રમકના પત્થર સાથે લોઢાનો કઢડો ધસીને દેવતા પાડતા હતા. અને હાલ દીવાસળી સળગાવીને લાકડાં, છાણા અગર, કોમલાથી દેવતા પાડવામાં આવે છે.

દેવતા અને દીવો સળગાવતાં રહેવાને હવાની બહુ જરૂર છે. મીણુખત્તી સળગાવી તેના ઉપર તપેલી ઢાંકી દેવાથી તરત ઓલવાઈ જશે. અગર સળગતો લાલચોળ અંગારો હોય તેનાપર વાટકી ઉંધી પાડશો ને જરાવાર પછી ઉધાડીને જોશો તો તે પણ ઓલવાઈ જશે, કારણ કે જ્યાં સુધી તેને હવા મળતી હતી ત્યાં સુધી સળગતો રહ્યો અને ઉપર વાસણ ઉંધુ પાડવાથી વાસણની અંદરની હવા બંધી બળવામાં લેઈ લીધી એટલે હવા ખુટી પડવાથી ઓલવાઈ ગયો.

દેવતાથી બળે એવા ત્રણ પ્રકારનાં પદાર્થ.

[૧] વનસ્પતિ પદાર્થ. [૨] પ્રાણીજ પદાર્થ. [૩] ખનીજ પદાર્થ.

વનસ્પતિ પદાર્થ:—વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થો જેમકે અનાજ, ઘાસ, ફળ, ફળાસ, તથા પેટી પટારા, ખાટલા ખાટલા વિગેરે લકડ સમાન.

પ્રાણી પદાર્થ:—પ્રાણીઓ, [માણસો જનવરો ને જીવ જંતુઓ.] અને પ્રાણીમાંથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થો દુધ ધી, માણસરખી, રેશમ, ઉત્ત, ચામડા વિગેરે.

ખનીજ પદાર્થ:—ખાણુમાંથી નીકળતા પદાર્થો. જેવા કે ચાક, કોલસા, ગંધક, કેરોસીન વિગેરે. તે ઉપરાંત ધાતુઓ, પથ્થરો માટી, રેતી, કાચ વિગેરે ખનીજ પદાર્થોમાં ગણી શકાય પણ તેને દેવતા બાળી શકતો નથી.

દેવતા બાળી શકે તેવા, (જવાબાઆહી પદાર્થો.

અને તેલની બળવાની રીત.

[૧] ઘાસ, કપાસ, કપડાં, ગંધક, કેરોસીન, રાજ, દારૂ વીગેરે પદાર્થો અગ્નિપર ધરતા એકદમ બડકો થઈ સળગી ઉઠે છે. માટે તેને સાચવવાની જરૂર છે.

(૨) ધી, તેલ દીવેલ, માણસ, લાકડા, ને કોલસાં વિગેરે પદાર્થો ધીરે ધીરે બડકો થઈ સળગી ઉઠે છે.

(૩) પીછાં, વાળ, રેશમ, ઉત્ત, હાડકાં ચામડાં વિગેરે. ખદખદીને તથા છુર છુર થઈને સળગી ઉઠે છે.

દેવતાથી ન બળે તેવા (અજવાબા આહી.) પદાર્થો.

ધાતુઓ. માટી, રેતી, પથ્થર, કાચ ને માટીના ચાક, વિગેરે ખનીજ પદાર્થો દેવતાપર મુકવાથી બીલકુલ સળગતા નથી.

દેવતાનો ઉપયોગ—તાપવાના અને રાંધવાના કામમાં દેવતા આવે છે. તે ઉપરાંત રેશ્વેગાડીઓ, માલો, પ્રેસો વીગેરે વરાળ યંત્રો ને દેવતા વિના તો ચાલેજ નહિ. દેશમાં કરોડો રૂપીઆની પેદાશ દેવતાની મદદથી ચાલનારાં વરાળયંત્રો કરે છે.

પાઠ ૩ જો. મીઠું.

સાહિત્ય:—વડાગડ, ઘસીયું અને સિંધવ મીઠું પાણી પ્યાલો અને દેવતા.

આરંભ પ્રશ્ન.

સૌ મીઠાનો સ્વાદ કેવો લાગે છે ? મીઠું શા કામમાં આવે છે ?

મીઠાનો રંગ કેવો હોય છે ? દરીઆતું પાણી કેવું હોય છે ?

મીઠાનાં ગુણ:—ખરડ, ચળકતું, પહેલદાર, ગળાડ ને રેચક

(૧) મીઠાના ગાંગડાને ભોંયપર પછાટવાથી ભાગીને ચુરો થઈ જાય છે માટે મીઠું ખરડ છે.

(૨) મીઠાના ગાંગડાને તપાસી જોતાં તેમાં નાનાં નાનાં પાસાં લંબ ચોરસ, ચોરસ, અને ખુલ્લાવાળા જણાય છે, મોટા ગાંગડાને જો સંભાળથી તેના કણ છુટા પાડી જોઈશું તો સાકર, ને મોરસના કણની માફક તેના કણ પણ પાસાદાર જણાય છે; માટે મીઠાના ગાંગડા પહેલદાર આકારના ગણાય છે.

(૩) સાકર, મોરસ ને પાણીમાં નાંખવાથી ઓગળી જાય છે તેમ મીઠું પણ ઓગળી જાય છે. ખારા સ્વાદ સાથે જો ઓગળી જવાનો ગુણ મીઠામાં ન હોત તો સંધવા, ખાવાના કોઠણી કામમાં તેનો ઉપયોગ કરી શકાત નહિં.

(૪) મીઠાને પાણીમાં ઉકાળીને પીવાથી ઝાડો તથા ઉલટી આવે છે. જેથી તે રેચક ગણાય છે. અન્યથા પેટમાં ગયેલા ઝેરને કાઢી નાખવા માટે મીઠું ઉકાળીને પાવામાં આવે તો ઉલટી સાથે ઝેર બહાર નીકળી જાય છે.

મીઠાની જાત અને ઉત્પત્તિ—(૧) મોટા ગંગડાવાળું

વરાગડું. (૨) લુકા જેવું ઘસીયું અને (૩) સિંધવ.

(૧) વીરમગામ તાલુકાના ખારાધોડા ગામ પાસે એટલું બધું ખાઈ પાણી હોય છે કે તેનો પીવા વા નાવા ધોવાના કોષપણ કામમાં ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. એ પાણીને તૈયાર કરેલા ક્યારામાં ભરીને સુરજની ગરમીથી સુકાવા દેતા ક્યારામાં તેના ગાંગડા બંધાઈ જાય છે. તેને વરાગડું (ગાંગડાવાળું) મીઠું કહે છે.

(૨) દરીઆ કિનારે ધુંટણ સરખા ઉંડા ખાડા ખોદી તેમાં દરીઆનું પાણી ભરી રાખી સુરજના તાપથી સુકાવા દેતાં તેમાં મીઠાનાં પડ બાઝી જાય છે તેમાં મીઠાની ઝીણી ચળકતી કણીઓ દેખાય છે તે બધી એકઠી કરીને ઢગસો કરે છે, તેને ઘસીયું મીઠું કહે છે, ધરાસણા અને ખંભાતમાં આ મીઠું થાય છે.

મીઠું બનાવવાની જગ્યાને અગર અને મીઠું બનાવવાનાં કામ કરનારાઓને અગરીયા કહે છે.

(૩) કેટલીક જગાએથી નરં મીઠાનાં પડ જડી આવે છે. તેને ખોદીને બહાર કાઢે છે. તે સિંધવ કહેવાય છે, પંજાબ પ્રાંતમાં સિંધવની પુષ્કળ ખાણો છે,

ગરમીથી મીઠાનો બદલાતો આકાર.

દેવતાપર મીઠાના ગાંગડાને મુકવાથી તડતડ થઈને ફાટે છે. કારણ કે મીઠું તૈયાર થતી વખતે રહેલું સહેજ સાજ પાણી દેવતા પર મુકવાથી નાશ પામે છે. પણ જો મીઠું એગાજેલા પાણીને દેવતાપર મુકી બાળી જોઈશું તો પાણી ઉડી જઈ લોટ જેવું ઝીણું મીઠાનો ઉપયોગ:—

(૧) મીઠું દરેક માણસના ખોરાકમાં વપરાય છે. મીઠા

વગરનું અનાજ શીકું લાગે છે ને ભાવતું નથી. વળી માણસોના સરીરનું લોહી મીઠું સુધારે છે.

(૨) માણસોની માદક જનવરોને પણ મીઠાની જરૂર છે. જેથી દરરોજ ઢોરને થોડું થોડું મીઠું ખવાડવામાં આવે છે.

(૩) અથાણાં તથા ખારીઆને વધારે મુદત સુધી તાજાં રાખવા અને જીવજંતુથી બચાવવા માટે લોકો તેમાં મીઠું નાખે છે.

(૪) કેટલેક ઠેકાણે મુઠ્ઠા રાખી મુકવાનો રીવાજ હોય છે ત્યાં મુઠ્ઠાં ગંધાય નહિ માટે તેને ચીરી તેમાં મીઠું ભરી રાખે છે.

(૫) ખેતરમાં જો મીઠાનું ખાતર પુરવામાં આવે તો પેદાશ સારી આવે છે.

મીઠું.

વરાગડું સિંધવ ને ઘસીયું મીઠું એ કહેવાય:

ખારાઘોડા, ઘરાસણા, ને ચંન્નમે જો થાય.

કુવાના ખ રાં પાણી થકી, નીપજે મીઠું ઉત્તમ અતિ,

ભયું શું સાગર જળનીમાંય, પ્રભુની કળા કળી નવ જાય.

અંગ તણું તે લોહી સુધારે, જીવજંતુ અટકાવે,

મડલાંની દુર્ગંધી ટાળે, ખેજર ખાતર ભરે, અહાહા ! મીઠું ઉત્તમ ખરે,
છુપાવ્યું ખારાં પાણી મહીં, અલૌકિક કળા પ્રભુજી તણી.

લેખક ગવરીશંકર આશારામ.

અમદાવાદ.

પાઠ ૪ થો ગંધક.

સાહિત્ય:—અમલસારો, તથા લાકડીઓ ગંધક, દીવાસળી કેવતા, પાણી અને પ્યાલો.

આરંભ પ્રશ્ન.

સૌ જુવો આ મારા હાથમાં શું છે ? જ૦ ગંધક.

એનો રંગ કેવો છે ?

દીવાસળીતે હેડે કેવો રંગ હોય છે ?

મંધકને તથા દીવાસળીને સળગાવતાં તેના બડકામાં કંઈ ફેર પડે છે ?

મંધકનો આ એક કકડો ચાખી જુઓ, તે રસાદે કેવો લાગે છે ? વિગેરે—

મંધકના ગુણ—(૧) ખરડ (૨) વાસવાળો, (૩) પીગળનાર, (૪) અગળાઉ અને (૫) જવાળામુડી.

(૧) મંધકના ગાંગડાપર હથેડી મારવાથી તેના ચુરેચુરા થઇ જાય છે. તેથી મંધક ખરડ છે એમ સાબિત થાય છે.

(૨) મંધકનો ગાંગડો મુઠવાથી તેની વાસ આવે છે. અને દેવતાપર મુઠવાથી તે તેની ‘જલદ’ વાસ આવે છે. ખસ કે ગડગુમડના દરવાજાઓ ખોલક બેગો દવા તરીકે મંધક ખાય છે ત્યારે જલ્દ વાસ મારે છે.

(૩) પીગળાઉ—મંધકનો ગાંગડો વાડકીમાં મુટી તેને દેવતા પર મુઠવાથી તરત તે પીગળીને રસખતી કુલી જાય છે. આગુગુથી મંધકને દ્રાવ્ય ગુણવાળો ગણી શકાય.

(૪) અગળાઉ—એટલે જોગળે નહિં તેવો—મંધકનો ગાંગડો પાણીમાં નાંખીશું તો તે સાકર, મોરસ, કે મીઠાની માફક જોગળી શકશે નહિં, પણ પાણીમાં તેનો પાસ બેસાડી શકશે.

જવાળા આહી—મંધકનો જુડો ગાંગડો દેવતાપર નાખતાં તરતજ ખાસતેલની માફક સળગી ઉઠે છે. જળતી વખતે તેનો ધુમાડો આપણને ગુગળાવી નાખે તેવો અને જાંખા વાદળી રંગનો હોય છે.

મંધકની ઉત્પત્તિ—મંધક ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે ધાતુ

પથરા અને માટી સાથે મળી મધેસો હોય છે. તેને ખાણમાંથી મ-
હાર કાઢી ઓગાળીને જુદો પાડમાં આવે છે.

ગંધકની જાત (૧) લાલડીઓ (૨) આમલસારે (બુલગંધક)

(૧) લાલડીઓ:-ગંધકના રસને ખીમાંમાં રેડી તે ડરવા દઈ
લાલડીના જેવો ગોળ બનાવે છે તેને લાલડીઓ ગંધક કહે છે.

(૨) ગંધકને ખુબ અરમ કરવાથી વરાળ નીકળે છે તેને એક
અરાઅર બંધ અને ઠંડા ઓરડામાં દાખલ કરવાથી જીંતોએ ગંધકના
ગાંગડા બાઝી જાય છે તે ગંધક ચોક્ષો હોય છે, એને આમલ-
સારો કે ફુલ ગંધક કહેવાય છે.

માદ રાખવું કે લાલડીઓ કરતાં આમલસારો ગંધક ચોક્ષો
હોવાથી દવા તરીકે આમલસારાનો ઉપયોગ કરવો એજ સારું છે.

ગંધકમાં રંગ ઊઠાવી વાનો ગુણ છે.

ગંધકનો ઉપયોગ.

(૧) જ્વાળા ગ્રાહી ગુણને લીધે દીવાસળી તથા દારૂ બનાવવાનાં
કામમાં ગંધક બહુ વપરાય છે.

(૨) તેજશ બનાવવામાં તથા કેટલાક રમકડાં બનાવવામાં
ગંધકના રસનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

(૩) ખસ વિગેરે ગડગુમડની ઉપર ચોપડવાનો મલમ બનાવ-
વામાં તથા ખસ ઉપર દવા તરીકે ખાવામાં ગંધકનો ઉપયોગ થાય છે.

(૪) ગંધકનો ધુમાડો ઘરમાં ફેરવવાથી મેલેરીયા, કોલેરા અને પ્લેગ
જેવા રોગનાં જંતુઓ નાશ પામે.

ગંધક.

નહિ પીગળતો, નહિ ઓગળતો રોગ જંતુ હતો,

આમલસારો ને લાકડીઓ, રંગ નાશ કરતો.
 તોય પણ જવાળામોહી ખરો, ખાણમાં ગુપ્તપણે છે રહ્યો.
 આપણે ઉપયોગી જે અતિ, દીવાસળી બનતી ગંધક થકી;
 લેખક ગૌરીશંકર આશારામ.

પાઠ ૫ માં પહેલદાર વસ્તુઓ.

(પાછલા પાઠમાં જણાવ્યા પ્રમાણે દરેક પાઠને યોગ્ય બેઠતું સાહિત્ય શિક્ષકોએ તૈયાર રાખવું અને પાઠને અનુકુળ આરંભ આપી પૂછવા.)

સાહિત્ય:—સાકર, ફટકડી, મીઠું, અને ઝુમરનો લોલક વિગેરે પહેલદાર વસ્તુઓની ઓળખાણ.

પહેલદાર વસ્તુઓની ઓળખાણ.

જે વસ્તુઓ પર પહેલ દેખાતા હોય અને તેને પછાડીને ભાગી નાખતાં પણ તેના કકડા પાસાદાર જણાય, અને દરેક કકડો ભાગે-દી મુળ વસ્તુના જેવાજ આકારનો હોય તો તે પહેલદાર કહેવાય.

દરેક પહેલદાર વસ્તુ ઝીણાં રજકણોની બનેલી છે અને દરેક પહેલદાર વસ્તુઓમાં કેટલા પાસા હોય છે તે નક્કી કહી શકાય નહિ. કેટલામાં છ પાસા, કેટલામાં આઠ, તો કેટલામાં ચાર અને તેથી ઓછા પણ હોય છે.

સાકર, ફટકડી, મોરચુથુ, ગંધક, મીઠું, બે રૂં અડીકના જેવા પત્થર, લોલક, અને હીરા, માણેક, લીસમ વીગેરે રત્નો એ બધી ચીજો પહેલદાર હોય છે.

પહેલદાર વસ્તુઓના બે પ્રકાર.

(૧) ધર્ધરકૃત. (કુદરતી) અને (૨) મનુષ્યકૃત.

(૧) સાકર-મોરસ-ફટકડી-ગંધક, મીઠું ખરફ વિગેરે પદાર્થો

ચોના પહેલ માણસો બનાવી શકતા નથી. પણ તે તે કુદરતીરીતેજ (ઇશ્વર કૃત) બનેલા છે. (ઇશ્વર કૃત=પ્રભુના બનાવેલા.)

(૨) હીરા, માણેક, લીલમ, વીંટીમાં જડવાનાં નંગ, ઐરાં અને પહેરવાની ચુનીઓ લોલકો વિગેરે ઉપરનાં પહેલ માણસો ખાડી શકે છે. કાચને પહેલદાર વસ્તુમાં ગણી શકાય નહિં.

કારણ કે તેના કકડા એક બીજાથી જુદા જુદા ધાટના હોય છે કેમકે પણ કકડો બીજા કકડાને મળતો આવતો નથી. વળી તેની બાંગેલી કોરો પણ વાંકાચુંકી ખરબચડી અને આંગળી કાપી નાખે એવી ઝીણીધારવાળી હોય છે. એમ દરેક દરેક કકડો જુદા આકારનો હોવાથી કાચને પહેલદાર વસ્તુમાં ગણી શકાય નહિ.

પાઠ ૬ ઠો, લોહું અને પોલાદ.

સાહિત્ય, ભરતર, ઘડતર, અને પોલાદના કકડા, ઘડિયાળની કમાન, કાતર, ખીલા, સોય, રકુ, ચપ્પુ, ચાવી કાનસ વીગેરે.

લોહાની ઉત્પત્તિ.

લોહાની ખાણમાંથી કાઢતી માટી અને પથ્થર સાથે મળેલા કાળા અને ભારે પથ્થરાંરૂપે બહાર નીકળે છે તેને લોહાની કાચી ધાતુ કહે છે. તેને ભઠીમાં તપાવી તેના રસમાંથી કાંકરા, ધુળ વિગેરે કાઢી નાંખી તે રસને ઠરાવા દે છે એટલે શુદ્ધ લોહું થાય છે.

લોહાની જાત—(૧) ભરતર (૨) ઘડતર અને (૩) પોલાદ

(૧) ભરતર—ભઠીમાંથી નીકળતા લોહાના રસને ખાલી ખીખાંમાં વહી જવા દે છે. જેથી તે રસ ધરીને તેના ખીખાં જેવા ધાટ બને છે તેને ભરતર લોહું કહે છે. આ લોહું સખત, ભરદ અને સહેલાઈથી પીગળી શકે તેવું હોય છે.

પાટલીઓના પાયા, રવેલના કડેરા, દિવાલની ખીટીઓ, પુલોના ચાંભણા, માડીના પૈડાં, રેલવેલનાપાટા, પાણીનાનળ, લોહાનાપત્રંગ ખનાવવામાં ભરતર લોહાનો ઉપયોગ થાય છે.

(૨) ધડતર લોહું:—ભરતર લોહાને ફરીથી ભઠ્ઠીમાં ગાળી તેમાંનો ભેળ કાઢી નાંખી દીપવાથી ધડતર લોહું થાય છે. તે નરમ, ચીકણું, અને દીપી શકાય તેવું હોય છે.

કોદાળી, પતરા, સાંકળો, ખીલા તથા કેટલાંક ઓળરો, સળીઆ, પતરાં, અને ડોલો સમઢીઓ, કથરોટો તાવડા વિગેરે ખનાવવામાં ધડતર લોહાનો ઉપયોગ થાય છે.

(૩) પોલાદ:—ધડતર લોહાને કોલસા સાથે મેળવી ફરીથી ભઠ્ઠીમાં ઘણા દહાડાસુધી ગાળી, બહાર કાઢી ટાઢા પાણીમાં ડુબાવવાથી પોલાદ બને છે તે શુદ્ધ લોહું કહેવાય છે, અને કેટલાક લોકો ‘ગજવેલ’ પણ કહે છે. આ લોહું નરમાશવાળું ચીકણું અને જેમ વાળીએ તેમ વળી શકે તેવું હોય છે.

છરા, તરવાર, અસ્ત્રા, ચપ્પુ વિગેરે અસ્ત્રશસ્ત્રો રત્ન, કાનસ, કુહાડી, અને સુતાર લુહારનાં ઓળરો, ધડિયાળની કમાનો વિગેરે આ ‘પોલાદ’ નાં બને છે.

પાઠ ૭ મો જાડની ઇંદ્રિયો તથા તેનાં કામ.

સાહિત્ય:—જાડ અને છોડનાં મૂળ, તથા છોડ વડવાદ, પાણી ડાળાં, પાદડાં, ફુલ, ફળ, વિગેરે.

જાડ તથા છોડવાને ઉછેરવા તથા જીવતાં (તાજાં) રાખવાને તેમનાં જે જે અવયવો કામ કરે છે તે ઇંદ્રિયો કહેવાય છે.

આપણા શરીરની ઇંદ્રિયો આંખ, કાન, નાક, જીભ, મોં વિગેરે

છે તેમ જાડની ઇંદ્રિયો (૧) મૂળ, (૨) થડ, (૩) પાંદડાં, (૪) ફુલ
એ ચાર છે.

જાડની ડાળા એ ઇંદ્રિય તરીકે ગણી સકાય નહિ. કારણ કે
ફળ, નાળાએરી, સોપારી અને તાડને ડાળાઓ નથી હોતી છતાં
પણ તે સારાં અને તાજાં ઉઠરીને જીવી શકે છે. ડાળા એ થડનો
એક વિભાગ છે.

જાડનાં મૂળ:—મૂળમાં જમીનમાં નીચાં ઉતરી જાય છે. તેથી
જાડ જમીન સાથે ચોંટી જમીનને ટટાર રહી શકે છે. વળી એ મૂળાંમાં
છેડે ઘણાં ઝીણાં છિદ્રો હોય છે તે તેનાં મોઢાં કહેવાય છે અને એજ
છિદ્રોવડે જાડ જમીનમાંથી પાણી અને ખોરાકી ચુસી લે છે. મોંવડે
જે માણસ ખાય છે તેમ મૂળવડે જાડ અને છોડવાઓ ખાય છે.

જાડનાં થડ:—મૂળની ઉપરનો ભાગ તે થડ કહેવાય છે. મૂળથી
તે થડ અને જુદાં જુદાં ડાળી ડાળાંઓ સુધી સળંગ પાતળા રેસાઓ
એકબીજા સાથે જોડાઈને ફેલાઈ ગયેલા હોય છે. તે રેસા મારફતે
મૂળમાં એ ચુસી લીધેલી ખોરાકી થડમાં ઘસને ડાળાં પાંદડાં
નસો જે કામ કરે છે તે કામ જાડના રેસાઓ કરી શકે છે.

કોઈ લીલા જાડ અગર છોડવાના થડને કચરી જોતાં રેસાનો
કુચો થયેલો જણાઈ આવશે.

જાડનાં પાંદડાં:—આપણે જેમ નાકથી શ્વાસ લેઈએ તેમ જાડ
અને છોડવાઓ પાંદડાંથી શ્વાસ લે છે. ડાળાંઓની નાનકડી ડાંખ-
ળાઓમાંથી પાંદડાં ફુટે છે. અને ડીટા આગળ તે ડાંખળીને સળંગ
વળગી રહેલાં હોય છે, મૂળમાંથી થડ અને ડાળાં મારફતે ડાંખળામાં
આવેલો ખોરાક પાંદડાંને મળે છે. ડાંખળીમાંથી ડીટાવડે પાંદડું રસ

મેળવી લીધું અને તાળું રહે છે. તેની સાખીતી એ છે કે જો ઘણી માંથી પાંદડું તોડી બેઠશું તો ખોરાક મળતો બંધ થવાથી સિ સુકાઈ જાય છે.

આપણી ચામડીમાંનાં ઝીણાં ઝીણાં છિદ્રો મારફતે શરીરનો મેલ બહાર નીકળી જાય છે તેમ જાડમાંનો નકામો ભાગ (પરસેવો) પાંદડાંમાંનાં ખારીક છિદ્રોવડે બહાર નીકળી જાય છે.

કુલ:—કુલ એ પણ જાડની ઉદ્વિય કહેવાય છે, કારણ કે તેમાંથીજ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે તે ફળમાં ખી હોય છે. તે ખી વાવવાથી પાછાં ખીજાં નવાં જાડ ઉત્પન્ન થાય છે.

પાક ૮ માં જાડનો રસ.

સાહિત્ય:—ગુંદર, રખર, સાખુચોખા, સેરડીનો કકડો, કુંવારું પાકું, તાડી, હીંગ, કપુર અશીલુ વિગેરે—

જાડનો રસ:—આપણા દેશનાં કેટલાંક જાડ એવાં હોય છે કે તેના થડમાં હેઠ પાડવાથી તેમાંથી, ઘીજો, પીળાશ પડતો વિગેરે રંગનો રસ નીકળતો માલુમ પડે છે. એ રસ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જાડ પણ મરી જાય છે. અને જ્યાં સુધી રસ ઝરતો હોય ત્યાં સુધી જાડ સહી મલામત લીધું અને તાળું રહી શકે છે.

ગુંદર, રખર, તાડી, સાખુ ચોખા, અફીલુ હિંગ, વિગેરે ચીજો તેમનાં જાડોના રસથી બનેલી છે. દ્રષ્ટાંત તરીકે તેમાંની કેટલીક ચીજોનું વર્ણન નીચે આપ્યું છે છીએ.

ગુંદર:—બાવળના તથા લીમડાના થડ અને ડાળાઓપર ચીકણો રસ ઝરીને એકઠો થાય છે તે ગુંદર કહેવાય છે. જેમ આપણા શરીરમાંથી પરસેવો બહાર નીકળે છે તે પ્રમાણે જાડમાંથી

એ રસ નીકળે છે. ગુંદર કાગળો ચોંટાડવાના કામમાં આવે છે અને બાવળનો ગુંદર તો શરીરને મળ્યુત કરે છે. જેથી શિયાળામાં તેનો પાક બનાવીને લોકો ખાય છે.

સામુ ચોખ્ખા:—ખરી રીતે જોતાં સામુચોખ્ખા એ જ હતો રસ નથી પણ જાડની અંદરથી પેદા થાય છે-તેના જાડ તાડ જેવાં હોય છે એ જાડ પૂરેપૂરાં મોટાં થવા દઢ તેને કાપે છે-તેની ઉપલી છાત કાઢી લઈ મહિલો ભાગ ખાંડી, ભુકો ફરી, પાણીમાં નાખી, બુચ હલાવે છે થોડીવાર ઠરવા દે છે એટલે ભુકો તળીએ બેસે છે ને રેસા વિગેરે કચરો ઉપર તરી આવે છે. પછી કચરાવાળું પાણી લઈ અંદરના ભુમને સુકવી ખાંડે છે. મુકો ભુકો બેચવામાં આવે છે. અને કાઠ લોકો તો એ ભુકાને પાણીમાં ડહોળી ગળાણીએ ગાળે છે. એટલે તેના દાણા અંધારા છે તેજ સામુચોખ્ખા કહેવાય છે. પચી જવાગા હલકા હોવાથી માંદા માણસોને સામુચોખ્ખા બહુ ગુણુ કરે છે.

તાડી:—ખગુરીનાં જાડમાં છેદ પાડી નીચે ધડીમાં બાંધવાથી બીજા દિવસે ધડીઆમાં રસ ભરાઈ રહે છે. તેજ પ્રમાણે તાડની ટોચ ખરના પાંદડાં આગળ છેદ પાડી રસ કાઢવામાં આવે છે તેને તાડી કે જીરો કહે છે. કેટલાક મૂર્ખ લોકો બહુ તાડી પીને ગાંઠા બની જાય છે.

રખર:—આપણા દેશમાં કેટલેક ઠેકાણે એક જાતનાં જાડ ઉગે છે. તેના થડમાં લોકો છેદ પાડે છે એટલે તેમાંથી પિળાશ પડતો ઘટ રસ ઝરે છે. તે રસને દૂધ કહે છે. પછી રસને તડકે સુકવે છે. એટલે તે કઠણને ઘટ થાય છે. ત્યારે તે રખર કહેવાય છે. એ રખર જેમ વાળીએ તેમનું વળી શકે તેવું (સ્થિતિસ્થાપક) હોય છે ને તેનાથી પે-સીલના ડાઘા જતા રહે છે. છોકરાંઓને રમવાને બોલ (દડા) અને છોકરીઓને રમવાની ઢીંગલીઓ તેની બને છે.

વળી તેની આરપાર પાણી ઉતરી ન શકતું હોવાથી વરસાદમાં ધહે-
રવાના ડાહ્યા, તાંબુ જોડા, વગેરે ઘણી ચીજો રખરખી બને છે.

ખરસાણી ઘેર, અને આકડાની ડાળી ભાગવાથી યા પાંદડું
તોડવાથી તેમાંથી દૂધ નીકળે છે. તે પણ જાડનો રસ કહેવાય છે—
તે રસની કંઈ ચીજો બની શકતી હોય અગર તેનો વિશેષ ઉપયોગ
થતો હોય તેમ જણાતું નથી.

પાક ૯ મા, ઘઉં તથા ઘઉંનો લોટ.

સાહિત્ય:—ઘઉંનો છોડ, ઘઉં, (જુદી જુદી જાતના.)
અનાજ, ધુલું, મેંદો, ભુસું ઘઉં, તે દરેક જણે જોયા હશે. તે ઘણી
જાતના આવે છે ઘઉંનો દાણો લાંબગોળ હોય છે અને વચમાં જરા
ખાંચ હોય છે. ઘઉંને ઘંટીમાં દળીને તેનો લોટ બનાવે છે તેની
ઘણી ચીજો થાય છે.

ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, જીવર, મકક, બાંટી વગેરે ધાન્ય
કહેવાય. ખમાં ધાન્યોનો દાણો ગોળ હોય છે. પણ ઘઉંનો દાણો
જરા લાંબગોળ અને વચ્ચેથી ખાંચવાળો હોય છે.

ઘઉંનો છોડ:—ઘઉંનો છોડ આશરે દોઢ હાથ ઉંચો થાય છે
છોડને મથળે ઉંખી, ખેસે છે તેમાં ઘઉંના દાણા થાય છે, ઉંખી
લીલી હોય છે ત્યારે ફાણા પણ લીલા હોવાથી લોકો તેનો પેંક પાડીને
ખાય છે, ઉંખી ઉપર જે સોયા જેવાં ઉંખાં ને લાંબાં તણખલાં
દેખાય છે તે મુખળાં કહેવાય છે. આપણા પ્રાંતમાં ડાંગરના કરતાં
ઘઉંનો પાક ઓછો ઉતરે છે પણ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પુષ્કળ
ઘઉં થાય છે.

ધઉંની જાત:—(૧) દાઉદખાની તે ચળકતા, પીળાશ પડતા, ઘોળા, પોચા, ને ભરાઈ હોય છે તથા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંથી આવે છે. (૨) હાસોડી—તે દાઉદખાની જેવા હોય છે અને સુરત તથા ભરૂચ જિલ્લામાં થાય છે. (૩) વાજીઆ—તે કાળાશ પડતા, સત્તા, અને ઝીણું હોય છે. (૪) કાઠાં—સત્તા, પુરા નહિ પાકેલા, અને સખત હોય છે. તે કાઠિયાવાડમાં થાય છે. (૫) પોટા—જેને આપણા લોકો મડીઆ કહે છે. અને તેનો દાણો ઢુંકો છે.

ધઉં એ એક દળાઉં અનાજ છે:—ચણા, વટાણા, તુવેર, વાલ, મગ, અડદ, ચોળા વિગેરે કઠોરને બે દાડ હોય છે. જેથી તે દ્વીદ-ળવાળાં એટલે બે દળવાળા અનાજ કહેવાય છે અને ધાસની જાતનાં અનાજને બેદાડ હોતી નથી જેથી તે એકદળીયાં અનાજ કહેવાય છે. અને જાતનાં અનાજોમાં એકદળાઉં અનાજ વધારે પુષ્ટિકારક હોય છે.

ધઉંનો લોટ:—ધઉંમાંથી કાંકરા, કસ્તર વિગેરે કાઢી નાખી તેને ધંદીમાં દળવાથી લોટ થાય છે લોટને ચાળીએ છીએ ત્યારે તેમાંથી જડા અને બરછટ ભાગ નીકળે તે થુલું અને ચાળણીમાંથી નીચે પડે તે ચાળેલા લોટ છે થુલામાંથી લોકો થુલી કાઢી તેને ખાઈ છે અને પછી તેમાં ધી ખાડ બેળીને ખાય છે. ચાળેલા લોટમાં જો-ધઉં પાણી નાંખી કણેક બાધે છે પછી તેને ગુંદીને રોટલા, રોટલીઓ, પુરીઓ, શીરો, લાડુ વિગેરે અનેક જાતની ખાવાની ચીજો બનાવે છે વળી તેના ખેર બનાવી કામળો ચોટાડવાના કામમાં આવે છે અને પોટીસ બનાવી ગુમરાં ફાડવાના કામમાં આવે છે.

પરમુદી, છુમું અને રવો:—ધઉંને બીના કરી દળે અને લોટને ઝીણી ચાણણીએ ચાલ્યો હોય તો જે ચળાઈને પડે છે

તે મેંદો અથવા પરસુદી કહેવાય છે.

ચામણીમાં જે ચાળણુ રહે છે તેને સુપડામાં ધાકી ઝાકીએ તો જુસુ' લડી નીચે પડે છે. અને રવો સુપડામાં રહે છે.

જુસુ' ઢારને ખાવાના કામમાં આવે છે. તે ઉપરાંત ગરીબ લોકો તેમાં બીજાં ધાન્યનો લોટ ભેળવી રોટલા કરી ખાય છે.

રવાનો શીરો તથા એવી બીજી વાનીઓ બનાવવામાં આવે છે.

પરસુદીને (મેંદાને) પકાણી ઢાંકી રાખવાથી ધકાંના સત્ત્વમાં રહેલા ખાંડના જાતને લીધે તેમાં આથો ચઢી ખટાશ આવે છે. એ આથેલા લોટની જલેબી વિગેરે ધણી ધણી ચીજો બને છે.

પાંદડાં ૧૦ મો. પાંદડાંના ધાટ.

સાહિત્ય:—આમલી, લીમડો, પીંપળ પીંજો, બાવળ, વડ, આંજો, આસોપાલવ કપાસ ગુલાબ, એરંદી કમળ, કેળ, કુંવાર, તાડ, ખજૂરી અને ગુલમો પાંદડાં વિગેરેનાં.

પાંદડાંના આકાર જુદા જુદા હોય છે.

પાંદડાં ધણી જાતનાં હોય છે અને તેના આકાર પણ જુદા જુદા હોય છે. કોઈનો આકાર ગોળ તો કોઈનો લંબગોળ, તો કોઈ ખાંચા ખુચીયા, કોઈજાડાં તો કોઈ પાતળાં કોઈ તરવારની ધાર જેવાં ખાતરીઓવાળાં તો કોઈ કરકરી ધારવાળાં હોય છે. ઝાડ, છોડ, વેલા વીગેરે વનસ્પતિનાં પાંદડાંનો આકાર પ્રજાએ જુદો જુદો બનાવેલો હોવાથી તે સહેલાઈથી ઓળખી શકાય છે.

પાંદડાં એ ઝાડનું એક અંગ છે, ચરાઉ જાતવરોનો ખોરાક છે, અને માણસોને પણ ખોરાક તરીકે તથા ઓસડ તરીકે કાંમ આવે છે. નાખરવેલનાં પાન માણસો ખાય છે અને ખાખરાનાં

પાંદડાંનાં પત્રાળાં પડીઆ બને છે.

(૧) વડતું પાંદડું:—ટોચ આગળ અણી પડતું, વચમાં પહોળું અને ઢાંડી આગળ સાંકડું હોય છે. અને આપણે ખાવાનાં નાશર-વેલનાં પાનના આકાર પણ તેને મળતો હોય છે.

(૨) પીંપળાનું પાંદડું:—ગંજરાના પાનામાંની લાલખદામના આકારનું, કંધક ગોળ, ટોચ આગળથી લાંબુ અને અણીદાર તથા નીચલા ભાગમાં ખાંચવાળું હોય છે. પીંપળાનું પાન આ પાંદડાં કરતાં લંબગોળ વધારે હોય છે.

(૩) આંખાનું પાંદડું:—આંખો અને આસોપાલવ બંનેનાં પાંદડાં એક સરખા આકારનાં અને લાંબા હોય છે. આસોપાલવના પાંદડાનીકાર કરચલીવળીને ખાંચખુંચી જેવી થયેલી જણાય છે. અને આંખાના પાંદડાંની કોર એક સરખી હોય છે.

(૪) આંબલીનાં પાંદડાં:—આંબલીનાં પાંદડાંના છુટા ભાગો તે તરફ ફુટેલા જણાય છે, અને તે ભાગો જાડી નસોમાં જોડાઈ ગયેલા હોય છે. આવળ, આવળ, સરગવો, ખીજડીયાં વિગેરેનાં પાંદડાં આંબલીનાં પાંદડાંને મળતાં, જીણાં, અને એક સરખા આકારનાં હોય છે. અને પાંદડાંની વચ્ચેની સળી સાથે બંને બાજુએથી સામસામાં વળગેલાં હોય છે.

(૫) કમળાનું પાંદડું:—લગભગ ગોળ અને મોટું હોય છે. અળવીનું પાંદડું તેથી પણ ઘણું મોટું અને કમળના આકારને મળતું હોય છે.

(૬) કુંવારનું પાંદડું:—ઘણું જાડું અને છેડે જતાં અણીવાળું હોય છે. તેમાં ઘણું પાણી રહી શકે છે. અને કુંવાર સુકી જમીનમાં ઉગે છે.

(૭) કપાસનું પાંદડું:—કપાસનાં પાંદડાંમાં હાથનાં આંગળાંની માફક પાંચ ભાગ જણાય છે. જેથી તેનો ઘાટ હાથનાં મોર્ન જેવો લાગે છે.

(૮) કેળનું પાંદડું:—જે જાડને ઘણું પાણી જોષ્યે. તેમાં પાણી શોષવાનું અને બહાર કાઢી નાખવાનું કામ ઘણી ઝડપથી ચાલે છે. જેથી પાંદડાં મોટાં હોય તોજ જથામંઘ પાણી કાઢી શકે છે. એજ કારણથી કેળનું પાંદડું ઘણું મોટું હોય છે. તાડ, ખજૂરી નાળિયેરી વિગેરેનાં પાંદડાં કેળના જેવાંજ લંબરતુંલ હોય છે.

પાડ ૧૧ મા. જીવજંતુ.

(કીડી અને પતંગીઓ.) મુકાબલા રૂપે પણ પદાર્થ પાઠ આપી શકાય.

કીડી:—એ ઘણું જીણું જંતુ છે. તેનામાં નર અને માદા એ બે જાતો છે તે બન્નેને પાંખો હોય છે. અને તે સિવાય વૈતરી કીડી હોય છે તેને પાંખો હોતી નથી, કીડીની પહેલી અવસ્થા તે ઈંડાં ઈંડાં ફાડીને બહાર નીકળે ત્યારે શરીર પાતળું અને શીધી લીટી જેવું હોય છે કે જે ઈંચળ કહેવાય છે તે બીજી અવસ્થા ધ્રુવળને પગ ન હોવાથી તેનાથી દર બહાર નીકળી શકાય નહિ જેથી કિડિઆરામાંની મોટી કીડિઓ ખોરાક લાવી આપી તેમનું પોષણ કરે છે. એ બીજી અવસ્થા પુરી થયા બાદ ધ્રુવળ પોતાના શરીરમાંથી તાર કાઢી કોશેટા બનાવે છે એ ત્રીજી અવસ્થા અને તેમાં કેટલાક દિવસ સુધી ઉંધી કોશેટા બાગી નાખી બહાર નીકળે ત્યારે એ કીડી કહેવાય અને તેથી ચોથી અવસ્થા ગણાય. સવળાં જીવજંતુઓને આ ચારે અવસ્થા બોગવવી પડે છે.

કીડીની જાત હમેશા સંપ સંપીનેજ રહે છે. જેથી તે બારે કામો પણ સહેલાઈથી કરી શકે છે. સંપ અને મહેનતના પરિણામથી વંદા જેવા મોટા જીવડાને પણ કીડીઓ સહેલાઈથી ખેંચી જાય છે. સંપ અને મહેનતપણાથી પોતાના દરમાં તે પુષ્કળ અનાજનો પોષડો ખાંધી શિયાળાના વખતમાં સુખેથી ખાય છે, પણ તે બધાં કામો ત્રીજી જાતકે જે વૈતરી કીડી છે તેઓજ કરી શકે છે. તેમનો આખો દિવસ કામમાંજ જાય છે. રાત્રે પણ તેઓ કામ કર્યા કરે છે. તેમનામાં જે નર અને માદા હોય છે તે તો બીલકુલ કામ કરતાં નથી તેમ ઈડાની સંભાળ પણ લેતાં નથી.

પતંગીઓ:—એ પણ જીવજંતુમાંજ ગણી શકાય. સપ્તર્ષા જીવજંતુને માથુ, છાતી અને જઠર હોય છે તેમ પતંગીઆને પણ હોય છે. પરંતુ પતંગીઆને ચાર પાંખો હોય છે. અને છાતીએ છ પગ હોય છે તેમ બીજાં જીવજંતુઓને હોતું નથી. વંશરામાં પતંગીઆને મુંઢ અને મુછ હોય છે. મુંઢ વડે તે કુલમાંથી મધ ચૂસી જીવન નિભાવે છે. અને મૂછ વડે તેને કાષ્ટ ચીજ અડે તો તે ખરખી કાઢે છે. પરંતુ કીડી જેટલો ઉઘાગી અને સંમ્રહ કરનાર તરીકે પતંગીઓ ગણી શકાય નહિ તે કંઈક આળસુ અને મોજલો હોય છે. પણ કીડી તો મહેનતુ, સંપીલા અને સંમ્રહ કરનારી હોય છે.

પતંગીઆને પણ કીડીની માફક અને સપ્તર્ષા જીવજંતુની માફક અવસ્થાઓ (ઈંડાં રૂપ, ઇયળરૂપ, કોચીરારૂપ, અને છેલ્લું ખરૂં રૂપ.) ભોગવવું પડે છે.

પાઠ ૧૨ મેઠ સમડી અને ગીધ.

સમડી:—સમડીએ પક્ષીઓમાં જોરાવર પ્રાણીના વર્ગમાં ગણાય છે તેનું શરીર કઠાવર, ષગ મજબુત, ઉડવાની સક્તિ પ્રમથ, ચાંચ લાંબીને વળેલી નહોર તીણા અને મજબુત, પુછડી પહોળી અને એ ખાચોવાળી તથા આંખો ચપળ અને તિક્ષ્ણ દષ્ટિવાળી હોય છે. તેના શરીરનો રંગ બદામીઓ લાગે છે. અને માળામાં રહે છે. તેના માળો કરાંડી, લાકડાં, અને નાનીનાની ડાળીઓથી બાંધેલો હોય છે.

સમડી તીરની માશક અને સપાટાખંધ ઉડી શકે છે. તેની અચાનક ઝાપટ મારવાની રીત આપણને અજાણી પમાડે છે. સોનાના ચકચકતાદાગીના અને ખાત્રાની કાષ્ટખી ચીજ આપણા હાથમાં ખુદા દેખશે તો કાણુ જાણે ક્યાંથી ઉડી આવી, ઝાપટ મારીને લઇ જશે કે આપણે તો મોં પહોળું કરીને જોયાજ કરી શું! મુજબેલો સાપ, અન્ય જીવજંતુઓ, અને ચકલી કાખર, વિગેરેનાં ઉગ્ર એ તેના મુખ્ય ખોરાક છે.

ગીધ—આ પક્ષી પણ સમડીના જેવું જોરાવર હોય છે. પણ સમડી કરતાં તેનું શરીર વધારે ભારે, મોટું અને કઠાવર હોય છે. તેની ચાંચ સમડીના જેવી હોય છે પણ તેના જેટલી વાંકી વળેલી હોતી નથી. છેડેથીજ જરાક વળેલી જણાય છે. અને માથે તથા ગરદને પીછાં હોય છે, સમડીની માશક તેના નહોર મજબુત ને અણીદાર હોય છે તથા નજરાપણુ તીક્ષ્ણ હોય છે. પર્વતો અને ડુંગરોની ખીણમાં તે ધણે ભાગે રહે છે. અને જાતે ખાકધરાં (ખાતાં ધરાય નહિં તેવાં) હોય છે. મરેહું જનાવર તેઓ ગમે ત્યાંથી પણ શોધી કાઢે છે. અને તેવાં મુએલાં જનાવરોનું કોહેહું માસએજ તેમનો મુખ્ય ખોરાક છે. માંસના મોટા મોટા કકડા તોડી તોડીને

તેઓ મળી જાય છે. તે જોઇને આપણને તો કમકમાટ ઉપજે છે. પરંતુ તે સાથે યાદ રાખવું જોઇએ કે એ મુએલાં પ્રાણીઓનાં મુઠાં ગીધ ન ખાય તો તે બધાં કોહવાઇને મંધાર્થ ઉઠે અને હવા અગાડી રોગનો ઉપદ્રવ કરે.

પાઠ ૧૩ માં ખીસકોલી ને સસલું :

ખીસકોલી:—રસ્તા ઉપર, ઘરના છાપરા અને બીંતોપર, તથા જાડકપર દોડતી, કેકડા મારતી ખીસકોલી ઘણો વખત જોવામાં આવે છે. તેને ચાર પગ છે, પગે તીણા નખ છે, અને ગાળલા પગ કરતાં પાછલા પગ લાંબા હોવાથી સહેલાઇથી ડેમ્પા મારી શકે છે. તેનો રંગ ઘણો ભપકાદાર નથી. પણ તે ઘણો સુંદર અને દેખાવડી લાગે છે તેની પીઠ પર કાળા પટા હોય છે. જદન રાખોડીઉં હોય છે. અને તેના શરીરની ફરફટી સુંવાળી તથા પંટ હોય છે તથા પુંછડી કાખરચીતરી તથા વાળના ગુચ્છાવાળી હોય છે. અને તે કમાનની માફક ડીલઉપર વળેલી રાખે છે.

તેની આંખ ચળકતી, ચપર. અને ચક્રાર તથા ઉભા કાનની સાંભળવાની શક્તિ સારી હોય છે એ શક્તિને લીધે તથા ઉતાવળી ગતિને લીધે તે દુશ્મનોથી પોતાનો ખચાવ કરી શકે છે. જતે બાતકી અને જોરાવર નથી તોપણ આપણે ઓચીંતા પકડવા જઇએ તો કરડે પણ ખરી.

પોતે પોતાનાં ખચ્યાં સાથે સહીસલામત રહી શકે માટે જાડના પોલાણમાં પાંદડાં ઝુમખામાં છાપરાની છતમાં અને એવી એવી શુભ જગ્યાઓમાં તે માળો બાંધીને રહે છે.

ખીસકોલીના દાંત જોકે લાંબાને મજબુત હોય છે પણ બિલાડોની રાક્ષસી જેવા અણીદાર નહિં હોવાથી તે માંસ ખાઈ શકતી નથી.

(૧૨૬)

પરંતુ છોડાવાળાં દાણાં, મીઠાં ફળ, કુમળી કુમળી કુંપળો અને છોડવા કાતરી ખાય છે,

સસહુ—એ પણ ખીસકોલીના જેવું ખીકણ ચપળ અને સાંભળવાની તેજ શક્તિ યાત્રું પ્રાપ્તી છે. તેના દાંત પહોળા અને મજબુત હોવાથી તે કોઈ પણ વસ્તુ કાતરી ખાય છે, પણ માંસ ખાતું નથી. પણ નાના છોડવા કુંપળો અને દાણા ખાય છે શરીરનો રંગ રાખોડી રતુમડો કે બદામી, ઘોળી અને રૂવાટી, ટુંકી ઘટ તથા સુંવાળી હોય છે, ને પુછડી ઘણી ટુંકી છે, એના પાછલા બે પગ મોટા મજબુત હોવાથી તે ઉપરા ચાપરી મોટી ફાળો ભરી શકે છે, અને મોઢાપરની મૂંછોના વાળને લીધે તે અંધારામાં પણ રસ્તો શોધી શકે છે.

સસહુ ધણું ખર્ચે તે વગડામાં લાંબા બાસના કઢાંઓમાં, અને જાળાંઓમાં રહે છે. અને સમીસાંજે તળાંતુલ ખાવાને તે ખેતરોમાં પેસે છે કોઈ વેળાતો તે ખેતરને ધણું નુકસાન કરે છે. જેથી તેને પકડવાને લોકો પાંજરાં મુકે છે, ગોળીથી લીધે છે. અગર કૂતરા પાસે પકડાવીને મારી નાંખે છે.

ખીસકોલી, સસહુ, અને ઉંદર, એ ત્રણે કાતરી ખાનારાં પ્રાણીઓના વર્મનાં છે.

પાઠ ૧૪ કૂતરો.

સાહિત્ય—કૂતરો, વર (નાર.) શિયાળ અને લોકડીનાં ચિત્રો (તમામ અવયવો આખેહુબ દેખાવ તેવાં પિક્ચરો મેળવવાં)

કૂતરા ઘણી જાતના હોય છે, વસ્તીમાં રહે છે અને માણસો પાળે છે તે કૂતરા કાળા, ધોળા; રાતા વગેરે રંગના હોય છે. અને

જંગલી કુતરા એવા જુદા જુદા રંગના હોતા નથી. ઘણે ભાગે તેઓ કાળા હોય છે.

કુતરાના શરીરના મુખ્ય ત્રણભાગ પાડી સકાય. (૧) ડાકું (ધડ સાથે) પગ અને પુછડી.

ડાકાના ભાગમાં લાંબું અણીવાળું મોં, નરકોરાનાં બે ગોળા કાણાં, બે આંખો, બેકાન, માથું અને ગરદન આવેલી છે. ધડમાં ઉપરની બાજુએ પીઠ, આગલા પગ આગળ છાતી, અને પાછલા ભાગમાં પેટ આવેલું છે. શરીર ઉપર રૂવાં અને ચામડી બાંધી હોવાને લીધે ટાઢ, તાપથી તેમનું રક્ષણ થઈ શકે છે.

પગ ચાર છે. તે લાંબા અને મજબુત તેમજ છાતી પહોળી હોવાથી બહુવેગથી દોડી શકે છે. આગલા બે પગે પચપાંચ અને પાછલા બે પગે ચાર ચાર મળીને કુલ અઠાર આંગળાં હોય છે. અને આંગળાને છેડે તીજા નહોર હોવાથી દોડવું, ભાગ ખોતરવી, શિકાર કરવો વિગેરે સહેલાઈથી કરી શકે છે.

પુછડી:—સધળા કુતરાની પુછડી વાંકી હોય છે જ્યારે તેઓ ખુશી હોય છે ત્યારે તેને હલાવે છે ને બીજે ત્યારે પાછલા બેકે પમ વચ્ચે ધાસે છે. એ પુછડીમાં સ્થિતિ સ્થાપકતાનો ગુણ છે, ગમે પ્રયત્નોથી પણ તે સીધી નહીં થતાં વાંકીને વાંકીજ રહે છે.

કુતરાનાં ખોરાક—મામમાં રહેનારાં કુતરાં અનાજ, છાશ, દૂધ માંસ વિગેરે ખાય છે. પણ માંસ તો કવચિતજ ખાય છે. જંગલી કુતરાંઓ દૂધ માંસથીજ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. કુતરાના મોની નીચે મોટા અણીવાળા દાંત છે તેને રાક્ષી કહે છે તે સિવાય બીજા દાંતો અણીવાળા છે દાઢો ન હોવાથી કુતરા પોતાનો ખોરાક કઠકડા કરીને ગળી ખાય છે.

મેાની અંદર જીભ છે તે સુવાળી અને ચલકતી હોય છે. જ્યારે તે હાકે છે ત્યારે બીની જગ્યામાં બેસી જીભ બહાર કાઢે છે. એટલે તેમાંથી લાળ વહુટે છે આપણો પરસેવો જેમ ચામડી વાટે બહાર નીકળી જાય છે તેમ કુતરાનો પરસેવો જીભ વાટે બહાર નીકળે છે.

ઉત્પત્તિ:—કુતરામાં નર અને માદા બે જાત હોય છે. નર ને કુતરો અને માદાને કુતરી કહેવામાં આવે છે. તે માદા (કુતરી) જ્યારે વિઆય ત્યારે ચાર પાંચ કે તેથી વધારે બચ્ચાં અવતરે છે. તે કુર કુરીઓ કહેવાય છે. જન્મ્યાં ત્યારથી આશરે બે અઠસાં-ડીયાં સુધી તેમની આંખ ખીડાઈ રહે છે પછી ઉઘડે છે. જ્યારે આંખો ઉઘડે છે ત્યારે તે કુતરી સાથે ફરે છે ને ખોરાક શોધતાં તથા ખાતાં શીખતાં સુધી તે ધાવીને ઉછરે છે.

સ્વભાવ:—કુતરાં નિમકહલાત્ર જોરાવર અને હોંશીયાર હોય છે. તેનામાં વાસ પરખરાની પ્રત્યજ સક્તિ હોય છે. તેને જે જે શીખવીએ તે બધું ચાલાકીથી શીખી લે છે. ઉંઘ બહુ થોડી હોય છે. જરાક પણ અવાજ થતાં જાગી ઉઠી સાવધ થઈ જાય છે. થોડું ખાવાનું મળે તો તેથી સતોષ રાખી ચલાવી લે છે. તેને જ્યારે કંઈ દુઃખ થાય ત્યારે તે રડે છે. તેના રૂદનનો અવાજ ભયંકર લાગે છે. આટલું છતાં કુતરાની જાત અદેખી હોય છે. એક કુતરે ખીજા અજાણ્યા કુતરાને પોતાના સ્થાનકમાં કદી પણ આવવા જવા દેતું નથી; બસી કરડીને પણ કાઢી મુકે છે.

પાઠ ૧૫ મા કુતરાની જાતના પ્રાણી.

સાહિત્ય:—(પાછલા પાઠમાં જણાવ્યું છે તેજ.)

કુતરાને મળતા પ્રાણીઓ ત્રણ છે.

(૧) વરૂ. (નર) ૨ શિયાળ, અને (૩) લોંકડી.

વરૂ:—વરૂના શરીરનો ઘણો ભાગ કુતરાને મળતોજ આવે છે. કુતરાની માથે તેના ડાઘમાં પણ મ્હોં, નાક, આંખો. કાન, ગળું વિગેરે બધું છે. વરૂનું મ્હોં કુતરાના જેવું લાંબુ, સરખા આકારનું અને સરખી ખડાઈનું હોય છે. કુતરાની માથે તેને પણ બે જડખાં છે. અને આગલા દાંત અણીદાર તથા પાછલા દાંત દાઢો જેવા હોવાથી તેને ખોરાક ચાવવાની સુગમતા પડે છે. કુતરાથી ખોરાક ચાવી શકતો નથી.

કુતરાના કાન ટટારને ઉભા હોય છે, આંખ મોટી હોય છે. અને પુછડી કુતરાના જેવી વળેલી નહિં પણ સીધી હોય છે. તેની બરદનના વાળ બરછટ હોવાથી કુતરા કરતાં તે જડી લાગે છે. અને તેનાં પગ તથા નળા કુતરાને મળતા છે.

વરૂ શિકારી પ્રાણી હોવાથી ડુંગરો અને જંગલોમાંજ રહે છે. ઘણું કરીને ઠંડા દેશોના જંગલોમાં વરૂ વધારે હોય છે, અને ત્યાં તે બોડ ખોદીને તેમાં બરાંજ રહે છે. રાત્રે કોઈ વખત તે વસ્તીમાં ઘુસી જઈ બકડું કે ઘેટું મારી નાખે છે.

વરૂ જાતનું જો કે બીજું હોવા છતાં તેનો ચહેરો વીકાળ લાગે છે. કુતરા કરતાં ઘણું જોરાવર હોય છે. અને બ્યારે તેને બહુજ ભૂખ લાગી હોય છે ત્યારે તે ઘણુંજ છાતીવાળું અને વીકાળ જણાય છે. ને તે વખતે માણસ ઉપર હુમલો કરવામાં પણ પાછું પડતું નથી.

શિયાળા:—એનો રંગ કાળર ચીતરો, બદામી અને કાળાક પડતો છે. ડાચું વરૂ કરતાં વધારે અણીવાળું અને પુછડીથી વાળનો

જથો હોય છે. તેની આંખો નાની, ગોળ, અને જૂરાશ પડતી હોય છે. તે વર અને કુનરાં કરતાં નાનું હોય છે પણ ધણી બાબતોમાં તેમને મળતું આવે છે.

શિયાળ ટોળામાંજ રહે છે અને ટોળે મળીનેજ શિકારે જાય છે. એ પ્રાણી ધણું પકકું ખંધું અને લુચ્ચું છે. તેની લુચ્ચા-ઇની ધણી વાતો આપણે વાંચીએ છીએ અને સંભાળીએ છીએ. એ લાગ શવેતો ગામમાંથી બકરાં કે ઘેડાંનાં બચ્ચાં અને મરઘડાં સેધ જાય છે. ધણી વખતે તે સીંહને વાધની પાછળ ફરતું રહે છે. અને તેમણે શિકારે મારી ખાતાં ધરાઇ રહેવાથી પડ્યો મુક્યો હોય તે તે ખાઇ જાય છે અને કાંઈ વખત સીંહ વાધને છેતરવામાં પણ પાછું હઠતું નથી.

લોકડી—એનો દેખાવ પણ ઉપરના પ્રાણીઓને મળતોજ છે તેના કાન વર જેવા, શિયાળના જેવું અણીદાર મોંમાથુ ગોળ, પગટુકા આંખમાં બિલાડીના જેવી ફાટ, અને પુંછડીએવાળો ભારો હોય છે. તથા વર, શિયાળ કરતાં નાનું હોય છે.

લોકડીને શિયાળનો પિત્રાઇ બાઇ કહીએ તોપણ ચાલે કારણકે તે લુચ્ચાઇમા શિયાળથી ક્રોધ રીતે ઉતરે તેવું નથી. ટોળામાં રહેતું નથી. પણ શત્રે એકલુજ શિકારની ખોળ ફરવા નીકળે છે. મરઘાં, સસલાં અને ઉંદર વગેરે મારી ખાય છે પણ તેને માંસ કરતાં ફળ ખહુ ભાવે છે. જેથી તે શેરડીના વાડમાં અને દ્રાક્ષના ઝાંડવામાં પેસી જઈ ધણું નુકશાન કરી નાખે છે.

પાઠ ૧૬ મો. બિલાડી.

સાહિત્ય—બિલાડી અને તેનાં બચ્ચાંનું ચિત્ર.

બિલાડી બે જાતની હોય છે. (૧) વસ્તીમાં ઘરોમાં રહેનારી અને, (૨) જંગલમાં રહેનારી. પહેલી જાતની ઘરમાં રહેનારી બિલાડીઓ રંધેલું અનાજ, રોટલી, ઘી, દૂધ, અને ઉદર વિગેરે નાનાં પ્રાણીઓ મારીને નિર્વાહ ચલાવે છે, અને બીજી જાતનાં જંગલમાં

બિલાડાના શરીરના ત્રણ ભાગ પાડી શકાય. (૧) ડોક, (૨) ધડ અને (૩) પગ.

ડોકવાળા ભાગમાં મોં, નાક, આંખો, કાન, માથું અને ગરદન છે. મોંમાં બે જડમાં, તીણા અણીદારને મજબુત દાંત, તથા અડમચડી અને કાકરવાળી જીભ આવેલી છે. મોં ઉપર આવેલી મૂછોના જડાવાળને લીધે તે અંધારામાં કોઈ પણ વસ્તુ ઓળખી શકે છે. આંખો માંડરી, ચળકતી, અને અંધારામાં પણ સુઝી શકે તેવી તેજદાર હોય છે, માથાનો ભાગ આંખો ઉપર ઉભો હોવાથી તેનું મોઢું કંઈક પિઠામણું લાગે છે. કાન ટુંકા અને ઉભા હોવાથી જરા પણ અવાજ થતાં તે ચેતી જાય છે અને ગરદન ટુંકી હોય છે.

ધડવાળા ભાગમાં છાતી, પેટ, અને પુંછડી આવેલી છે. બિલાડીના શરીર પર રંગાંડી હોવાથી તેને ટાઢ તાપ લાગતાં નથી વળી બિલાડીના શરીર પર ચટપટા પણ હોય છે. અને પુંછડી લાંબી હોય છે.

પગ ટુંકા અને મજબુત હોવાથી દોડાવું ઠીક ફાવે છે આગલે પગે પાંચ પાંચ અને પાછલા પગે ચાર ચાર આંગળાં હોય છે. અને આંગળાંને છેડે કઠણ, તીણા તથા અણીદાર નહાર હોય છે આપણે જેમ મ્યાનમાંથી તરવાર બહાર ખેંચી કાઢીએ છીએ તેમ

ખિલાડી પંજમાંથી એકદમ નહોર કાઢી શકે છે. અને તેનારૂં તે પોતાનો શિકાર મારી પાડે છે, નહોર વધીને મોટા થવાથી પંજમાં સમાય નહિં ત્યારે ઝાડનું થડ, લાકડું અગર એવી કાંઈ ખીજ સીજ સાથે ઘસીને નાના કરે છે.

ખિલાડી પોતાનાં બચ્ચાં પર બહુ પ્રીતિ રાખે છે જ્યારે તે વિચ્છાદ્ય છે ત્યારે ૨ થી ૬ સુધી બચ્ચાં આવે છે. તેનામાં બે જાત છે. નર અને માદા નરને ખિલાડો અને માદાને ખિલાડી કહે છે. ખિલાડીનાં બચ્ચાં નાનાં હોય છે ત્યારે બહુ મનોહર લાગે છે. અનાજ, અને કપડાં લત્તાં વિગેરે કરડી ખાનારા હાંદરો તે ખિલાડી દેખે છે ત્યાંથી મારી નાખી ખાઈ જાય છે. ખિલાડીના ચાલવાથી મિલકુલ અવાજ થતો ન હોવાથી હાંદરો વહેલા સપડાઈ જાય છે. ખિલાડી માણસ અને કુતરાંથી ખીએ છે તેમજ વધુ ખીજવામણી હોય તો સામી થઈ જવામાં પણ પાછી પાની કરતી નથી.

પાઠ ૧૭ મો. ખિલાડીની જાતનાં પ્રાણી,

સાહિત્ય:—વાધ, સિંહ, અને વાધણ, સિંહણનું બચ્ચાં સાથેનું ચિત્ર.

વાધ અને સિંહ એ ઘણું વીકરાળ અને ઝુનૂની તથા ભયંકર પ્રાણી છે. આખી દુનિયામાં સિંહ સીવાયનાં બધાં જાનવરો કરતાં વાધ બહુ જોરાવર હોય છે, તે હુંગરો અને જાંમલોમાળ રહે છે. ઘણું કરીને તે વસ્તીમાં તો આવતોજ નથી.

વાધના શરીરના તમામ અવયવો ખિલાડીને મળતાજ છે. ખિલાડી એ વાધની માશી કહેવાય છે માટે માશીની જાતનોજ બાજોજ હોય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. વાધના શરીર ઉપર ચટાપટા

હોય છે અને પીઠ મન્યુત હોવાથી તે ઘણા બોળે હાડાવી શકે છે જનાવરોને પાણી પીવાનાં ડેકાણાં જેવાં કે નદી, નાળાં ઝાડી, ટુંગર વિગેરે જગ્યાઓમાં વાધ સંતાપ રહે છે. કારણ કે ત્યાં પાણી પીવા આવનાર જનાવરોને સહેલાઈથી મારી શકાય.

વાધ સિંહના કરતાં લાંબો પણ કંપક નીચો હોય છે. તે લોહીનો એટલો બધો આબેલ હોય છે કે ભૂખ્યો હોય या ન હોય તોપણ પ્રાણીઓને મારી નાખે છે. તેના શરીરમાંથી ઘણી ગંધ નીકળે છે જેથી પ્રાણીઓ ચેતી જાય છે અને ગંધ આવતાંજ નાસવા મંડી પડે છે. તેને જીવતો પકડવો એ બહુજ મુશ્કેલી ભરેલું કામ છે. પાળેલા વાધે પણ જો માંસ ચાખ્યું તો તે જાતિ સ્વભાવ પર જમ ધાતકી બની જાય છે. વાધને તરેતા સાફ આવરો છે પણ તે દેવતાથી બચ પામીને નાથી જાય છે. વાધ આવો સમર્થ હોવા છતાં આજસુ બહુ હોય છે. પોતાની પાસે થઈને શિકાર જતો હોય તોપણ તે ખેસીજ રહે છે, પ્રભુએ વાધમાં આજસનો આવો ગુણ ન મુક્યો હોત તો તે બધી દુનિયાને ઉગ્ગડ કરત.

દિપડા અને ચિત્તા એ વાધની જાતના પ્રાણી છે.

દિપડા એ વાધ કરતાં નાનું પણ દેખાવડું ચંચળ, અને બળવાન પ્રાણી છે. તેના હીલ્લો રંગ ઝાંખો પીળો હોય છે અને શરીર પર ફૂલના આકારનાં જરા ગોળ અને કાળાં ચાકાં હોય છે. તે ટુંગરાઓ અને જંગલોમાંજ રહે છે અને કોઈ કોઈ વખત દોર તથા માણસોને આંતરી ઘણા હેરાન કરે છે,

સીંહ:—આ પ્રાણી બધાં જનાવરોમાં સૌથી વધારે બળવાન છે સીંહ એ વનનો રાજા કહેવાય છે તેને શાર્ડૂલ અને કેશરી પણ કહે છે આપણા દેશમાં તો તે કાઠકિજ ડેકાણે માલમ પડે છે

કાઠિઆવાડમાં ગીરનાં જંગલ સિવાય બીજા ક્યાંય તે જોવામાં આવતો નથી તેનું તમામ છરીર બિલાડી અને વાઘને મળતું આવે છે પણ વાઘ કરતાં સીંહ કંચો હોય છે. તેની આંખો અગ્નિના મોળાની માફક ચમકતી હોય છે અને ડોક ઉપર લાંબા, કાળા પડતા અને ઝુંવાળા વાળ હોય છે તેને યાળ અથવા કેશવાળી કહે છે.

સીંહ પોતાનો શિકાર છાનોમાનો પકડતો નથી પણ ચેતાવીને પકડે છે અને જ્યારે ભૂખ્યો થયો હોય ત્યારેજ તે બીજાં પ્રાણીને મારે છે તોપણ તે માણસનો શિકાર તો ભાગ્યેજ કરે છે. સીંહનો શિકાર કરવે કે જીવતો પકડવો તે બહુ વિકટ અને જીંદગીના જનખમનું કામ છે,

સીંહ અને વાઘ ધણાં વરસ જીવે છે. સીંહ કરતાં સીંહણ અને વાઘ કરતાં વાઘણ વધારે ડંસીલી અને જંતરાવર હોય છે, સીંહણ તથા વાઘણ આખા જીવનમાં એકજ વાર વીઆયે છે અને તેમને ફક્ત જે બચ્ચાં આવતરે છે. (પ્રભુએ જો આ કુદરતી નિયમ તેઓને માટે ન રાખ્યો હોત ને બિલાડી તથા કુતરીઓની માફક વારંવાર વિઆવાનું એક એકી ફેરે છ છ બચ્ચાં આવતરવાનું નિર્માણ કર્યું હોત તો એ ઘાતકી પ્રાણીઓ વધી જાત ને પૃથ્વી ઉજડ.)

વાઘની ચરબી દવાના કામમાં આવે છે. અને તેનું તથા સીંહનું આમડું ચિચાના તરીકે વપરાય છે. હિંદુ લોકો તે વ્યાધ્યર્થને પાવત્ર માને છે.

પાઠ ૧૮ મો. હાડકાં અને માંસના લોચા.

સાહિત્ય—હાડખિંજર અને મનુષ્ય આકૃતિનું પિકચર.

હાડકાં—હાથ, પગ, પીઠ, છાતી, માથું વગેરે જગાપર દાખી જોતાં કઠણતા માલમ પડે છે. જે જે જગા કઠણ લાગે છે ત્યાં ત્યાં બધે હાડકાં છે એમ સમજી લેવું. એ બધાં હાડકાનું આપણું જે આપણું શરીર બનેલું છે તેને હાડપિંજર કહે છે.

(જુઓ ત્રીજી ચોપડીનો પાઠ ૬૫ મો.)

હાડકાનું કામ શરીરના માંસવાળા ભાગને મદદ કરવાનું છે. જેમ હાડકાં મજબુત અને કસાયલાં હોય તેમ શરીર વધારે બળવાન હોય. જુદાં જુદાં પ્રાણીઓનાં હાડકાંના ઘાટ જુદાં જુદાં હોય છે. ઝોડજળાય, કરોળીયા, પતંગીઆં અને ઇંચિયા જેવાં પોચા શરીરવાળા જંતુઓ, જનવરો તથા પ્રાણીઓને બીજાં હાડકાં હોતાં નથી. આપણા શરીરમાં ૨૦૦ ઉપરાંત હાડકાં છે.

માણસના શરીરના (૧) ડોકું. (૨) ધડ અને (૩) હાથપગ એમ ત્રણ ભાગ છે. ડોકાના ભાગમાં માથું (ખોપરી સહીત) કાન, આંખો, નાક, મોં દાદી જડબાં વિગેરે ભાગોના હાડકાં આવેલાં છે ધડવાળા ભાગમાં ડોકું, અને હાથપગ સીરામનો તમામ ભાગ અને તેમાં હાડકાં આવેલાં છે કરોડ, છાતી, પાંસળાઓ, કમર, નજા વિગેરે ભાગો નાનાં મોટાં હાડકાંઓના સંધાનથી થયેલાં છે. હાથનાં હાડકાંમાં જુજ હાથ અને પંજો, એ ત્રણ મુખ્ય ભાગ છે. હાથના કાંડાના હાડકાં નાના અને આંગળીઓના મોટા હોય છે અને પગના હાડકાં જડા, ભારે અને દેખાવમાં કદરૂપા હોય છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે શરીરમાના અગત્યના અવયવો હાડપિંજરમાં હાડકાના ખોખામાં) બહુ સંભાળ પૂર્વક ગોઠવેલા છે.

હાડકા રંગે ધોળા, કઠણ અને મજબુત હોય છે. માણસના

મુડદાને બાળે છે ત્યારે હાડકાં બળી જઈને કળીચૂના જેવી રાખ પડી રહે છે.

જો પ્રભુએ શરીરમાં હાડકાં ન બનાવ્યાં હોત તો આપણું શરીર ટકાર ન રહી શકતાં એક ઢગલા જેવું જણાત અને આકાર માલમ પડત.

ખોપરી ચહેરા અને છાતી ઇત્યાદિનાં હાડકાં શરીરના અંદરના ભાગોનું રક્ષણ કરે છે.

હાથ નાં હાડકાં હાથીદાંત તરીકે વપરાય છે તેમ કોઈ કોઈ જાનવરોનાં હાડકાં ધણાં કામમાં આવે છે ને તેની કેટલીક ચીજો બને છે.

માંસ—આપણું હાડપિંજર એક સંચા જેવું છે. તેમાં ધણી જાતની ક્રિયાઓ થાય છે. જેમ કે ગરદન આમ તેમ ફરે છે, કાંડું વળે છે, હાથ ઉંચો થાય છે પણ ગમે તેમ વાળી શકાય છે, ચલાય છે, દોડાય છે. એ બધી ક્રિયાઓ હાડકાં અને માંસના લોચા બંનેથી થાય છે.

આપણા શરીરની ચામડી ઉતારી લેતાં શરીરપર બધે રાતું માંસ જણાય છે જોકે માંસ બધે ઠેકાણે રાતું હોતું નથી પણ લોહી લાલ હોવાથી અને માંસમાં લોહી મળી ગયેલું હોવાથી માંસ લાલ જણાય છે પણ જો માંસના લોચાને પાણીથી ધોવામાં આવે તો લાલ રંગ જતો રહીને લોચા ધોળાશ પડતા જણાશે.

માંસના લોચા—આપણા શરીરમાં ગતિ ઉત્પન્ન કરે છે. આપણા શરીરમાં લગભગ નાના મોટા મળીને પાંચસો ઉપરાંત લોચા હશે. કોઈ લોચા હાડકાંની ઉપર, કોઈ હાડકાંની વચમાં, અને કોઈ ચામડી તથા હાડકાંઓની વચમાં આવી રહેલા છે.

હાથ ઉચકાય છે ત્યારે તેમાંનું માંસ નાનકડા દેહકાના જેવું કુલીને ગોટલો બને છે તેમજ હાથ લાંબો કરીએ છીએ ત્યારે માંસ પેશી લાંબી થાય છે અને ગોટલો બેશી જાય છે. માંસ પેશી (માંસના લોચા.) રેસાઓની બનેલી છે અને રબ્બરની માફક તે લાંબી ટુંકી થઈ શકે છે જેથી સાબિત થાય છે કે માંસના લોચામાં રચ્ચિતિ સ્થાપકતાનો ગુણ છે.

ચાલવું, ફરવું, દોડવું, ઉઠવું, બેસવું, કસરત, ડ્રિલ અને કંઈપણ કામ આપણે કરીએ છીએ તે બધું માંસના લોચા વડે જ બની શકે છે. એકલુંજ હાડ પિંજર (માંસના લોચા વગરનું) કાંઈ પણ કરી શકતું નથી. ચોક્કસ માદ રાખવું કે કોઈપણ જાતની શરીરની ક્રિયા માંસના લોચાથી જ થાય છે.

માંસના લોચા એ એક ઇન્દ્રિય છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કારણ કે જીભમાં રહેલા માંસના લોચાથી બોલી શકવાને મદદ મળે છે અને ખાવાની કોષ/પણુ વસ્તુના ગુણ દોષ જાણી શકાય છે. હથેલીની અંદર રહેલા લોચાથી કોષ/પણુ પદાર્થની કઠણતા કે નરમાશ જાણી શકાય છે અને કોઈ પણ વસ્તુને હાથમાં ઉછાળી જોતાં તેના વજનનું આપણને ખાન થાય છે.

પાઠ ૧૯ મા. ચામડી.

સાહિત્ય:—સૂક્ષ્મદર્શક મંત્ર.

તમામ પ્રાણીઓનાં શરીરની ચામડી એ કુદરતી ઢાંકણ છે ચામડીને લીધે શરીર સુવાળું લાગે છે. અને હાડકાં તથા માંસના લોચાઓ આંતરડાં, નસો વિગેરે શરીરના અંદરના ભાગોનું રક્ષણ થાય છે ચામડીમાં ત્રણ પડ હોય છે. (૧) ઉપલું (૨) વચ્ચલું અને

(૩) અંદરનું. શરીરમાં લીમાં, ફાલ્લા, ગોડ વીગેરે નીકળે છે. તથા દાઝીએ છીએ ત્યારે ઉપલું પડ ઉપસી આવે છે અને ખેંચાય છે. આ પડમાં લોહી હોતું નથી તેમ તેને ચીરવા કાપવાથી કંઈ દુઃખ પણ થતું નથી. વા ફાલ્લો જાય છે તેમ ધીરે ધીરે ઉપસેલી ચામડી ખરી પડે છે અને નવી ચામડી આવતી જાય છે. તે નવી ચામડી શરીરની સાથે એવી સજ્જડ રીતે મળી જાય છે કે દરદ ક્યાં હતું તેની નિશાની પણ જતે દહાડે રહેતી નથી. સાપપોતાની ચામડી દરતરે ઉતારે છે કે જેને આપણે કાચળી કહીએ છીએ તે પણ ચામડીનું સૌથી ઉપલું પડ સમજવું.

(૨) વચલું પડ. આ પડ ઘણા રેસાઓના અનુસંધાનથી બનેલું છે અને રેસાઓની વચમાં જ્ઞાતવંતુઓ હોવાથી આ પડને કંઈ પણ ધોવાતા તરત ખખર પડી જાય છે અને દુઃખ થાય છે.

(૩) અંદરનું પડ. આ પડમાં લોહીની ધણીજ ઝીણી નસો (રક્ત વાહિનીઓ) એક બીજી સાથે સજ્જડ જોડાયેલી અને ખુંથાએલી હોવાથી તેને જરાપણ ધસારો લાગતાં અંદરથી લોહી નીકળે છે ને આપણને દુઃખ થાય છે. આ પડમાં લોહી પુષ્કળ હોવાથી લાલ ચોળ જણાય છે. અને એટલું બહું આળું હોય છે કે તેને આંગળી અડાડતાં પણ ખમાય નહિ. આ પડની ચામડી ધણી કુમળી હોવાથી ખુણી ન રહી શકે માટે તેના પર પ્રભુએ બે પડનું લંકણ કરેલું છે.

મુદ્દમદર્શક ચંત્રવડે જોવાં ચામડીમાં ઘણાંજ બીંચડાં હોય છે સાંજનું છે કે એક રૂપીઆ ગાય તેટલો જગામાં આશરે ૨૫૦) બીંચડાં હોય છે. અને તે બીંચડામાં પણ પાછાં ઝીણાં ઝીણાં કાણાં હોય છે.

એ કાણાને છિદ્રો કહે છે. આપણા શરીરપર લગભગ ૧૦ લાખ સુધી એવાં છિદ્રો હોય છે એ છિદ્રો મારફતે શરીરમાંના મેલ પરસેવારૂપે બહાર નીકળે છે.

ચામડીથી શરીર શોભીતું હોય છે, શરીરના અવયવોનું રક્ષણ થાય છે. શરીરમાંના મેલ પરસેવા રૂપે બહાર નીકળી જાય છે. વળી ચામડીમાંથી વાળ (રૂંવાડી) ઉગે છે. તે તેનું રક્ષણ કરે છે આપણે શરીરે તો વાળ થોડા યા નહિ જોવા હોય છે. પણ ઘેરાં બહાર વિગેરેના ડોલપર પુષ્કળ વાળ હોય છે. જે પ્રાણીઓના ડોલપર અણુ વાળ હોય તેમની ચામડી પાતળી, અને ઓછા વાળ હોય તેમની જાડી હોય છે. હાથી તથા ગેંડાના ડોલપર વાળ ઓછા હોય છે તો તેમની ચામડી પણ જાડી હોય છે જેથી ટાઢની મોસમમાં તેમને ટાઢ વાતી નથી.

માણસોના શરીરની ચામડી પણ સરખી હોતી નથી. હથેલીની અને પગનાં તળીઅની ચામડી જાડી હોય છે. શરીરના જે ભાગ હવામાં હમેશાં ખુલ્લો રહે છે અને જેને વધારે મહેનત પડે છે તે ભાગ લઠૂ અને સખત હોય છે. અને તેથીજ મનુષ્યોના હાથપગ ચામડા જેવા સખત હોય છે.

પાઠ ૨૦ મા. ચામડું.

સારાંહત્ય—(ચામડાં અને તેની ચીજો)

પાછલા પાઠમાં આપણા જાણવામાં આવી ગયું કે આપણા શરીરની ચામડી છિદ્રાળુ, રેસાઓથી ગુંથાએલી અને રૂંવાડી ઓળી છે. ચામડીનાં પડ એક બીજા સાથે સબળડ ચોટેલા હોય છે.

આપણી ચાંમડીનો કાંઈપણ ઉપયોગ થતો નથી. પણ જનાવરોનાં ચામડાંના બેડા, પાટીટ, પટા, છુટ ચોપડીઓનાં પૂંઠાં, મસક, પખાલ, ઘોડાનાં જીન હાથનાં મોજા. વિગેરે ઘણી જાતનો સામાન બની શકે છે.

ગયા પાઠમાં આપણે બહુ ગયા કે જે પ્રાણીઓનાં શરીરનું રક્ષણ ધણાવાળ, પીછા અને ફવાથી થાય, તેમની ચામડી પાતળી અને બીજાઓની જાડી હોય છે.” માણસો તથા પંખીઓની ચામડી પાતળી અને પશુઓ જેવા કે બેંસ, પાડા, બળદ, હાથી ગેંડા, વિગેરેની ચામડી જાડી હોય છે. પશુઓની એ જાડી ચામડી તેને જ ચામડું કે ચામડાં કહે છે. જેમ ચામડી વધારે જાડી હોય તેમ વધારે મજબુત અને ટકાકે હોય તે ધ્યાનમાં રાખવું.

સુએસા પશુઓને ચમારવાડામાં લેઈ જવા ચમાર લોકો તે મુડકાની ચામડી વ્તારે છે. ચામડીને માંસ લોહી તથા હાડકાથી અલગ કરે છે ત્યારે તે ચામડીને આળાં કહે છે તેને વધારે વાર રહેવા દેતો સડો જામ ખરાબ થઈ જાય જેથી ઉતરડીને તુરત તેને પકવવાના (કમાવવાના) ઉપાયો કરવા માટે છે.

પકાયાં (કમાવ્યા) વગરનું ચામડું બેજવાળું અને નરમ હોય છે. ચામડાને સુકવે નહિં તો તે કોહવા માટે છે. તેમજ ઘણું સુકવવામાં આવે તો ખરબચડું અને સખત થાય છે તથા તરડે છે, અને ઘડી વાળીએ તુડી જાય છે.

કમાવેલું. ચામડું સુવાળું હલકું અને વળે એવું નરમ થાય છે તે જલદીથી તુટતું નથી. તેમજ તે લાંબી મુદત સુધી ટકી શકે છે. અને તેમાં પાણી પણ ઉતરી શકતું નથી.

ચામડું કમાવવાને માટે ચમાર લોકો આળાં ચામડાને લોહ

નાંખી આકડાતું દૂધ લગાડે છે. એટલે વાળ ખરી પડે છે. અમર ચુનાના પાણીમાં બાર પંદર દિવસ સુધી પલાળી રાખવાથી પણ વાળ ખરી પડે છે, પણ એક મ્હોટા વાસણમાં અમર કુડમાં ભરી તેમાં બાવળ આવળની છાલ, ને હરડાં બેડાનો ભૂકો વીગેરે નાંખી એક રસ કરી તેમાં ચામડાં બોળી મુકી, દસ પંદર દિવસે બહાર કાઢી તેના કોથળા કે કોથળાઓ સીવી ફરીથી પાછો ઉપરનો મથાલો ભરી એકાદ અઢવાડીયું ટાંચી મુકે છે. પણ તેને ઘોષ, તેજ, ચોપડી મુકવવા મૂકે છે. મુકવ્યા પછી રાંપીથી સાફ કરે છે એટલે ચોકખું ચામડું થાય છે ને તેની જે ચીજો બનાવવી હોય તે બને છે. જેમ જેમ ચામડાંને ઉંચી કારીગરીથી પકડવામાં આવે છે તેમ તેમ તેની કિંમત વધતી ગણાય છે, કેટલાક એવી ઉંચી જાતના ચામડાં હોય છે કે ૧ શેર લેવા જતાં તેની કિંમતના ત્રણ રા. આવવા પડે છે. કમાવેલાં ચામડાં બે પ્રકારના હોય છે. (૧) કુમળાં અને (૨) સખત. બકરાં ઘેટાં, વાછરડાં વીગેરેનાં ચામડા કુમળા હોય છે, તેનો ઉપયોગ હાથના મોજાં, પાછીટ વીગેરે નાણુક ચીજો બનાવવાના કામમાં થાય છે.

ગાય, બેંસ, બળદ, પાટાં, ખમર, મેંડા, હાથી, હરણુ, હુકર, વિગેરેનું ચામડું જાડું હોય છે. સંચાના પટા, ધોડાના છત્ર, પખામો, ગાંજવા, કુહા, કોસ, છુટ, વિગેરે બનાવવાના કામમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

હરણુ અને વાઘનું ચામડું હિંદુ લોકો પવિત્ર માને છે મરીન લોકોમાં અને કેટલાક દેશોમાં ચામડાના લૂમડા બનાવીને પહેરે છે. (જુઓ ખીજ ચોપડી પાદ ૬૦ માતું) ચિત્ર.

ચામડા પકવવાના કુડમાં ગંધાતા ચામડાની ખરાબ બદબો

હવાને બગાડી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેવા કુંડ વસ્તીથી દૂર રાખવા જોઈએ.

પાઠ ૨૧ મો.

સાહિત્ય:—કાચું અને રંગેલું ઉન, કાસ્મીરીશાલ, બનાત, કામળા, ધાબળા, બનુસ વિગેરે ઉનનાં કપડાં અને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર

ઉન:—ઘેરાં અને બકરાના શરીર ઉપરના જે વાળ તેને ઉન કહે છે. ગરમ મુલકમાં ઘેરાં બકરાનું ઉન જાડું અને ઠંડા મુલકનાં ઘેરાં બકરાનું ઉન, નરમ, સુંવાળું તથા ઝીણું હોય છે. ઉનનાં તાતણાને સૂક્ષ્મદર્શકથી તપાસતાં આપણા શરીરની ચામડીની માફક બીંગડા જણાય છે. આપણા પ્રાંતમાં બરવાડ લોકો શિઆળો ઉન-રતાં ઉનવાળાં પ્રાણીઓ પરથી ઉન કાતરી લે છે. તે કાચું ઉન કહેવાય છે.

આપણા પ્રાંત કરતાં કાશ્મીર દેશનાં બકરાનું ઉન ઘણુંજ નરમ સુંવાળું, ઝીણું અને સુશોભિત તથા કીમતિ હોય છે, તેની શાલો બને છે તે પણ ભારે કીમતની હોય છે. ગરીબ લોકો તે શાલો ખરીદી શકતા નથી. તે ઉપરાંત ‘અંગોરા’ પ્રાંતમાં ‘અંગોરા’ નામનાં બકરાં થાય છે તેનું ઉન ઘણું નરમ, ભારે કીમતી, અને રેશમ જેવું સુંવાળું હોય છે. કાશ્મીરના ઉનની માફક તેની પણ શાલો, આલપાકા, ફલાલીન, મરીના, કાટીન, બનાત, વીગેરે બને છે.

ઉંઠ ઉપરથી જે વાળ ઉતારવામાં આવે છે તેના કામળા અને શેતરંજીઓ બને છે, આપણા પ્રાંતના ઉનના કામળા કામળાઓ, ધાબળાઓ, દોરીઓ, અને ઘોડાના જીન તથા મૂકવાની દળાઓ વીગેરે બનાવે છે, પણ કાશ્મીર કે અંગોરાની માફક શાલ, આલપાકા

જેવાં ઉંચી જાતનાં કાપડ બની શકતાં નથી. કારણ કે આપણા પ્રાંત નાં ઘેટાં બઢરાંનું ઉન જાડું હોય છે.

ઉનના ગુણ—પોચું, હલકું, સુંવાળું, હુંકાળું, રેસાવાળું સ્થિતિસ્થાપક. અને પાણીને દૂર રાખનારૂં છે. ઉનના તાંતણાઓને ગમે તે જાતનો રંગ લાવી શકે છે અને ગરમીને શોષી લઈ પોતાને કમળે રાખી શકે છે જેથી ઉનમાં ટાઢ દૂર કરવાની શક્તિ હોય છે. રેશમ કે રૂં કરતાં ઉનનાં લુગડાં વધારે ગરમ ગણાય છે.

ઉનનાં લુગડાં શરદીની રૂતુ અને શિયાળામાંજ પહેરવાને કામ આવે છે ઠંડા દેશના લોકો ખાસ કરીને ઉનનાં કપડાંજ પસંદ કરે છે. તેની બહુ સાચવણી રાખવી પડે છે. નહિં તો તેમાં ઉધછ, ટુઆ, ક્ષતારી વિગેરે જીવ લાગી નુકસાન કરે છે. વખતો વખત તેને તડકે નાખતાં રહેવું અને લીંબડાનાં પાંદડાં તેની ગડીઓમાં મુકવાં જેથી કપડાંનું રક્ષણ થાય.

પાઠ ૨૨ મો. ધર.

સાહિત્ય: જુદાં જુદાં સ્થળનાં ધરોનાં પિક્ચરો.

ધર:—ગામડાંનાં ધર ધણે ભાગે માટીનાં બાંધેલા હોય છે અને મોટા શહેરમાં તો હજારો રૂ. ખર્ચી છોટા ચુનો અને પથ-રથી બાંધેલા હોય છે. કોઈવિધ બે માળાનાં તો કોઈ કોઈ ધરમાં ચાર, પાંચ અને છ છ માળ પણ હોય છે.

આ દુનિયાનાં બંધારણ વખતે માણસો ધર બાંધીને રહેતાં નહોતાં જંગલોમાં અને મેદાનો તથા ડુંગરાઓમાં ખુદાંજ પડ્યા રહેતાં હાલ પણ કેટલાક જંગલી મુલકના જંગલ નિવાસી બીલ લોકો ધરબાર વગર જંગલમાંજ રહે છે. જુઓ—

“ સૃષ્ટિ સમે સૌ માનવી વસતાં વનમોઝાર,
લડતાં એક બીજાથી નહોતો સંપ લગાર. ”

૩૦ ૬૦ ૬૦)

તે વખતે માણસોની સ્થિતિ ખરાબ હતી, ધીમે ધીમે સુધારો થતાં થતાં માણસો ધર બાંધીને રહેવા લાગ્યાં ને તેમાં પણ વધારે સુધારો દાખલ થતાં હાલના જેવાં વિશાળ, અને રોકનદાર મકાનો બાંધાવી રહેવા લાગ્યાં છે સુર એ માનવ જાતિનું વિશ્રાન્તિ સ્થાન છે, ટાઢ, તાપ, વરસાદ, અને જંગલનાં જંગલી પ્રાણીઓ તથા ચોર લુટાડથી આપણું રક્ષણ કરનાર ધર છે. ધર વિના આપણને રહેવાનું બીજું એક પણ સ્થાન નથી.

માટી, પથ્થર, ચુનો અને ઈંટોનાં લાકડાનાં, પૂતરાનાં તથા વાંસડાઓનાં ધર બાંધાય છે ગરીબ લોકોને રહેવાનાં ધરને ઝુંપડાં કહે છે. ચામડીઆ અને રખારી જેવા ઠેકાણે ઠેકાણે રખડતાં લોકો કેરાં તંબુઓ નાખી રહે છે તે પણ ધર કહેવાય છે વળી ચીન દેશના લોકો વહાણમાંજ ધર કરીને રહે છે.

ધર બાંધવા માટે લક્ષમાં રાખવાના નિયમો

(૧) ધર બાંધવા માટે ઉંચી જમીન પસંદ કરવી કે જેથી ચોમાસામાં ભેજ યા શરદી ખીલકુલ લાગે નહિં અને સળેખમ શરદી તથા મેલેરીયાના રોગ ઉત્પન્ન થવા પામેજ નહિં.

(૨) આબુ બાબુ ગંધાતાં પાણીનાં ખાખોચીયાં ઉકરડા અને ખીચો ખીચ વસ્તી હોવી ન જોઈએ કે જેથી હવા બગડવા પામે નહિ અને બનતાં સુધી ધરનું છાપડું ઉચું કરવું.

(૩) ચોકખી હવા આવવાના માર્ગ પર જાળીઆં કે બારીઓ મુકાવવી અને કોઈપણ એક બાજુથી સૂર્યના કિરણો ધરની અંદર

આવી શકે તેવી બ્યવસ્થા કરવી.

(૪) રાંધવાનો ઝોરડો અલગ રાખવો, અને ધરોને એકવાડ વહેવરાવવા એક ગટર કરાવવી તથા જમવાનો, સૂવાનો, લખવા વાંચવાનો ઝોરડો. દિવાનખાનું વિગેરે જગાઓ જુદી જુદી રાખવી.

આ ઉપરાંત ખીજા ધણા નિયમો જાળવવાની જરૂર છે.

ધરોને ચોકખાં રાખવાં વઃસમાં બે વાર ધરોને સુનાથી ઘોળાવીને સ્વચ્છ રાખવાં ઝોરડા, ખુણા ખાંચરા, અને એટલાઓને હંમેશાં વાળી ઝુંડીને સાફ રાખવાં ટુકમાં એટલું લક્ષમાં રાખવું કે ગંદકીવાળાં ધરોનાં મનુષ્યો! હીન આયુષ્યવાળાં તથા રોગ પિડીત હોય છે અને સ્વચ્છ, સુધડ ધરોમાં રહેનારાં મનુષ્યો, તંદુરસ્ત, આયુષ્યમાન તથા શરીરે હંમેશાં સુખી હોય છે. માટે ધરોને સ્વચ્છ રાખવાને બહુજ કાળજી રાખવી.

પાઠ ૨૩ એ વખત જાણવાની અસલી રીત.

સાહીત્ય:—છાયાયંત્ર અગર તેનું પિક્ચર તથા કલાક અને અર્ધ કલાકની શીશી.

છાયા યંત્ર:—હાલ આપણે ધડીયાળથી જોઈ શકીએ છીએ કે ૮ વાગ્યા અગર તો ૧૨ વાગ્યા. એ ધડીયાળો તો થોડાં વરસ ઉપર નીકળી છે પણ તે પહેલાં તો ઝોળા ઉપરથીજ વખત જાણતાં અને તેને માટે છાયાયંત્ર નામનું એક સાધન વાપરતાં છાયા યંત્રની વચમાં એક ખીસો ધાલી તેની એક બાજુ તરફ આંકડા માંડતા સૂર્યની અતિ અને અજવાળાને લીધે ખીલાનો પડછાયો જે આંકડા ઉપર હોય તે પરથી અમુક વખત ગયો એમજ નક્કી કરી શકાયું. હાલનાં ધડીઆળોની માફક તેમાં આંકડાઓનું ગોળ ચક્કર નહોતું પણ અર્ધગોળ હતું. પરંતુ રાત્રે અને વાદળાવાળા દિવસે

આ યંત્ર ખીલકુલ ઉપયોગમાં આવે નહિ.

ઘડીયું:—જેશી લોકો કાંસાના વાડકાને તળાએ ઝીલું કાણું પાડી તેને પાણી ઉપર તરતો મૂકી તેમાં ધીરે ધીરે પાણી ભરાઈ તે ખુડી જાય ત્યારે એક ઘડી થઈ એમ ગણી ફરીને તરતો મૂકતાં અને એવી રીતે ઘડીઓથી વખતનો સુમાર નક્કી કરતા.

શીશીઓ:—માંકડાં અને રીંછ રમાડનારા મદારી લોકો ડુગડુગી વગાડે છે તેજ ઘાટની કાચની એક શીશી બનાવી લાલરેતી ભરે છે. તેનાં બંને ખાનાઓ વચ્ચે એક બારીક વેહ (કાણું) છે. ઉપલા ખાનાની સઘળી રેતી પેલા વેહમાં થઈને નીચલા ખાનામાં પડી જાય એટલે કલાક થયો કહેવાય. પરંતુ જે રેતી ઠલવાઈ જાય તે વખતે શીશીને ફરીથી ફેરવાર કાઢ માણસ ત્યાં નહોય તો ત્યાર પછીના બધા કલાક ખોટા વાગશે. નિશાળો, કચેરીઓ, અને એકી પહેરાઓ ઉપર આવી શીશીઓ આજસુધી વપરાતી હતી. પણ હવે તો ઠામ ઠામ ઘડીઆળો વપરાય છે જેથી આ શીશીનો ઉપયોગ બાએજ થાય છે ગામડાઓની નિશાળોમાં હજી એ શીશીનો ઉપયોગ થાય છે. એવી શીશી અરધા કલાકની પણ હોય છે.

પાઠ ૨૪ મો. વખત જાણવાની નવી રીત.

માહિત્ય. ઘડીઆળ. અને ઘડીયાળતું પતું.

જેમ જેમ સુધારો થતો ગયો અને માણસો વિદ્યા કળાથી આગળ વધતાં ગયાં તેમ તેમ વખત જાણવાની રીતમાં પણ ફેરફાર થતા ગયા. હાલનો જમાનો હુન્નર કળાનો હોવાથી વખત જાણવાની જુની પદ્ધતિઓથી ચોક્કસ ટાઇમ જાણી શકવો મુશ્કેલ પડતો અને ટાઇમનું કાંઈપણ નિશ્ચયપણું નહોતું. પણ આ નવી પદ્ધતિથી તો એક પળ અગર ક્ષણનો પણ ટાઇમમાં ફેરફાર પડતો નથી. ચો-

કસ ટાઇમ જણાવનારી આ નવી પદ્ધતિ તે આપણી ઘડિઆળોન છે. ઘડિયાળમાં એક જોળ પતક જડેલું છે તેને ચઢે કહે છે. ચંદ્રાપર ૧ થી ૧૨ સુધીના આંકડા એક જાતની જુની ભાષામાં લખેલા છે, ઘડિયાળ જોતાં શીખનારા ઉમેદવારે પહેલાં એ આંકડાઓનું ધ્રુવ મનન કરવું.

ઘડિયાળની મધ્યભાગમાં બે કાંટા હોય છે. તેમાં એક મોટો અને બીજો નાનો કેટલા કલાક વાગ્યા તે નાના કાંટાપરથી સમજાય છે. નાનો કાંટો તે અવર કાંટો, અને મોટો તે મિનિટ કાંટો છે. અવર-કાંટો એક આંકડાપરથી બીજા આંકડાપર જાય તેટલામાં મિનિટ કાંટો આપો ચઢે ૧૨ીવળી બાર ઉપર આવીને રહે છે. બારવાગે અને છવાગે બંને કાંટાઓ એકમેકની ઉપર આવી જાય છે.

કેટલાંક ઘડિયાળોમાં ૬ ના આંકડાની ઉપરની બાજુએ એક જોળ નાનકડા કુંડાળામાં સેકન્ડ કાંટો પણ મુકેલો છે. તે કાંટો પોતાના કુંડાળામાં ૬૦ વખત ચક્કર ફરે ત્યારે એક મિનિટ થઈ કહેવાય.

ચંદ્રાની પાછળ કમાન છે તેને કુંચી આપવાથી ઘડિયાળ ચાલે છે. ચાલતાં ચાલતાં કમાન ધીરે ધીરે ઉઠતી જાય છે. તેથી તેની સાથે સંબંધ રાખનારાં ચક્કરો પણ ચાલે છે. એ ચક્કરો સાથે કાંટાઓને સંબંધ હોવાથી ચક્કરો ફરવાની સાથે કાંટાઓને પણ પોતા-પોતાની ગતિ મુજબ ફરવું પડે છે.

(શિક્ષકોએ ઘડિયાળ જોતાં શીખવવું.)

પાઠ ૨૫ માં, ગ્રાજવાં

સાહીત્ય:—ગ્રાજવાં, કાટલાં, ખરી ખોટી દાંડી, અને અનાજ વગેરે તોળવાની ચીજો.

આપણે વેપારી લોકોને ત્યાં અનાજ વિગેરે ચીજો લેવાને જઈ-
એતો તે ત્રાજવાં કાટલાં વડે તોળીને આપે છે. ધી, તેલ જેવા પ્ર-
વાહી પદાર્થો તોળવાને માટે સઘડો કરે છે. અને ત્રાજવાની દાંડી
સમતોલ હોય તો તોળણું વજન યરાયર છે એમ સમજવું.

ત્રાજવાની બનાવટ—એક ગોળ દાંડીના મધ્ય ભાગમાં
કાણું પાડી, નાથણું બાંધી બંને છેડે સરખે અંતરે કાણું પાડી
તેમાં પાંગરા બાંધી નીચે લોદાનાં પિત્તળનાં કે ચામડાનાં નાનાં
મોટા છાપડાં લટકાવે છે તે ત્રાજવાં.

સાચું ત્રાજવું. (ખરી દાંડી) દાંડીની બંને તરફતા ભાગો
સરખા લાંબા હોય, વજન પણ સરખું હોય, અને તેથી જોખેલા
પદાર્થનું વજન મૂકેલાં કાટલાની યરાયર હોય તે ખરી દાંડી કે
સાચું ત્રાજવું કહેવાય.

દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું (ખોટીદાંડી) દાંડીની વચમાં કાણું
નહોતાં આધુ પાછું હોય. (નાથણાની એક તરફથી દાંડી બીજી તરફની
દાંડી કરતાં નાની મોટી હોય) અને તેથી એક ત્રાજવું ભારે અને
બીજું હલકું હોય છે. લુચ્ચો વેપારીઓ ભારેમાં સોદો મુકે, અને
હલકામાં વજન મુકીને ઓછો માલ પૂરો કરી દેખાડે છે. જેથી
ગ્રાહકોને નુકસાન થાય છે, આવા ત્રાજવાને ખોટીદાંડીનું કે દોઢ
દાંડીનું ત્રાજવું કહે છે.

ધડો—કેટલાંક ત્રાજવામાં એક બીજાનાં પછા કરતાં બીજી
બાજુનું પક્ષું નીચે જાય છે. તે નીચે જનારા બીજી બાજુના પક્ષા
ને સરખું કરવા માટે પહેલા પક્ષામાં જે વજન મુકવું પડે તે
ધડો કહેવાય છે.

ધડાવાળા (નીચે જનાર) ત્રાજવામાં કાટલાં મુકી તથા ખીજા (ઉચું રહેનાર) પક્ષમાં માલ મૂકીને વેપારી ગ્રાહકને આપે તો તેથી વેપારીને નુકશાન થાય છે. અને ગ્રાહકને લાભ થાય છે. તેમજ ઉચું રહેનાર પક્ષમાં કાટલા મુકી નીચે જનાર પક્ષમાં માલ મૂકે તો વેપારીને લાભ થાય અને ગ્રાહકને નુકશાન થાય છે.

ટીપ્પા:—(ધ્યાનમાં રાખો.) કોઈ ઠેકાણે એવું માલમ પડે કે ત્રાજવા ખોટી દાંડીનાં છે, તો જેવે વખતે જોટલો માલ લેવો હોય તેને! અરધો પહેલા પક્ષમાં અને બાકીનો અરધો ખીજા પક્ષમાં જોખાવવો કે જેથી ઠગાઈ કરનારા વેપારીની ઠગાઈ નાશ થાય.

સોનું, રૂપું, કેસર, કરતુરી અત્તર, ને અશીચુ જેવી મોંઘી ચીજો તોળવાને નાના નાના કાંટા હોય છે. તેમાં તલભાર પણ આશું વધુ હોય, તે. તે તુરતજ જણાઈ આવે છે. છતાં પણ જો તેમાં આપણને ઠગાઈ થએલી માલમ પડે તો ધર્મદાના કાંટાઓએ ત્રિવિજ મુજબ પૈસા આપી તોળાવવું એટલે તુરતજ સત્ય જણાઈ આવશે.

બાહર ખાખર.

અમારે ત્યાંથી નવાં ધોરણને અનુસરીને તમામ વિષયો સાથે તૈયાર કરેલી પહેલેથી સાત ધોરણ સુધીની નોટો, નવીન પદ્ધતિ મુજબ તૈયાર કરવામાં આવેલો લાલશંકર કૃત મોટા ગણિતનો તથા ગોખને કૃત ગણિતનો ખુલાસો, કિંડગાર્ટનની નવીન પદ્ધતિ સાથેનો દેશીહિઆજ ભા. ૧ લો. મુખગણિત, સચિત્ર ડાઇંગ બુકો તથા ડોરી ડાઇંગ બુક નવાં ધોરણમુજબ શિક્ષણને લગતાં કિંડગાર્ટનનાં સાહિત્યો વીજેરે તથા ગુજરાતી અને ઇંગ્લેજ સ્કુલોમાં ચાલતાં. અને ઈન એ લાયબ્રેરીનાં તમામ પુસ્તકો ઇંગ્લીશ ને ગુજરાતી બી. એ. રીઝો, પાઠમાળા તથા જ્યોગરાફીની ગાઇડો નાની મોટી સુંદર નવા વરસની ફેન્સી ટાપરીઝો, અને રાફ પેન્સિલ વગેરેની સ્ટેશનરી સામાન, દર વરસે છાત્ર વામાં આપતા નવા રોંગબેગ અને અડધીયાં વીંગે કીફાયત ભાવે મળશે. વેપારીઝો તથા માસ્ટરોફ માટે કમીશન આપવામાં આવશે.

લખો યા મળો.

એસ. બી. શાહની. કંપની.

પાનકોરને તાકે—અમદાવાદ.

